

83. (2100-Кара)
Б187

Bajramqullanь Axmat

AL ŞKOLLANь 4-CY KLASSLARьNA

LITERATURADAN XRESTOMATIJA

II-ci KESEK

Qaracaj oblnasizdat
Narsana 1935 ç.

Bajramqullanъ Axmat

Al şollanъ 4-cy klasslarъna
LITERATURADAN
XRESTOMATIJA

II-ci KESEK

Qaracaj oblONO begitgendi

Qaracaj oblnasizdatelstwo

Narsana—1935 ç.

83.3 (2) (Пос-Кара)

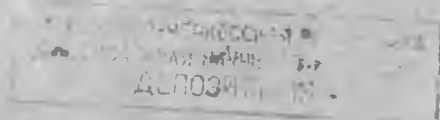
Б187

Ахмат Байрамкулов

ХРЕСТОМАТИЯ ПО ЛИТЕРАТУРЕ

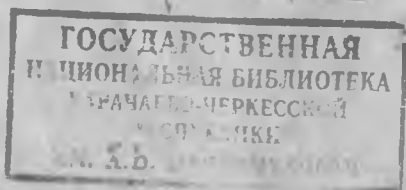
часть II-я

Для 4-го класса начальной школы

Утверждено Карачаевским облОНО

Кара: С119

КАРОБЛНАЦИЗДАТ

Кисловодск—1935 г.

T a v r u x l a

„Мъзърль влa варин“, „Тели Хасан“, „Мъзърль влa рор“ degen eski tavruxla orus elli çarьlьnъ tavruxlarьdьla. Eski zamanladan vaşlav, bu tavruxlъnъ çarьlь ellile quraqъndьla, cьqarqъndьla.

Oktjavr rewoljusija voloquncu, orus ellede şkol vek az edi, kitabla çoqnu orununda edile. Patcaxlьq elleni qaraпьlьqda qoqъan edi, alaqa oquv, bilim vermegен edi. Ol хьj-savdan çarьlь ellileni iclerinden cьqъan literatura çazьlьv kитavlaqa tuşmej, auzdan-auzqa çyryj, çьrla, tavruxla, çomaqla, camla d. a. k. zatla qurala edile. Ala kitavlъnъ ysy vлa verilmej, alъnъ auzdan-auzqa vere varqъndьla.

Tavruxlada çarьlь ellile alъnъ çegiv turqъan vajlъnъ,romeşikleni, ropлъnъ syjmegenliklerin tapьtxandьla, aпъ kivik çarьlь vajнъ xorlar degen muratнъ bildirgendile.

Tavruxlada volurqa volлуq zatla vлa volurqa volmazlьq zatla (fantazija) qatьşьv kelgendile.

Patcaxlьqнъ zamanьnda Qaracajнъ urunпanlarьnъ volumu orusnu çarьlь ellilerinden da qьjьп volqandь, ne ycyn desen, Qaracajнъ urunпanlarьп orus patcaxlьq bir çaпьndan, kesini vajlarь, vijleri, pomeşikleri ikinci çaпьndan eziv, vasьv turqъndьla.

Patcaxlьqнъ zamanьnda urunпan qaracajьlъnъ keslerini ana tillerinde ne azda oquvlarь, şkollarь, kitavlarь volmaqandь. Bu zatla Oktjavr rewoljusijadan sora tavьlqъndьla.

Мъзъqlъ вla varin

(Tavruх)

Kesini ulla mylkynde bir varin çашаqандь. Bir çolda апа іші volub, bir мъзъqlъ kelgendi. Мъзъqlъ varinni уyne çeterge, bir çаныndan varinni bir syjgen pariји usyne мыльгьн atxандь. Мъзъqlъ век qorqандь; ань qolunda bir иги demenili tajaqlъ volqандь. It kesin alaj atxanlaj, ol kesine qorquv sermegendi da itni tøneretgendi da qojqандь. It olsaqtдан оquna ølgendi. Bu zatnъ varin vilgendi da век ulla camlanqандь. Мъзъqlъ øltyrgenin çаşьрмаqандь da varinden kec dev tilegendi. Itge varinni çаны век qьjnalqандь. Bu it ань mylkyn, арвазын urudan-børyden век иги saqlaj edi. Bu işni ol мъзъqlъqа kecalmaqандь da andan tarьqьv sydge bergendi.

Syd bir talaj zamandan vьlanъ ekisin da saqlьrқандь. Sydyle, varinne çanlarъ avruv, ань çанына volurqа syjgendile da апа tavьса syd eterge vaşlaqандьla.

Sydyle varinne sorqандьla:

— Sen itini øltyrgen мъзъqlъqа ne eterge syjese?

Ol ajtxандь:

— Meni aqььma kelgeni emda izlegenim budu: meni itim çesir vaqasъ bir asьvlu it edi. Ol meni ne vajьqьmъ da, rьsxьmъ da çavdan saqlaj edi. Endi meni izlegenim: meni itimi orununa bu it volsun, itca арвазында çatsьn, adamca cьrtдanda seleşmesin, itca yryv, meni арвазымъ saqlav tursun. Ol øltyrgen itimi asьratxanca, men munu иги asьratьрма, usyn çьль kijin-

dirtirme, bu va kece çuqlamaj, yrgenin toxdatmaqanlaj, meni arvazьmь tanna deri saqlasьn.

Varinni bu ajtxanьn sydyle qavьl kɵrgendile, iьni ol ajtxanca kesgendile. Mьzьqьlьnь va çuq ajtьroqa ne qarьvu var edi, ala ajtxanьa voj saqlandь.

Mьzьqьlь vajnь arvazьna çaraььv, itca yruv, qaraul volub vaьlaqandь. Ol itca bek igi, usda yre edi, keseni kece uzunu çuqlamaj, arvaznь tɵgeregine ajlanьv, xav-xiv ete, tanna sьqoqa edi, artьqsьzda bek varinni terezesini tyvunde bek yre edi.

Barin kesini „itine“ bek razь edi; adamlarьna:

— Itni igi asьraqьz, aьa igi qaraqьz! — dev vujura edi.

Vьlaj vьa mьzьqьlь sav bir çьl çarьmnь it volub, yruv turqandь. Em artьnda ol guducula vьa ьaqrej volqandь da alanь yretgendi:

— Siz kece qaraьnda keligiz da varinni maçal zatlarьn urlaqьz. Men bek qatь-qatь yryrme, alaj volqanьlьqoqa siz menden ne azda qorqmaqьz da ne urlajalqanьdьznь urlaqьz, sora arvazdan çenil oquna qoraqьz; alaj'a meni ylyьcygymy da menne qojarqa unutmazьz.

Guducula ol ajtxanca etgendile. Ol kece „it“ yryvcysyn-den da bek yruv, arvaznь tɵgeregine savьv, artьqsьzda bek yrgeni vьa varinni çuqlarqo qojmaj, tanna sьqqandь. Munu bu qazavat etiv, yruv sьqqanьn eьitiv turqandь da varin bek razь volqandь: „Ertdevlaqo sьqqanlaj, „itni“ andan da igi asьraqьz, qaraqьz dev vujururma“ — dev vьlaj saqьь etiv sьqqandь.

Varinni çalьylarь ertdevlaqo sьqьv qarasala, çer yjny eьikleri casььv, tavьlqan xarakter-xadek urlanьv turqanьn kɵrgendile. Olsaqatdan oquna bu zatnь varinne bildirgendile. Ol bu zatnь kɵrgeninde, guduculadan saqlajalmaqanь ucyn „itine“ bek acuvlanьandь; „itinden“ sydge vergendi.

Sydyle varinni da „itni“ da sydge saqьroqandьla.

Sydyleni allьnda ol ajtxandь:

— „It“ guduculaqo xarakterimi urlatxandь, xarakterni aladan saqlajalmaqandь — degendi.

Sydyle sorqandьla:

— Da, „it“ kece yrgenmi edi, oqese virda tauьu sьqmaqanmь edi?

— Toxda, toxda, toxda!—dev хахајнь bergendi.

Barin çyüksiz volub:

— Ne volqandь?—dev sorqandь.

Мъзълъ vetin-qutun da keteriv ajtxandь:

— Kөremise, ају allьвьзда art ajaqlarьna syeliv turadь.

Barin allarьnda bir qaralqanь kөгendi da vek qorqanьdь; ашъq-вишъq etiv:

— Kel, ьзвьвьзqа ajlanajьq, kel, ьзвьвьзqа ajlanajьq—dev ullu guzavaqа qalqandь.

Мъзълъ ajtxandь:

— Oqaj, ьзвьвьзqа qacarqа çaramaz: ају vizni qacxanьвьзнъ көerse, qorqanьвьзнъ tanьrьqdь; ol zamanda ьзвьвьzdan syryv çetiv ekivizni da mulxar eter, uatьr—değendi.

Barin:

— Da, sora viz ne etejik?—dev guzavaqа qalqandь.

Sora мъзълъ ajtxandь:

— Ају it yrgenden vek qorqadь.

Апъ eşitgenlej, varin мъзълъqа:

— Alaj ese, хajda itca yr—dev guzavalatxandь.

Мъзълъ ajtxandь:

— Men endi itca yre vilmejme, meni tauşum da qalmaqandь,—dev vajнь qorqutxandan-qorqutuv vaşlaqandь:

— Kөremise, ају çuvuqlaşxandan-çuvuqlaşa keledi.

Barin ne eterge vilmegenden kesi itca yryv vaşlaqandь.

Мъзълъ ajtxandь:

— Ају yrgenini eşitmeјdi, igi kyçly yryrge kerekdi.

Barin ne yralqanьn yryv vaşlaqandь.

Мъзълъ ajtxandь:

— Eslimeјmise, ају qorqub, ьзна ketiv vaşlaqandь.

Barin yre-yre arьqanьnda:

— Aj, alaj-вьlaj vulluq, sen da yr—dev мъзълъqа qadalqandь.

Мъзълъ:

— Хар, хар, хар!—dev yryv vaşlaqandь.

Мъзълъ igi yralmaqanca etğendi da:

— Qaracь, ају çuvuqlaşxandan-çuvuqlaşьv keledi!—değendi.

Barin qorqoqandan tanna d'eri yruv sьrqoqandy, tamaqyndan da voşav, tamam qarəvsuz voloqandy, em artənda yralmaj toxdaqandy.

Taң atəv vaşlaqanənda, mьzьqlь ajtxandy:

— Barin, vu aju tyldy.

— Da nedi da ol?

— Da ol'a volub ne volluqdu, çel naz terekni avdurqandy da endi anь tamьrlarь qaralacьla. Men anь aju volmaqanьn vile edim.

Ol zamanda varin acuvlanьv:

— Aj vetsiz, allajdan-vyllajdan tuvqan! Men seni tyrmede artьqda vek ciritirme,—dev camlannandy.

—Endi mençe ne syjsen da, et alaj'a sen kecenikece uzunu it volub, yruv sьrqən, işek çoqdu, sen itse.

Mьzьqlь vьlaj ajtxanənda, varin andan da vek acuvlanandy. Ol zamanda mьzьqlь artьqda vek çyregin çarьqoqayuv ajtxandy:

— Men senden da igi yrallьq edim; alaj'a kesim yryrge syjmegen edim. Kecenikece uzunun yruv sьrqarьqənь syjgen edim. Endi seni tanna deri itca yruv sьrqoqanənь men xar kimgə ajtьrьqma! Seni yrdyrgen men voloqanьmь da ajtьrьqma!

Bu sөzleni eşitgeninde, varin alqəndan da vek acuvlanandy. Alaj volsada sav kecenikece itca yruv sьrqoqanəna ьjьlьrqoqandy da vu zatən kişi bilirin syjmegendi. Barin mьzьqlənь qorqutub, kişige çuq ajtdьrmazoqa umut etgendi. Ol zamanda çarь ajtxandy:

— Mençe ne syjsen da et; men'a seni itca yrgenini ajtmaj qojarьq tylme—degendi.

Barin işni aman voloqanьn tanьoqandy; sora çarьqoqajtxandy:

— Bu zatən kişige ajtmazoqa ajta esen, ne verejim?

Mьzьqlə ajtxandy:

— Meni kec tyrmege da salma; anь tьşьnda da vir igi inek, vir meşok vudaj ver, men da yjymde tьnc-raxat çaşar-ma. Sençe vek razь volurma, seni xar kimgə maxdar-ma. „Baj çanьzda itca ulumaqandy“ dev xar kimgə ajtьrьma—degendi.

Seit munu eşitgenlej:

— Ajt!—dev qadalqandь.

Sora Hamzat vaşlaqandь:

— Seit, sen endi igi тыңла.

Endige deri urlaqaпьмса, мен entda urlav tururma; urlaqaп malьмь cegetde taqa tururma, taqqaп çerimi va senne bildirirme. Malь urlannaпna taqьlqaп çerin ajьrsa; ol aпь sen көrgyзgen çerde tavar. Bir talaj çolda vьlaj vilgeninден sora, senne şьjьxдь, xar neni viledi dev inaпььqдьла. Sen vilgenden, şьjьxla aman çaşamajдьла, ne ycyn desen, alaqa kesin aldatьrqa, alaqa inaпьrqa vir talaj teli tavьladь. Sen şьjьx volsaп, ekivizda çuq etmegenlej тыңс çaşarьqвьз—dev Hamzat çараşдььв көlyne kelgenni ajtxandь.

Hamzatьн vi aqььп Seit vek çaratxandь. Ajtxanlarьса etgendile. Hamzatьн voluşluqu vьla Seit talaj urlannaп malьн tavxandь. Seitni usdalьqь төgerekde ellege belgili volqandь.

Bir çolda vir belgili vajьн көв altьнь tas volqandь. Vaj Seitni kesine saqьrqaпdь da:

— Sen vilmegen zat çoqdu dev xaraгьн сьrqaпdь; endi meni tas volqaп altьньмь tav, alaj tyl ese, xalqьн aldav ajlanasa dev төrt çaпьна xaraг eterikme—dev qorqutxandь.

Seit vi pelaxdan vaşьп qalaj aьrqa vilmej, vek saqьşьл volqandь, alaj volsada iş igi vьla tausulur dev umut etgendi.

—Bir yj verigiz, icinde menden sora kişi volmasьп, yc kynny dua etiv tursam, altьннь tavaгьqма,—degendi.

Seitge vir yj vergendile. Seit icine kiriv, dua etiv, tilek tilev vaşlaqandь. Ekinсi kyn kece arasьnda eşik qaçьlqandь. Seit turuv eşikni acxandь. Beti-qutu da ketiv, aпa vir adam kirgendi, kesin Seitni ajaqlarьна atxandь.

Seit vek seirsinendi:

— Sen menden ne izlejse?—dev sorqandь. Ol zamanda ol adam ajtxandь:

— Men ters volqaпma, meni urlaqaпьм senne belgili volqaпьн vileme. Men vir zat tilejim da aпь eterge ajt, ol zamanda ne vilgenimi da çaşьрмаj ajьрма,—dev tilegendi.

— Xajьr volsuп, men seni tilegini toltururma; altьннь sen urlaqaпьңь men тыnene oqьна vilgen edim, endi sen

ань қайда асырақаның җеңил оқуна айт,—деп Seit қуанс ть-
врыль волув айтхандь.

— Алтӑннь вайнь ат орунуну тувунде васдырғанма; тилејме, мен urlақаныть айтма, мен ань җумуҗусума, ол мені өлтырлыкды,—деп ол адам tilegenди.

Алтӑннь ким urlақанын вайқа bildirmezge Seit сөз бергенінде, җумуҗусу ketgenди.

Усунсу кунуну ertdenвласьнда вай Seitge кирgenди да:

— Endi sen җыьх volақанынь тапът, ne vildin ese da айт,—деп sorқандь.

— Men kerekli zatнь варьсьнда vildim, alaj'a мен vilgenimi айтхьнсь, sen мені yc tilegimi toltururқа сөз бер,—degendi.

Вай Seitni yc tilegin toltururқа сөз бергенінде, Seit айтхандь:

— Birinci tilegim—тавылаң алтӑннь ycden viri мені bolsun; ekincisi—ви җолдан sora sen мені vьllaj işlege ca-
қыра турма; усунсусу—urlақанын атьн, ким volақанын мен-
не sorma—degendi.

Вай Seitni yc айтханьн да қавыл etgenди. Seit алтӑннь қайда volақанын айтхандь. Алтӑннь tavxандьла. Seit yc etiv birin alқандь, вай волув yjyne қайтхандь.

Хамзатнь yjyne сақырқандь да айтхандь:

— Biz қыьн işni tutханьвьз, мен ви җыьх atдан вашь-
ть almasam, bir relax volurқа vollarду; ви җолда kyсден
vla vutdan qutulғанма,—degendi.

— Da, kerti айтаса, Seit, ви işni artь aman vla voҗа-
лырқа vollarду. Senne җыьхха inаnғанса inаnғанларьн vir
zat etiv qurururқа kerekdi,—degendi Хамзат.

— Da ne zat etejik,—деп Seit қайқыль волув sorқандь.

— Meni aқььма vir zat kelgenди. Вайрьм кун халқ mezgitge җыьльв җума namaz қылаң заманда: „Qolundan kelgen qас, mezgit ojuladь“ de da хахайнь бер. Ол заманда халқ мыльгынь ешikge atар; sen alaj айтханьқырқа mezgit ojulmaz, халқ sen teli volқанса, өтыркысе der da мындан арь inаnмаз,—деп Хамзат ақы yretgenди.

— Sen, Хамзат, vek aқьль adamsa!—деп Seit қуан-
цандь.

Vajrım kyn xalq meзgитni тьq-тьqlama tolturub, namaz qыla turqanlaj, Seit ne kycyn da salьv:

— Qacalqan qac, meзgit ojulady!—dev хахаjнь vergendi.

Xar kim cыreksiz volub, тьлькларьн ешikge atxandy; xalqнь artь cьqarqa meзgit ojulqandy da тыsgendi. Xamzat vla Seit vu işge vek seir volqandy.

Ol zamanda Xamzat qьcьrqandy.

— Qorq'na, Seit! tyzyn ajtsam, qalqanla da vizni kivik şьjьхдыла! allax vizge aşav vergendi, vas da varma qoj!—de-gendi.

Soruvla

1. Urvavcula şьjьх volurqa nek izlegendile?

2. Seit vla Xamzatнь islerine көre, şьjьхla qallajla volady?

3. Bu tavruхха көre, өtyrykden sora şьjьхльqнь vaşxa хьj-савь varmьды?

4. „Qorqma Seit! tyzyn ajtsam, qalqanla da vizni kivik şьjьх-дыла“ dev xарарнь ajaqьnda Xamzat ajtxandan maqana nedi?

5. Bu tavruхха көre, şьjьхльq kertimidi, өtyrykmydy?

Хьjлась sydy

(Tavruх)

Tav elleni birinde atalarь өlgenden sora төrt qarnaş qalqandy. Qarnaşla bir-birleri vla tatly çaşaqandy. Varььь da işlev, aşav turqandy. İşlegenleri теn volqan kivik, aşaqanlarь da теn edi. Bir-birlerinden көl-qaldьларь volmaqandy. Төрт qarnaşнь da qatьnларь volmaqandy, kişi qatьn aльrqa da umut etmegendi. Qarnaşlanь төrtysyny da mykleri arada volqandy, yleşinmegendi.

Atalarь өle turub, төрт çaşьna da төrt inek, төrt at, төrt komnata, qьc'xasь, төrtүşer zat qojqandy; qarnaşla aьjьгьльş-xan zamanларьnda davlaşmaj, тыnc yleşirca etgendi.

Atalarь өlgendi, qarnaşla:

— Aьjьгьльşьrqa nege kerek volady? Varььььььda bir arbazda çaşajььь, birer komnatabьь volsa, da yjuvuz birdi, eşigi da, birdi—dev onov etgendile.

Qarnaşla bir-birlerin bilgen, bir aqyl bla çyrygen adamla volqandy. Onov-keneş volqandy, aýrtymaj, birge çaşarqa begitgendile:

— Варьвзынь da bir mylkyvuz bolsun, birge çaşav igidi, тындь,—degendile.

Birge çaşarqa onov etsele da, atalarън osujatън tolturur usyn, mylklerin yleşiv, xar kimni ylyşyn belgili etiv qojarqa razъ volqandy.

Xar neleri tertyşer volqandъ.

Atalarъ öle turub:

— Men ölgenlej, xar negizni yleşigiz,—dev ajtxandъ.

Atalarън osujatън çaşla toltururqa razъ volqandy da mylklerin yleşgendile: xar birine birer at, birer inek, birer komnata çetgendi. Tertysy da mallarън arvazнь tørt myjyşyne çьъв, bir kesek turqandy, sora atlarън ineklerin da bir bavqa çьjandy.

— Атавъзнь osujatън tolturduq: mylkyvuzny yleşdik, аьръльşдь, endi va nøger volub birge çaşajьq,—dev onov etgendile, birge çaşav vaşlaqandy.

Tertysy da birge işlev, birge aşav turqandy. Ortalargъnda ne azda mutxuzluq, køl-qaldъ volmaqandъ.

Qarnaşla igi qarnaşla, kesleri vaşlarъna xozajnl volqandy. Biri otun etiv, şaxarda otunlarън satъв, aloqan axcasън bir kapegin da çojmaj yjge keltiredi, kimi nartyx vasxada kyreşedi: qьxasъ, bireri birer işni vişiredi.

— Тьşьвса, nartyx vasxada işlejdі —dev xonşularъ xilikge etgendile.

Ala va anъ qulaqlarъna almajды, ne eteriklerin kesleri biledile.

Usynsy yj çarлььqqa qaraj edi, tertyncy taş, qum taşъв sata edi, aloqan axcasън toluşu bla tamada qarnaşъna vere edi.

İnrde varъşьda yjge çьъла edile; aşav, iciv, kim ne işlegenin, ne etgenin ajta edile, varъşьda bir-birlerine razъ volub qala edile.

Çatarqa tevresele, komnatalarън аьртмаж, varъşьda bir komnatada çata edile. Tav ol oqaj esen, xar kimni kesini ylyşy volqanън, yleşinnenlerin unutxan edile.

Тавьloqan arada edi.

Tört qarnaş raxatlıqda birge işlev, birge aşav turqandyla, bir birlerine kəl-qaldylar volmaqandь.

* *
* *

Bir çolda kici qarnaşlar otunla çykleв şaxarqa satarqa varqandь. Otunlarьn satьv ьzьna ajlanьv tevregendi.

Çolda bir elni ici vla ozarьq volqandь, elde va ol kyn bazar var edi.

Bazarda toxdav volumqa qararqa, ne çañ харар volqanьn bilirge tavkel volqandь.

Bazarda toxdaqandь. Kөv da turmaqanlaj, anь qatьna ysy zьkьyl bir çarь adam toqlusu vla kelgendi da:

— Ucuз verirme, al toqlunu,—degendi.

— Nedi vaqasь?—dev sorqandь.

— Ус som,—dev çarь çuav etgendi.

„Ucuзdu“ dev kici qarnaş umut etgendi da:

— Baqa da ajtmajdь, toqlu da igi toqludu, kesi-kesin çyry-tyrykdy, qьjьnь alaj ullu vollaу tyldy—dev onov etgendi.

Sora ol adam vla satьv etiv vaşlaqandь; em artьnda eki som vla çarьmqa alqandь.

Toqlunu da arvaqa salьv, Alij, yjlerine kelgendi. Inirde qarnaşla varььda çьjьlqanlarьnda, Alij satьv etgeninden, toqlunu alqanьndan харар ajtxandь.

— Igi etgense, toqluңa da ertdenvla qararьvьz,—dev qarnaşla Alijni etgen satьvun çaratxandyla.

Ertденvla qaraqandyla da toqlunu çaratxandyla.

Qarnaşla işge tevregendile, sora Alijni esine tyşgendi:

— Biz tört qarnaşnь хар ne zatdan birer zatьvьz vardь: birer at, birer inek, birer komnata; toqlu va çañьz birdi.

Çañьz toqlunu tört qarnaşxa qalaj yleşirge volur edi eken, —dev Alij saqьşlanqandь. Kөv saqьş etgendi da ajtxandь:

— Toqlunu yleşirge kerekdi.

Alijni çutluqu xorlaqandь.

Tamada qarnaşlarь, Saqit qolun da silkiv ajtxandь:

— Biz törtevlenbiz, toqlu va birdi; keligiz kesejik da aşajьq,—degendi.

Eki ortancь qarnaş vu zatxa razь volqandyla.

Alij'a ajtxandь:

— Busaqaatda aьbьq toqlunu ne xajьbь vardь, andan ese semirsin, qьbь bolsа, keserbiz. Arabьzda sөz volmaz ucyn, toqlunu busaqaatda oquna yleşejik da qojajьq: toqlunu tөrt ajaqь vardь, viz da tөrtvuz, adam vaşьna birer ajaq çeterikdi; xar biribiz birer ajaqqa ie volajьq.

— Ajaqlanь va qalaj yleşirikbiz,—dev sorqandьla.

Alij ajtxandь:

— Eki tamada qarnaşxa eki art ajaqьn verejik; alanь da onusu, Saqit em tamadavьz volqanь ucyn, anьqь bolsun, solu Umarnьqь bolsun. Menne vla meni tamadama da al ajaqlarь qalsьnla: men em kicigiz volqanьm seveden solu meni, onu da meni tamadam Alibekni bolsun,—dev Alij onov etgendi.

Qarnaşla razь volqandьla.

Alqьn kivik qarnaşla tatь çaşav turqandьla.

Xar birini birer aь, birer inegi, birer komnatasь. Tav ol oqaj esen, xar kimni birer toqlu ajaqlarь volqandь.

Toqlu da, erkin xansda otlav, keceden-kynne, kynden-kecege semiriv vaşlaqandь.

* * *

Bir çolda toqluqa xata tyşgendi. Qalajda ese da taşnь qovusuna ajaqьn ilindiriv qьrqqandь.

Syryvcy toqlunu sьrtьna kəlturyv yjge keltirgendi.

Sьnнан ajaq Alijni ulyş ajaqь volub sьrqqandь. Bu zatxa Alijni çanь vek avruqandь: kesi alqan toqludan ulyşy sьraf volqandь.

Alij toqlunu sьnнан ajaqьn çav busxulla etgendi da vajlaqandь.

Toqlu kəv avruqandь, əlyrge çetgendi, alaj volsada em artьnda sav volub vaşlaqandь.

Bir çolda inirde qarnaşlanь biri eşik allьn sibirgendi. Xavçyk kəv volqandь. Saqьş etgendi da xavçykny kyjdyryrge tavkel volqandь; sora tyvunden otnu salqandь. Arvaznь arasьnda şьnqart ulьu volqandь. Bu kəzyvge toqlunu da ajaqь sav volqandь, alaj volsada Alij anь vajlavun aььrqa tavkel volmaqandь.

— Entda vajlavu vla bir kesek ajlansьn, — degendi.

OI kece va toqlu kamsьkьlьq etiv arvazda ьrge-ьrge sekiriv ojnaqandь.

Ojnaј kelgendi da kesini teliligi vla qьzvьn ьana turqan otxa sekirgendi. Sekirse va allajqa sekirsin, ajaqьnda ьav busxulu ьenil oquna qavьnпandь.

Toqlunu ьyregi ььrqandь da arvazdan ьuvuldav oramoqa ььrqandь, andan da sava varqandь da xonьularьnь arvazьnda salamoqa kirgendi. Usynu ьannanь toxдasa da, ajaqьnda busxulnu ьannanь toxдamaqandь.

Toqlunu ajaqьndan salam qavьnпandь. Ot salamdan gьnlege, gьnleden da mekamlaqa ьajьlqandь.

Qarav-qaraqьnsь xonьunu volqanь kyjgendi.

Vasьnьv kyresgendile, alaj volqanь usyn ьuqlatalmaqandьla.

Xonьu qarnaьlaqa kelgendi da uruьxandь. Sydge verlikme dev qorqutxandь.

O! kece qarnaьla ot-ьaqaqa vek salьylanьv ььjьlььxandьla. Bir-birlerine qarav kьvьsgendile, xamxotlarьn salьndьr-qandьla. Xonьuqa mylk tьleriklerin aьnlaqandьla.

Tamadalarь Saqit, mьdaxlanьv:

— Kesejik da qojajьq dev men aььvdan ььrqan edim, — degendi.

Ekinci kynunde oquna xonьu ьeriat sydge vergendi.

Bir talaj zaman ketgenden sora, vazar kyn elge syd keliv, kyjgen mekamanь kim tьlerigine syd eterge vaьlaqandь. Qarnaьlanь sydge saqьrқandьla. Qarnaьla:

— Toqlunu tьrt qarnaь ylesiv virer ajaqьn aloqanьvz; xonьunu mekamlarь Alijge tijgen ajaqьnь busxullarьndan kyjgendile, — dev xapar ajtxandьla.

Sydyle kьv saqьь etgendile. Varььnada tьletirge tyz volmajdь. Uc tamada qarnaьnь xatalarь ьoqdu, mekamla Alijge tijgen ajaqьnь usynden kyjgendile.

Kьv aqьl etgendile, em artьnda vujurқandьla:

— Mekamla Alijge tijgen ajaqьnь ьav busxullarьndan kyjgendile: ьeriat sydge kьre tьlevny tьlerik Alijdi, qalqanlanь gьnaxlarь ьoqdu — dev vegitgendile.

Qarnaьla vaь tьvenlerine qarav, yjlerine qajtxandьla.

Alij vek mugur volqandь; anь mylky tɵlevny tɵlerge ɵetmezligin vek ariv vilgendi, qarnaşlarь voluřmazlyqlarьn da anьlaqandь.

Alijni ɵyregi sьnnandь.

Qarnaşlanь va kɵllerine kelgendi:

— Sydny etgeni tyzdy. Alij kesi tersdi. Toqlunu yleşejik dev qajorьnь sьqarqan Alij kesi voldu, endi va etgen ɵutlu-qluna tyvedi.

* * *

Sydny tamadasь molla tɵrt qarnaşnь işin tьndьrqlandan sora yjune qajtchandь.

Yjune kelgeninde, qatьnь mollaqa sorqandь:

— Alamat zat ne kɵrdyn, ne etdin?

Molla ɵarařdьrьv xarar ajtxandь:

— Elde tɵrt qarnaş var edile; tɵrtysyny da mylkleri birge edi, xar neleri da adam vařьna virer edi: bir at, bir inek d. a. k. Sora varьsьnь da aralarьnda bir toqlularь var edi. Qarnaşla toqlunu ajaqlarьn yleşgendile. Toqlunu kici qarnaşxa tijgen ajaqь sьnnanьnda, anь ɵav busxulla vla vajlaqandьla. Talaj zaman ketgenden sora, toqlu arvazda otxa tyşgendi, alajdan, busxullarь ɵana, guzavaqa kiriv qacxandь da xoņşularьnь salamьla kirgendi; andan ot tyşyv xoņşunu volqan mylky tamьrь vla kyjgendi.

Qatьnь sorqandь:

— Da, alaj volsada sen alaqa qalaj syd etdin?

Molla ɵuav etgendi:

— Xoņşunu mylky toqlunu kici qarnaşxa tijgen ajaqьn-dan kyjgen ese, mylkny tɵlerik ol vola edi, men da sydny alaj etiv keleme,—degendi.

Molla aqьllь volqandь, anь qatьnь va andan da aqьllь edi.

Qatьnь vi zatnь usynden saqьř etgendi da aqьlna kelgendi:

— Sьnnan ajaqьnь ne tersligi vardь: ol kesi ɵyryjalmaqandь anь qalqan yc ajaq eltgendile, ot alanь terslikleri vla tyřgeni.

Sora erine ajtxandь:

— Sen tyz syd etmegense. Sen aqьllь volsan da, vi ɵol ɵetiřdiralmaqansa; toqlunu yc sav ajaq eltmelese, sьnnan ajaq

кара: 6119 17

kişi arvazyna kesi varallıq tyl edi. Çapıoıansa, var, çapıdan syd et, tersligi volmaqan çerge birevny qıjnamazqa kerekdi,— degendi.

Molla qatıny ajtxanny tyz kormeı køv kyreşgendi.

Erkişi-tışrıvny ajtxanna tıncılarqa ajıv edi.

„Qatıny ajtxanna tıncıla da, ol ajtxanny cıjresin et“ dev cecen ajıv vardı.

Alaj volqanı ısyn vıajda va qatı ajtxan tyz volqanca koryne edi, ol ajtxanca eterge kerek vola edi, alaj'a qatıny ajtxanny tyzge sanav, kesi etgenni tersge sanarqa amal volmaj edi.

Bu zatı ısynden qalaj eterge vilmej, xıjıacı molla ısynny saqış etiv turqandı.

Molla mıdaxıanıv, ters syd etgenine veti ıjalıv ajıannandı; ızına varıv, çapıdan syd eterge da ıjalqandı.

Çapıdan syd qalaj etsin. Xalıq xilikge eterikdi.

Özge madar tavmaqandı da qatınyna onov sorurqa aqıl etgendi.

Qatıny ajtxanny qavıl kergenin qatınyna ajıbrqa tavkel volalmaj, køv tentiregendi; alaj vılsada em arıında kolyne kelgendi:

— Çapıdan qalaj syd eterimi qatınyda sorajım da sora ol ajtxanca etmezme da cıjresine eterme.

ısyn-tört kyn aradan ketgenden sora molla da qatıny da inirde aşarqa olturqandıla.

Sora molla ajtxandı:

— Alijge meni çyregim vek qıjnaladı; anı volqan mılkcygy vorcun telerge cıqıv keterikdi; qarnaşla tørtısy da arada telersele, alaj aur tıjerik tyl edi. Aravın ol çarıbqa adam qalaj voluşsun?

Mollanı bu ısynny icinde tıncııqsız volqanıny, alaj volqanı ısyn qatınyna onov sorurqa ızıbıqanıny, anı tışrıvnyda sanaqanıny qatıny eslev turqandı.

Sora qatıny ajtxandı:

— Tölevny tørtısy telerge kerek tyldyle, toqlunu ısyn sav ajaqına ie volqanla telerge kerekdile.

Ol zamanda molla ajtxandı:

Mollanь çaпьдан syd eterigin eşıtiv, xalq ikinci kynynde ҫыьлоқандь.

Molla varьсында sydge caqьrtxandь, kesine eki molla ҫөner da aьь, ҫапьдан syt etgendi, xalqqa көrgen тышуну xарарьн ајtxandь; otdan тышgen zarannь yc tamada qарнашxa төlerge syd etgendi.

Alajda volqanla varььда razь volqандьla. Qарнашla aradan төlegendile. Tөlevyn tavxan xоншu da razь volqандь. Molla va qатыннь onovu bla аloқьндan da aqьлььда sanalqандь; alaj'a тьшььvnu voluшььqu bla atь cььqарьн kesi kesinden da ҫаььrtqандь.

Soruvla

1. Toqlunu yleшrge Alij nek qьzqандь?
2. Mollanь syd etgeni tyzmydy?
3. Qатын ајtxannь artь-allyna, cyjresine eterme dev molla nek ајtadь? Molla emda seriat тьшььvqa qalaj qarajдыла? Ol neden belgili voladь?

Eterge

(plan bla işlev)

Bu tavruхnu kesekleri:

1. Alij toqlunu alqanь.
2. Toqlunu ајаqь сьппань.
3. Xоншuqa ot тышgeni.
4. Mollanь bir kere syd etgeni.
5. Mollaqa qатын aqьl yretgeni.
6. Mollanь ikinci kere syd etgeni.

Tavruхda vu vaььnda eskerilgen kesekle qalajda vaшланьь, qalajda tausulqanlarьн tavььqьz.

Bu uaq kesekleni eki-yc avadan kesekge ҫыььqьz.

Tavruхda vu vaььnda eskerilgen kesekle qalajda vaшланьь, qalajda tausulqanlarьн tavььqьz.

Bu vaььnda kesekleni (6) andan da көvge cасььqьz.

Teli Xasan

(Tavruх)

Ertde-ertde bir. qатын bla bir kiшi volqандьla. Alannь yc ҫaшlarь volqандь. Eki tamadalarь aqьль volqандьla, kicileri, Xasan, teli volqандь. Tamada qарнашla сьртда qoj kьtgendile,

teli Xasan, yjden eşikge sьqmaj, eki ajaqьn ot-çaqacaq saьь turqandь.

Bir çolda qart qatьn (analarь) loqumla etgendi da teli Xasanna ajtxandь:

— Xasan, igi valam kiviк, бу loqumlaь qarnaşlarьna elt da kel, ala da bir aşasьnla—degendi da qatьn loqumlaь Xasanna vergendi da ijgendi.

Xasan çolqa sьqoqandь. Kyn vulutsuz, ariv kyn voloqandь. Çolda Xasan kesini көlekgesin eslegendi da ajtxandь:

„Bu adam menden ajььlmaj, meni birgeme keliv nek turadь; eşda бу, xariv, ac voluv, menden aşarьq izlej volur“ dev Xasan loqumlaь virem-virem көlekgesine atьь vaşlaqandь. Qarnaşlarьna çetginci, loqumlaь vaььnda atьь voşaqandь; alaj voloqanь usyn көlekge Xasandan virda ajььььroqa unamaqandь. Em artьnda: „Bu muxar ne tojumsuz zatdь“ degendi da Xasan acuvlaьь loqumlaь çььь kelgen sautun da көlekgesini usyne urqandь da anь da uatьь, qarnaşlarьna quru qollarь vla көzlerin çandьroqandь da kelgendi.

Qarnaşlarь:

— Sen, teli, nek kelgense?—dev sorqandьla.

— Sizge kynorta aььq keltirgenme—dev Xasan, virda tartььnmaj, çuav etgendi.

— Qajdadь aььq, çenil ver veri!—dev qojcula guzava voloqandьla.

Ol zamanda Xasan çuav etgendi:

— Çolda men taььtmaqan bir adam tybedi da voloqan aььqпь aşadь da ketdi.

— Ne tuqum adam edi ol?—dev qarnaşlarь sorqandьla.

— Ma ol adam qatьmda turadь,—dev teli Xasan көlekgesin көrgyzgendi.

Munu vьlaj көrgenlerinde, qarnaşlarь Xasannь igi-aşьь uatxandьla da qojlanь kyterge qojqandьla, kesleri va yjge aşarьq ketgendile.

Xasan qojlanь kytyv vaşlaqandь. Qojla tert çanьna ca-sьььььь vaşlaqandьla. Saqьş etgendi da qojlanь tьjarьq amal tavxandь: qojlanь vaььььььda көzlerin sьqarqandь. Soqur qojla qajь qacallьq edile, vaььььььda bir çerge çьььь, tav bir

ullu işni etgenca, kerpesleniv turqanlaj, qarnaşlarь kelgendile. Kelsele: qojlanь k zleri cьq v tura.

— Sen, teli, ne pelax etgense, qojlanь k zlerin nek cьqarqansa?—dev qarnaşlarь sorqandyla.

— Men ne eterik edim etiv, qojla t rt  anьna qasarqqa boldula da toxdamadyla. Acuv eterge qalqanlarьnda, varьsьnьda k zlerin cьqardьm. Endi va vek tьnc volqandyla,—dev Xasan  uav etgendi.

„Tьnc turqanь viz senne bir k rgyzejik“ dev qarnaşlarь Xasanь adamьsa uatxandyla.

* * *

Bir talaj zaman aradan ketgenden sora, satьv-alьv eterge teli Xasanь  armalьqqa ijjendile. Xasan bazarda k v zatla alqandь: stol, ajьqla, qaşьqla, tuz; qьsxasь—xav ykden arvanь tolturqandь. Xasan satьvuna quanьv, yjlerine ajlanpandь.  olda kele-kele, atь arьqandь. „Atь t rt ajaqь vardь, stolnu da t rt ajaqь vardь, stol kesi da kelir“ dev Xasanь aqььna kelgendi da stolnu arvadan alqandь da  olqqa salqandь. Alajdan da ketiv tevregendi.  olda vara turqanlaj, t gereginden qarqala vasьnьrqa qalqandyla. „Qarnaşcьqlarьm ac voliv vasьna volurla“ degendi  a alqan aşarьqlarьn varьnda qarqalaraq sacxandь.

 olnu ketiv vara, teli Xasan bir cegetge kirgendi. Cegetde tykgycleni k rgendi. „ azьq tykgyşcykle qьş suvuqda vuzlarьqдыla, vьlanь vьlaj qojuv qalaj ketejim“ degendi da bazarda alqan qoşunlarьnь varьsьn tykgycleni vaşlarьndan qavlaqandь da ketgendi. Alajdan da arь ketiv varqanlaj, bir suvqa  etgendi, atьna suv icirirge umut etgendi, alaj volqanь ycyn atь suv icerge unamaqandь. „Suv tuzsuz suvdu da atcьqьm anь ycyn icmejdi, xarivcikge tuzlu suv etejim“ degendi da alьv kelgen tuzun savlaj suvqa qujqandь. Atь daqьda icerge unamaqandь. „Aj xı u qallьq, vajtamal, sen icmezlik voluvьm qujqanьma men meşok vьa bir tuznu suvqa“ dev acuvlanьv, qazьqnь alьv vasa kirgendi da atьn alajda  ltyrgendi. Bazarda alqan zatlarьndan  av- anьz qaşьqlarь qalqandь. Alanь da qavcьqьcьq vьa sьrtьna atxandь da tevregendi. Qaşьqla sьrtьnda cьqьrdarqqa qalqandyla. „Vьla cь-

qardaş, meni qoziqan ete koreme“ degendi da qaşqıqlanь va-
rında umur-cumur etgendi. Qurlaıyna salıv yjlerine
varqandı.

Qarnaşlarına ajtxandı:

— Qarnaşcılarım көв zatla alqanma.

— Sav vol, igi etgense, alqanlarım'a qajdadıla?—dev qar-
naşlar telі Xasanna sorqandıla.

— Da volub qajda vollarıqula, stol kesi kele qalqandı,
alqan aşarqılarımь qarnaşcılarımь—qarqalaqqa qojqanma,
qoşunlanь cegetde çaşcılarınь vojunlarına kijdirgenme, tuznu
atxa icirirge suvqa qıjqanma, qaşqıqla acuv eterge qalqan-
larında, alanь da uatxanma, ma endi kesim sav-esen ke-
leme,—dev telі Xasan qarnaşlarına xapar ajtxandı.

— Bar, sen telі mьjьsьz, çolda atxanlarımь çьj da kel,—
degendile da Xasannь ьzına qajtarqandıla.

Xasan ьzına qajtxandı da tykgyceden qoşunlanь al-
qandı, tyvlerin teşgendi. Barьsında bir cьvьrqa tizgendi
da yjlerine keltirgendi. Qarnaşlar telini uadьx etgendile,
anь yjde qojqandıla da kesleri satь-alьv eterge ketgendile.
Teli Xasan ьnьlaqandı da cьkьrda vozanь qajnaqanь
eşitgendi. „Toxda, voza, qajnama, meni cьregimi çarma“
dev telі tilegendi. Voza virda toxdamaqandı. Teli acuvlan-
qandı da cьkьrımь qampajtxandı; voza tьgylgendi da yjny
tyvyn tolturqandı. Tegenegе olturub, yjny tyvynde aь-veri
çuzub, çьrla çьrlaqandı.

Qarnaşla vazardan qajtxandıla. Xasannь etiv turqanь
kьrgenlerinde, vek acuvlanqandıla; Xasannь tuluqnu icine at-
xandıla, eltgendile da көpurnь qulaqьna taqqandıla, kes-
leri Xasannь tyjув suvqa atarqa qazьqla keltirirge ketgen-
dile. Ala aь ketiv turqanlaj, көpurnь ysy vla bir qojcu bir
көв qojnu өtdyрүв vaşlaqandı. Qojcu qatьna çeterge, telі
Xasan: „Menne vij vol dejdile, men vij qalaj volajьm“ dev
qьsьgьv vaşlaqandı.

Qojcu Xasanna ajtxandı:

— Sen telі vij volurqa qorqa esen, cьq veri, men seni
orununa vij volurma, sen'a meni qojlarımь ie vol, syjgenin-
ca et—degendi da Xasannь orununa tuluqqa kirgendi, Xasan
da qojlanь syrgendi da ketgendi. Bir zamanda qarnaşla tajaqla

alьv çetgendile da tuluqñ topuldatьv, icindegi da: „Bij volama, bij volama“ dev qьsьrьq ete turqanlaj, suvqa çivergendile. Teli Xasandan qutulduq dev quanьv yjlerine qajt-xandьla. Bir zamanda Xasan bir qoj syryvny da syrgendi da kelgendi. Qarñaşla vek seir-tamaşa volqandьla:

— Biz seni suvqa atьv keleviz, sen qoj syryvny vla qajdan sьqды, — dev sorqandьla.

— Suvny tyvynde malla xьjsavьsьz kəv kəre edim; men-ne artьqda vere edile; alaj volsada men kesime volur saqlьv bir aldьm, — dev teli Xasan xapar ajtxandь.

— Alaj ege, sen vizni tuluqqa çьj da kəpyr qulaqьndan at, — degendile da qarñaşla Xasanna qadalqandьla.

Xasan qarñaşlarьn eltgendi da kəpyr qulaqьndan suvqa çivergendi da qajtxandь.

Soruvla

1. Xasannь ojьmsuz, teli volqanь ne işleni etgeninden belgilidi?

2. Xasannь tamada qarñaşlarь vla qojcu keslerin Xasandan aqьlьqda tergegenleri neden belgilidi?

3. Xasan qarñaşlarь vla qojcunu qalaj aldaqandь?

4. Tavruхnu artьnda ajtьlqan kesegine ellileni qajsь qaumlarь razь vollar edile.

5. Elde ellileni icinde kesin „tamadaqa“ kim tergej edi?

Bu zatdan qarasaq, Xasannь „tamada qarñaşlarьn“ qalaj aqьlarqa vollarqdu?

Рор vla тьзьqьlь

(Таврух)

Bir elde bir Рор volqandь. Ol kesine bir çalsь çaraşьdьr-qandь da yjne keltirgendi.

— Çalsь, xariv, sen erinne da igi işle, men seni razь eterme, unutmat, qьjьnьnь qajtarьma, — degendi da рор çalsьnь quandьr-qandь.

Çalsь рорда bir ьjьq tururqa, kyz vicen işni kəzyvy çetgendi.

Рор çalsььna ajtxandь:

— Bygece тьncajajьq, tamvla, allax ajtsa, ertde oquna vicen calьrqa varьgvьz.

— Bek axşь,—degendi çalsь.

Таң атхандь, ertdenvla ertde qovxандьла.

Pop qatьпна ајтхандь:

— А, qatьп, vizge bir ertden азық sal, viz vugyn vi-senne varььqьvьz.

Popnu qatьп теvsi тоlоqan bir ашарьқ salоqандь. Pop da çalsь da olturuv, igi adamьса auzlannандьла.

Pop çalsьqa ајтхандь:

— Kel, axьrdada, vaşlaqanьvьzdan агь, kynorta азық-пнь da ашав qovајьқ da sora inirge deri toxdavьsuz qatь işlervиз.

— Senne razьььса volsun, kynorta азықпнь da ашай qov-saq, eşda ters volmaz edi,—degendi da çalsь/da alaj ulla carla-maqандь.

— А, qatьп, kynortalьқпнь da salсь, virden ашай qovајьқ,—dev pop qatьпна vujurqандь.

Qatьп allагьна ашарьқ salоqандь. Ekisida sermej ketgen-dile da toјоqандьла, ашав voşaqандьла.

Вьјақь pop çalsььна ајтхандь:

— Kel, axьrdada inir азықпнь da ашав qovајьқ, sora tox-davьsuz kec uşxuvurqa deri calьrvьz,—degendi

— Senne razьььса volsun; men vi zatxa da oqaj de-mejme,—dev vьјақь çalsь çuav etgendi.

Popnu qatьп allагьна, tevsige inir азықпнь salоqандь. Pop vla çalsь munu da ашaqандьла:

Munu da тьндьrоqandan sora/vьјақь pop ајтхандь:

— Kel, endi axьrdada kece uşxuvurnu da тьндьrајьқ, kece calьь ьzoa vaгьv qalьrvьz da таң atar-atmaz calьь vo-şагьvьz,—degendi.

— Kesine uşaqan volsun, men oqaj demejme,—dev çalsь da çuav etgendi.

Qatьп kece uşxuvurnu allагьна salоqандь. Ekisida ашав, toјuv, tevsiden qovxандьла.

Çalsь, gavрајьп qoltuquna тьrоьv, ketiv tevregendi.

— Sen qajгь tevregense?—dev pop sorqандь.

— Tevrev qajгь tevrerikme, kece uşxuvurdan sora çatьв тьпсајьrоqа kerek volqanьп kesiq vek ariv bilese,—degendi da çalsь vavоqа varqандь da tanna deri tatьь çuqlaqандь.

Bu çoldan sora pop çalsььна bir ьzdan erlden, kьnorta,
inir azьqнь, kece usxuvurnu bergenin qurutxandь.

Soruvla

1. Popnu çitluqь vi tavruxda neden belgili voladь?
2. Bu tavruxda çaisь ne xalda kьrьnedi?
3. Çut popnu usynden tavruxlanь kimle sьqarьv, kimle ajьv
turqandьla?
4. Tavruxda kelgençe kьre, vi soruvqa qalaj çuav berirge
vollarqьdu?

E s k i ç ы r l a

Qaracajнь eski zamanladan qalqan çыrlarь kɵvdyle. Ol çыrlada kɵv zatla tanьladьla. Qaracajнь kesi erkinligi usyn kyreşgeni, vajla vla çarьla bir-birleri vla kyreşgenleri d. a. k. Bьlajda vajla, vijle çesir aьrqa vaşxa milletlege savханlarьнь usynden „Tatarqan“ degen çыrnь keltireviz.

„Tatarqan“ degen çыrnь usynden bьlaj ajtvь vardь: qьzьbek vijle askerleri vla Duvutxa savьv, andan çesirge adamla syrgendile. Bu zatнь usynden ullu Qaracajqa quvqup varqandь da tabьlqan qьzьbekleni ьzьndan ketzendi. Tatarqan elge kelgeninde, kişi çoq. Ol: „Xalq qajladь?“ dev anasьna sorqandь. Anasь Tatarqanнь keterine qorquv, tyzyp ajtmaqandь. Alaj bolsada Tatarqan işni çavrunna qarav vilgendi. Kece Sxavat suvunda qaracaj askerni çetgendi. Bьla suvdan ɵtalmaj turqandьla. Tatarqan vaşьna cьraqнь vegitgendi, cьraq çuqlansa, arqanнь tartьqьz degendi da arqan vla suvqa kiriv ɵtgendi. Suvnu arь çanьnda qьzьbekle raxat çatьv çuqlaqandьla. Tatarqan aьlaqa varьv voluntlarьna çaşьrtьp qaraqandь. Varьsьda çuqlaj, çav-çanьz Tatarqanнь urlanьv ketgen emcek anasь ot-çaqada çuqlamaj ol-turuv tura edi. Tatarqan ot-çaqada çuvuqlaşьv, quzquunca qьcьrqandь. Emcek anasь Tatarqan volqanьp viliv qaraqandь, qьzьbekle ne zat qьcьrqanьp vilmegendile. Emcek anasь, casьp kɵrgyzyv, qьzьbekle bьllaj bir vardьla, kelmegiz dev Tatarqanna tanьtxandь; olzamanda Tatarqan vaşьp da saqalьp da kɵrgyzyv „viz aladan da kɵbvьz“ degen muratнь tanьtxandь.

Tatarqan ьzьna qajtvь varqandь da arqan vla qaracaj askerni varьp suvdan ɵtdyrgendi. Asker alajda qьzьbekleni varьsьp qьrqandь. Qьrьlqanlanь qulaqlarьp bir qьzьbekni sьrtьna çyklev eki qolun da artьna vajlav çivergendi dev ajtvь alajdь.

Bu çыrnь Qocxarlanь Ismajьldan çazoqanma. Çьr bir kesek qьsxartьlьnqandь.

Tatarqan

Çavumla çavalla tav çalpaqlaqa, köllege,
Quvqunla keldile ullu Qaracajda ellege.

Нъхътнъ ваşьндан визге узатдыла yc quruq,
Duvut ajaqьндан сьqдъ ась quvqun, qьсьсьq.

Duvut özenine qьзыbek asker kirgendi,
Qatьnnъ, qьznъ çalan ajaq etiv syrgendi.

Ol kynlede çigit ulanla çьjьldьla, çoqlalla,
Baтьr Tatarqannъ izledile da tavmalla.

Tatarqan tişlik, mal çьjьv kelgendi,
Qaraqandъ da elde adam көrmegendi:

—Anam, çanьm, vizni elibiz qajьr ketgendi?

—Işni zamanьdъ, ala iş işlerge ketgelle!

Aloqьn ijgen qojlağьндан etgen edim qurmanьq,
Qurmanьqдан senne tolu ylyşynu qojqanem.

Yc özenden yc egecin keldile,
Yc syegin ycysy aşav ketdile.

Ala çьlav, senne tilek etdile.
Senne qalqandъ çavurun vьa vaş çartь.

Ol, çavurun syekni сьдьгьv, aьv qaradъ:
Elni quvqunna ketgenin ol çavurundan tanьdъ.

—Duvut özenne qьзыbek asker kirgendi,
Qatьnnъ, qьznъ çalan-ajaq etiv syrgendi.
Emcek anaң vara edi, qьzqan inekca ökyre,
It qьзыbekle varaelle, çesirlerine çekire.

—Anam, çanьm, vygece bir qojcu qoşda qalqanem,
Bir çarь çaşьqqa savьrlağьtь vergenem.
Çoqtudu menne bir erik aşaqan savьrlьq,
Qalmaqandъ mende ma raхatьq, savьrlьq.

Ana tavьloqandь qatxan kesek savьrlьq,
—Anam, savьrlьqсьqqa bir сьль suvciq etsen'a,
Men da bir kesek otuma, oquma qarajьm.

Çalan-ajaq, savьrlьqьп qoluna aьь ketgendi,
Eki ajaqьna çolda savьrla etiv kijgendi.

Sava-çorta Qaracajdan Sxavat øzenne kelgendi,
Alajda quvqunna ketgen qaracaj askerni çetgendi.

Çanqan сьraq vla askerni kece Sxavat suvdan øtdyrdy,
Qьзыbekleni ььндan askerni qьsxa çetdirdi.
Suvdan øtgenlej ol, quzqun kivik, qьсьrdь,
Qьrqlьqan qojqa qanсьq çallь ьсхьндь.

Soruvla

1. Tatarqanь anasь çasьndan qьзыbekleni kelgenlerin nek çasьloqandь?
2. Tatarqan qaracajьlanь quvqunqna ketgenlerin qalaj bilgendir? Kerti alaj bilirge voluqmudu?
3. Çьrda Tatarqanь çigitligin tanьtxan çerleri qajьsladьla? Alasь tavьqlьz.
4. Çьrnь ajaqьnda „Qьrqlьqan qojqa qanсьq çallь ьсхьндь“ degenden maqana nedi, anь qalaj aььlarqa kerekdi?

Eterge

Bu сьrnь maqanasьп kesigizni søzlerigiz vla çaraşdьгьв ça-
zьqlьz.

Qarakötlanь Issa

(1900 çыlda tuvqandy)

Kawkaz tavla

Əxdem Kawkaz, salam ajtama sençe—
Tyrly-tyrly mijik ariv tavlaqça,
Uzaq çerden keliv qonaq boluvcu,
Kök bulutla yjursynuv qonuvcu.

Qacadyla ьzlarьndan syrgenlej,
Bulqanalla qьvva kivik сьrmaьv,
Şo, ol xalda çitilege minnenlej,
Raxat boluv çatadyla silqanьv.

Cardaq tuban em vulutla çajylbь,
Çalqalarьn artlarьna çajьgbь,
Çajqalalla bir-birine uruşub,
Demleşelle eşynlerin viruşub.

. . . . .

Tauş-tyjuş etedile dьnyrdev,
Mьnajalla bir-birine gyryldev,
Şьjdamlanbь, mamuq kivik aqarьbь,
Etekleri kyren tartьbь, qaralbь.

Turna kəzly ariv tavla qubulub,
Kirpikleri asьmajьn çumulub,
Kəz tijer dev av tyvune çaşьpbь,
Buqojlanь auzlarь asьlbь.

Sora erij tevrejdile syjynub,
Çasanalla tyrly-tyrly kijinib.
Mijik tavla tubanlaqa velenib,
Əzenleri kəm-kək ariv kəgerib.

. . . . .

Bet çanlarь qalbь, şьndьk cegetle:
Iclerinde xar-bir tyrly kəgetle,
Subaj əsgen narat, nьzь terekle,
Salqьn-suvuq, ajaz ura, kəlekge.

Ajaz ursa, varь birден qьtьldav,
Silkinelle bir-birine şьbbьrdav,
Çaşnajdьla kəm-kək ariv kijinib,
Baş uralla, tavla taва ijiliv.

. . . . .

Ken catlaqa qoşla sьqьbь olturub,
Malla otlajla, talalanь tolturub,
Syryvcyle ojnajdьla çьjylbь,
Qajaladan suvla da aqad qijulub.

—Ariv suvla! Ne çerleden сьқоқансыз?
Guzava etiv, qalajlaqa varasыз?
—Bizni atavыз suvuq kyrtle, bulutla,
Сьқоқаныңыз таşлы, ақалы бу çurtla.

Biz çol salыw özenlege, tyzlege,
Savqa elte şaxarlaqa, ellege,
Biz sajqalыw eniş syrem keleviz,
Baurun çarыw, keç tenizge kireviz.

Bir zamanda ајығылыw kebinden,
Biz qutulub kemeleni tyvynnden,
Bulut volub, xavalaqa сьқавыз,
Qajтыw keliv, bu tavlalaqa qonabyz.

Soruvla

1. Tav prirodany awtor qalaj xalda suratlandыradь (bir-biri ызыndan neleni tizedi?).

2. „Qonaq voluvci, yjyrsynub qonuvci“—dev çығыw bulutlaqa nek ajtady? (1-ci kupletde).

3. „Demleşelle eşynlerin vurusus“—dev nek ajtady? Bulutla demlesirge vulluqmudula? Ne zat demleşedi? (3-cy kuplet).

4. Tavlalaqa „turna kezly“—dev nek ajtady? (5-ci kupletde).

5. Ajaqьnda „Bulut volub xavalaqa сьқавыз, qajтыw keliv bu tavlalaqa qonabyz“—dev suvla nege ajtadyla?

Eterge

Auzdan nazmunu xaragьn çarasдығыw ajтықыз.

Tavlu qызнь tarықьvı

Тьşығыvla көw zaman
Виқовланыw çaşadyq,
Temir avda çаşақан
Bulbullaqa uşadyq.

Qanatlanь qақавыз
Biz xavaqa ucarqa,
Qaranь bulutlanь
Çolubuzdan cacarqa.

Tot avlanь keteriv,
Kəzny çarğq acarqɑ,
Cirigen adetleni
Usvyuzden atarqɑ.

.....

„Tьşьgьvsa“ dev vizge
Kəv qьjьnlьq verdile,
Bir vaşxasь volmajьn
Satlьq mallaj kərdyle.

Səz ajьrğɑ volmajek—
Namьs ucyn ujala,
Əmyrğvuz kete ed,
Çyregiviz qьjnala.

Biz vi xalda turqanlaj,
Qьzyl çulduz çannandь,
Erkek, tişi ajьrmaj,
Xalqqa tenlik salqandь.

.....

Ilmu eşikle acьldь,
Xurmet vizge sacьldь,
Qaranьlьq dunjaqɑ
Kənden tьrmь tartьldь.

Ilmu eşik acьldь,
Tьşьgьv kitav aldь,
Qaranьlьq zor dunja
Ajaq tyvde ualdь.

Soruvla

1. Nazmunu atıpa „Tavlu qızın tarıqıvu“—dev nek atalqandı? Anı tarıqıvu ne zamanıa varadı?
2. Alqın zamanda tısqıvınları çavıların nazmıcu ne zatın çavıvı vıa tenleşdiredi?
3. Törtüncü kupletde „Satıq mallaj kordıle“—dev tavlu qız nege ajtadı.
4. Altıncı kupletde „Biz vı xalda tırqanlaj,
Qızıl çıldız çanqandı“—
dev nege ajtadı?
5. Ajaqında „Qarañlıq dınjaqı,
Keñden tırmı tartıldı“—
değenden maqıana nedı?
6. Tısqıvınları alqın zamanda volımları vıa vısaqatda volımları vıa xarar çavısqıvıvı.
7. Nazmunı azvar etıv ajtadı.

Birinci Maj

Artıqlıq belin vıygen
Birleşiv işci, çalsı—
Sıqdı zalımlık etgen
Qan icgenlege qarşı.

Bygyn işci begitdi
Birinci majın anın,
Bytynda vek tanıtıqı
Kapitalıa muratın.

Qan çelimni iciriv,
Bygyn işci vajraqlın
Uatıqı, tajdıqı
Kapitalın ajaqlın.

Birinci majda
İşci sancdı vajraqlın,
Andan veri xar qajda
Biz sıjlavız vajramın.

Segiz saqat kyn işni,
Xar bir zatdan uyuşny,
Tavar usyn bir kucny—
Bygyn saldyq çyruşny.

Unutulmajdy atь,
Əsed kucy, quatь,
Çerni altьdan birinde
Kapitalь uatdy.

Beşçyllyqny tert çylqa.
Toltururqa erişiv,
Bajramlajbyz bygynny,
Muratlaqa çerişiv.

Bizden qalqan çerlede
Sьradyla oramqa—
Çavqa qan uruş etiv
Bygynny bajramlarqa.

Çerni usyn birden kyçler
Sosializmni tamьrь,
Ol kyn işleniv biter
Kapitalь qavьrь.

Soruvla

1. Bizde 1-ci majny qalaj quancıajdyla? Nek quancıajdyla?
2. Tьş qьrallada 1-ci majny qalaj quancıajdyla? (anь usynden 8-ci kupletde ne ajtady?).
3. Altьncь völymde (kupletde) „Çerni altьdan birinde“ kapitalь uatdy“—dev nege ajtyladь?

Eterge

Başьndan tert kupletin tetradıarьqьzqa çazьqьz, azvar etigiz.

Neft anasь Bakuqa

Eteginı tøv-tөгerek qurşalav,
Kөkyregini, vaıruıı qucaqlav,
Qalalaca qara oçaqla əsdyle,
Tөnegini temir vьrqla teşdile.

Çyregini tamьrlarь köryned,
Çerni çarьv qara qanьn tögyled,
Wulkan uruv tavnu için sacxanlaj,
Titiretiv kesine çol acxanlaj.

Əzekleden sьvdьrylyv çьlanca,
Fontan voluv sьnajd, qara tubanca,
Oçaqlaqa əşyn uruş etedi,
Tav bir-birdə bulutlaqa çetedi.

Qara sасып tozurатыв, вулқаныв,
Ајланадь сога ызына сулқаныв,
Şorquldajды вьрқыладан секігів,
Bөckelege төгыledi өкүгүв.

Nenca тырлы нефт заводла қурулыв,
Min-min сыгыгыкка қаты вурулыв,
Seni syzyв, қаимлақа улеşив,
Maşinala solunajын kyреşив.

Kөв min işci bir kyc vla işlejdі iş,
Sen verese ara mylkge qarъv, kyc.
Xavada temir quşla tizdirgen,
Tenizlede kemeleni çyzdyrgen.

Sense, çаньт, маşınала ulutxан,
Атнь, өгүзнү, адамлань solutxан.
Seni icerge тьş qьralla suqlаньв,
Tiş vilejle вагь бирден çutланьв.

Sen çанаса kece kynny onunна,
Aş volmazsa kapitalнь qarньна,
Ken kerirse ara mylkny тамьгьн,
Qazar ycyn encilikni qавьгьн.

Slowar

Wulkan—tavnu icinde ot çançanca qьzqan taşla, ань kивik ваş-
ха zatla өрге uruv сьрқанна айтлады.

Fontan—krantladan, ань kивik ваşха symmekleden сувnu
mijikge sekiriv сьрқань.

Kapital—vьlajda kapitalistlik degen maqanadady?

Soruvla

1. Bu nazmuda neftni qalaj сьрқаньн ne sözle vla тапьтady.
2. Neftge „Qara сасьн, тоzurav“—dev awtor nege айтady? Neftni сась volатьды?
3. Bu nazmuqa көre neft nege çarajды?
4. Тьş qьralla vizni neftivizge qalaj qarajдыла?
5. Beşinci kupletde: „Seni syzyv, qaumlaqqa yleşis“—degenden ne maqana vardь? Neftden ne zatla etedile?

Eterge

1. Bu nazmunu tetradlarьqьzqa çazьqьz.
2. *Etek, көkyrek, vaur, төnek, çyrek, тамьrla, qan, өşyn, uruş, qara, сac, өkyryv* degen sözleni tьz maqanalарь nedi, ala neni тапь-
тадыла?

Bu sözle tьz maqanalарьнда kelgen айтьvla quraqьz.

„Neft anasь Bakuqa“—degen nazmında vu ваşьнда eskerilgen
sözle tьz maqanalарьнда kelgen esele, сьпасьqьz: *etegini* төв-tөгerek
qurşalav; *kөkyregini, vaurunı* qucaqlav; *tөnegini* temir buruvla tes-
dile; *çyregini тамьrlарь* көгүned; *qara qanьн* төгyled; fontan oçaq-

laqa *өзүн ирүш* etedi; *qara cасын* tozuratъв; *вөckelege төгыledi өкүрүө* d.a.k.

Bu eskerilgen sözle *вълajda* tyz maqanalarъnda kelmegendile, ala *ваъxa* maqanada **tyrlennен** maqanada kelgendile.

Ne zatlanъ хъjsавъ *вla çansъz* zatla çanлъ *zatlaça* uşaslandъrъ-льnadъla? (Söz *усун*, nazmuda: *neft вөckelege өкүрүө төгыledi*—dejdi; çanъ *volmaqan* zat өкүryрге *volluqmudu*? *Вълajda* *neftni şuvuldav* *qujulqanъn tuarnъ өкүrgenine* uşatъв *ajtadъ d. a. k*).

Bajqullanь D.

(1902 ç. tuvqandь)

Xamit bla Tavqan kolhozda

Xamit. Turcu, Tavqan, işlejik,
İşni artxa sozmajьq,
Qalqanlanь ozmajьn
Ne azcьqda qojmajьq.

Sosialist erişivge
Кусувызны сальqвьз,
Qalqanlanь viz ozub
Qьзыl vajraq allьqвьз.

Tavqan. Oqaj, çanьm, savьr et,
Bu issi kyn çatajьq...
Ol erişiv sözynь
Biz uzaqqa atajьq.

Alaj bla erişiv
Braxьn da volmajьq,
Asьrь көv çatьv da
Ullu ajьv almajьq.

Xamit. Ajtma vьllaj sözleni,
İşni qolqa alajьq,
Kөvdy çuqlar kьnyvьz,
Bygyn işge varajьq.

İşge çigerlik salьv,
Udarnikle volajьq,
Sosializm quravda
Maxdav-savqqa alajьq.

Tavqan. İşlej-işlej kolhoznu
Bizmi vaj eterikviz?
Выгун işlev xar işni
Бошавтъ keterikviz?

Andan ese tьncajьв,
Biraz rahat volajьq!
İşivizni kolhozda
Ақьгьнна virajьq!

Xamit. Oqaj, vaşxa kolhoz vla
Biz dogovor etgenviz.
İşni çenil etgenne
Qьзыl vajraq degenviz.

Alaj vla qadalьв
Orta mylkny eterviz.
Kulaklanь uatьв
Çanь çolqa Өterviz.

Tavqan. Kereksiz sözle vla
Qьjma meni çanьтъ.
Men kolhozqa kirgenme—
Tьncajьtьrqa sanьтъ.

Udarniklik işlevge
Men çivermem esimi,
Kişi vla erişiv
Bir qьjnamam kesimi.

Xamit. Ol degeniң ne sözdy,
Allaj sözle sөleşme,
Alaj ajtььq volsan,
Nөgerlikge virleşme.

„İşlemegen tişlemez“
Degen sözny unutma,
Sosializm işlevde
Ters qьььqнь sen tutma.

Tavqan. Kolxoz işni usynden
Былај bir erişmeјik,
Ara mylkny quraraq
Boşuna kyreşmeјik.

Анъ işi bizsiz da
Аллына vek varлықды,
Bizni va iş kынуvuz
Тав çазылмај qаллықды.

Хамит. Biz kişige etmeјbiz,
Ваşыvыzqa eteviz,
Çаnъ dunja çolunda
İşleni begiteviz.

Sowet wlast kolxoznu
Demenili tavudu,
Аңа inanмақанла—
Вагъ анъ çавudu.

İşimizge көre хақ
Тавылықды, vileme,
Bygyn işde eriniв,
Тамбла çuq tileme!

Tavqan. Men aјtxaппъ etmesen,
Sora sizden keterme,
Qalыv kesi vaşыma,
Syjgenimca eterme.

Men kolxozqa kirgenem
Raxatlanыv çаşарqa,
Alaj көv da işlemeј,
Kolxoz mylkden аşарqa.

Siz'a анъ unamaј,
Хаман işlecі deјsiz,
„Udarnik vol“ dev maңa
Сырта тынлық бермејsiz.

Xamit. Alaj bolsa biz seni
İcibizde qojmazvız,
Barcъ syjgen çoluna,
Kolhoz betni çojtavvız.

Çalsъ, çarlı, ortalıq
Nögerlikni tutarvız,
Senica zarancъlı
Tatъrından butarvız.

Sav dunjani vaşına
Nögerlikni çajarvız.
Kapitalist dunjani
Çuqun qojmaj ojarvız.

Tavqan. Oqaj, alan, çanılama,
Men kolhozda qallıqma,
İşlemesem erkinme,
Syjgenimca vulluqma.

Men da çatmam quruda
İşlerge da varıma,
Haq yleşgen zamanda
Sizni tenli alıma.

Xamit. Sen kolhozqa kirgense,
İşlemejin çaşarqa,
İşlevcy qaumlanı
Qıjınlarıñ aşarqa.

Soslist erişivge
Qarş vobur turasa,
Qalqan çönerleni da
Ters çollaqa burasa.

Kolhozcula çıjılv
Bu işini köyri,
Ala sana ol zaman
Tolu çuav verirle.

.....

Soruvla

1. Tavqan ne tuqum kolxozcudu?
2. Tavqan kolxozqa ne murat bla kirgendi?
3. Tavqan'nı ne tuqum adam volqan'nı tanıtıxan cırlerın cı-
rıdan tıvıv oquqız.
4. Xamıt'a qallaj kolxozcudu? Ol neden belgılı voladı?
5. Kolxozqa Tavqan kızıklemlı kerekdile, oqese Xamıt kızıkle-
mlı kerekdile?

Eterge

Oquqan zamanda bırevlen Tavqan'nı orunına, bırevlen da Xa-
mitni orunına oquqız volıuqdu.

Hajdaqız, alanla, kolxozqa!

Birden tevrecigiz, qarnaşla!
Biz negerle volajıq,
Zorluqda cışaqan cıldaşla,
Cıan' dunja salajıq!

*
* *

Barıvızda bircı birleşiv
Bir aqıda turajıq,
Bir-birıvızge erışiv,
Kolxoz cışav qurajıq.

*
* *

Qalmaj qaracıvız, alanla!
Bizni kızıkkı milletle
Barı kolxoz cışav salalla,
Cıarıq volıv cıyrekle.

*
* *

Biz da aladan artıxı qalmajıq!
Akkıllı vola turıv;
Cıyrekke mıxollıq salmajıq,
Işni tersine vıruv.

*
* *

Çaň dunjada barь çaşav
Şosialist çol allьqđь,
Birev-birevny хақьп ашав
Ol zamanda qallьqđь

* * * * *
* * * * *

Eterge

Nazmunu azbar etigiz.

Batçalany A.-Kerim

(1900 çylda tuzqandy)

B a ş l a d ь m

Qat-qat temir sьnçyrla
Buqovlav turuv çerni,
Basxan көв қыяныqla
Taldьra elle belni.

* *

Tyrly-tyrly qorquvla
Azdьra elle көlny,
Qarany, din oquvla
Kөzlerin vajlav elni.

* *

*

Wulkan сьqьv urdu da
Tot buqovlany casdь,
Zalimleni quvdu da
Xalqqa tenlikni acdь.

* *

Kynny çarьqьn көrdy
Qarav-soqur көzlerim,
Sөleşiv çuav verdi,
Tutuluvcu sөzlerim.

* *

*

Ol wulkan tavla casьv,
Kөv haznany taşladь,
Çaxil vaşьm ajazьv,
Dunja eskeriv vaşladь.

Soruvla

1. Bu nazmuda neni usynden sөleşinedi?
2. „Qat-qat temir sьnçyrla“—dev nege ajtady?
3. Al eki kupletde neni ajtady?
4. Usuncy kupletde va ajtxany nedi?
5. „Wulkan сьqьv urdu da“—dev awtor nege ajtady? Any wulkan bla nek tenleşdiredi?
6. Ekinji kupletni ekinji tizgininde: „edile“ demej „elle“ dev nek salqandy?

Eterge

Qat-qat te-mir sьn-çyr-la
Bu-qov-lav tu-ruv çer-ni
Bas-xan көв қы-яны-lyq-la
Tal-dь-ra el-le bel-ni

Bu nazmunu tizginleri vəylmlege qalaj yleşinnendile? Xar tizginni vəylm sanь tenmidi? Санасырғыз.

Tizginleni artьnda sөzleni tartьvlarь qajsь vəylmlerine tysgendі?

2. Bu nazmunu savlaj tetradlarьqrьzqa çazьqrьz. Xar tizginni, vaşьnda kьrgyzylgenca, vəylmlege yleşigiz, sanlarь teң ese, vəylmleni sanav vəlygыз.

3. Birinci tizgin bla ycuncy tizginni axьr vəylmleri bircalamьdьla?

Ekinci tizgin bla tьrtuncy tizgin'a?

Qalqan tizginlenikin da sanасырғыз. Qalaj voladь?

Aңылатьv. 1. Nazmuda (aslamьsьna) xar eki tizginni art vəylmleri birca voladь. Sөz ycun:

Qat-qat temir sьnçьrla
Виқовлав турув çerni,
Васхан көв қыһнльqla
Taldьra elle belni

Art vəylmleni birca volqanьna **rifma** dejdile.

2. Bir-birleri bla rifmalanqan tizginleni vəylmlerini sanь ten voladь.

S e l m a ş

Uzaq çerden qonaq volub kelgenme,
Ақыльть senne tolu vөлgenme,
Talрьv keliv, tyrsynuny kьrgenme,
Çanьmdan da seni kemsiz syjgenme.

Ajt! Kim volur senne uşaqan dunjada,
Çyz-çyz eşik senden veri асыльv,
Miң-miң savqа senden xalqqa cасыльv,
Salqьnьna miң-miң işci vасыльv.

Min-min terezele çarьq verelle,
Seni kysev көv qonaqla kelelle,
Kelgen-kelgen senne aqyl vөlelle,
Kemsiz arivluqnu sende көrelle.

Milletleni arasьnda olturub,
Şaxar kivik, majdanlanь tolturub,
Tамьrlarьң çerge teren ornalьv,
Xar bir sanьң qurc temirden quralьv.

Seni otunda temir tişlik tişleniv,
Қаның, қапың шыбыладан işleniv,
Butun, qolun бирер temir terekden,
Уахдын çоқ, sen kendese өlmekden.

Iş işleјse, saqış etiv, tuşunuv,
Хар varmaqın бирер işni vişiriv,
Çarlıлаң işin vutев тындырғьв,
Zalimleni çyreklerin сындырғьв.

Mijalala çırşav vutев ysny,
Тыјалмајын senden veri kesimi,
Çyregimi тындан көв termiltme da
Endi sen da таңт менне kesini.

— Da, aјtaјым харарларғьтмь sana,
Işlemeјme qazavatxa ne qanna,
Amerika teñlik etalmaz mana,
Men mylk tylme andaca bir insanna.

Meni iem teşge сөгyc urqanla,
Berc qollula, fabrik, zavod qırqanla,
Çerge urunuv savanлаңь orqanla,
Ara mylkny maşınasyn vurqanla.

Tolturama xalqny altyn savqadan,
Xaznalany syqarama tavladan,
Kenne acama men tenlikni çollaryn,
Qurutama zalimleni qollaryn.

Atla, øgyzle işlev volat temirden,
Azyqlary varysyn benzinden,
Tavnu, taşny qatyşdyrçan tyvunden
Çyz miç adam fajda alçan birinden.

Minitavnu, Kazbek tavnu tyvunde
Men başlajma fabrik, zavod saldyrv,
Qaranlyq vasv turçan ellede,
Eski çaxil çaşavlanı qaldyrv.

Tav tyvunde meçisuvlu ellege
Aqylmy artqda bek vølyrme,
Qadyr, eşek çegilivcy çerlege
Temir atla, qurc øgyzle verirme.

Bytev bolçan qyrallany varında
Tyrly-tyrly zavodlany vaşyma,
Syj ullu çarlylany allynda
Oktjabrny tulpar tuvçan çaşyma.

Çarlylaqa virca tyzlyk eterge
Kişi çetmez meni azda qatyma,
Elli mylkny køltürgen em øsdyrgen
„Selmaş zavod“ dejle meni atyma.

Xararomy eşitdin emda tanbdyn,
Keldin, kørdyn, rahatlanv qajtyrsa,
Varv kirgen ellerini icinde
Çarlylaqa menden salam ajtyrsa.

— Køv tøzalmam tyrsynuny kørmejin,
Çenil-çenil sençe qajtv kelmejin,
Seni ijgen salamyň, savqany
Qojmam elde çarlylaqa vermejin.

— Senden sora endi vьlaj volurmu
Çarьlьanь saqlaulu, ökyly,
Şav qal, tutdur menne sьjь qoluңı,
Elli mylkny vaqanasy, көpury!

Soruvla

1. „Selmaşny“ ulla zavod volqanьn awtor ne sөzle vla tapьtady?
2. „Amerika da erişmesin maңa, mylk tylme andaca bir insaңña“—dev „Selmaş“ nege ajtady?
3. „Selmaş“ klmnikі volqanь nazmuda ne sөzle vla belgili bolady?
4. On төrtynсy kupletde: „Sьjь ulla çarьlьanь allьnda Oktjabrнь tulpar tuvqan çaşьta“—dev „Selmas“ nege ajtady, ol sөzle vla neni tapьtady?
5. „Qanь, çanь şьbьladan işleniv“—dev nege ajtady?
6. „Selmas“ zavodda ne zatla etilinedile? Nazmuda ol neden belgilidi?

Eterge

11, 12, 13-cy kupletleri çazyqьz. Alada zatlanь aqaclaryn, neden etilgenlerin tapьtxan sьfatlanь tyvlerine sьz tartьqьz (epitetleri); sөz usyn:

Seni otuңda **temir** tislik tişleniv,
Qanь, çanь şьbьladan işleniv,
Butuң, qoluң birer **temir** terekden
Uaxdь çoq, sen keңdese ölmekden.

Bostanlanь Xasan

(1905 ç. tıvqandь)

Udarniklik

Million işci qol birigiv,
Çaь çaşavnu ьzьnda,
Udarnik volub tulparla—
Ara komitet sьzьnda.

Dunjanь altьdan biri
Sosializmni işlejdı.
Udarnik degen ullu sөz
Iş oçaqlanь kyclejdı.

Şaxarqa, elge qarasaь,
Kөv işde gөsev volqanla,
Işge өceşiv, erişiv,
Өmyrlyk savqa aloqanla.

Udarnik at degen zat
Begisin, өssyn, çaşnasьn!
Ol siniv onun almajьn,
Bir çer da qalmaj vaşlasьn!

Udarnik volqan çurtubuz
Başlaqan işin tolu eter.
Mıxolluqnu qogatьv
Muratьna qьsxa çeter.

Iş saqatlarьn udarnik
Çalqavluq vla ozdurmaz:
Eter zatlarьn tolturur,
Birevge kesin sozdurmaz.

Udarnik tizgin alɣylarǵ
—Təş, oraq, səgyc alqanla.
Mylk planlarǵn tolturub,
Çurtxa çarǵıǵ salqanla.

Urınmaqǵn alɣylarǵ
Qǵzyl vajraqla alalla.
İşge cıjsillik etgenle
Orunsuz volub qalalla.

Udarnik volub miñ-min qol
Tamaşa zatla işlejdı,
Birleşgen sowet qǵralnǵ
Sosializm kyclejdı.

Çıjǵnla qurav erişib,
Urınuv xajǵr beredi.
İşci, kolxozcu xalqlada
Ol zat volurqa toredi.

Ej, bercli qolla, xajdaqǵz!
Udarnik tizgin kəv bolsun,
Çarǵ çaşavnu planǵ
Ol çolda əssyn em tolsun!

Soruvla

1. Bu nazmuda awtor udarnikge ne tuqum xalı beredi?
Анъ аңлар усун, усунсу куплетни оқув сьпақыз „gəşev, eri-
şivcu, savqa alıvci“—dev kimge ajtadı?
2. Beşinci kupletde awtor kimni muratǵn tanıadı?
3. Bu nazmuqa kəre, udarnikni vaş xalleri neledile, ol qal-
laj adamdı?
4. Sızni icigizde udarnikle varmıdıla? Alanǵ etgen işleri
udarnikni işcamağı?

Temmoulu

Musukaulu atlı fermağa

Tөгeregin qaralıb,
Şaluşkanь vojnunda,
Хайрланмај ozdu ömyryn,
Qara aqacнь qojnunda.

Esindemid alqьn zaman
Pomeşcik onov etgeni?
Seni syjgen çalıylağa
Kөb artьqlыq çetgeni?

Ferma, sen çaşağan çerde
Kulak onov ete edi;
Çarль, çalсьнь qьjьнь
Zorluq bla kete edi.

Zalimlikni kötyralmaj,
Proletarla qovdula,
Qьльс uruv, qan төгүв,
Zorculань soqdula.

Qralнь хар vajьqьn
Qollarьna aldьla,
Bijlik çerleni syjьrvь,
Sosializm mylk saldьla.

Ma pomeşcikni çerinde
Ferma seni saldьla,
Alqьn zorluq көргенle
Onovnu qolğa aldьla.

Tyrlenmeklik quandьrdь
Aqaclань, taşlanь;
Saға xozjajn etdi
Çarль, çalсь çaşlanь.

Ferma, seni çerinde
Alqьn volmaqan zatla —
Савапыць, васхаць
Syrelle temir atla.

Kөrdynmy? kompartija
Çaň çaşav saldьrdь,
Iljicni сыраqlarьn
Seni allyнда çandьrdь.

Ol сыраqlaň çandьrqaп
Proletarlanь qoludu,
Bu xorlavlaqa çetdirgen
Partijanь çoludu.

Soruvla

1. Bu nazmuda neni usynden sөleşinedi?
2. Alqьn zamanda ferma volqan çerde ne volqandь? Kim çaşaqandь?
Ань тапъtxan çerlerin oququz.
3. Nazmunu төrtyncy keseginde (төrtyncy kupletinde) neni usynden sөleşedi?
4. Тоқузuncu kupletde „Iljicni сыраqlarьn seni allyнда çandьrdь—dev nege aйтadь?

Eterge

1. Nazmunu maqanasьna көre, eki kesekge aйььrdьz, alaqa başla çaraşььrdьz.

A. S. Puşkin

(1799—1837)

Aleksandr Sergeewic Puşkin ozqan ömyrde em ulla poetleni biri edi. Ань çazqan zatlarь ol zamanda qalqan çazvculaqa ylgy volub turqandyла. Busaqatda vizni çazvcularьvьz da (orusu qaracajь da) çazarqa Puşkinden yrenedile, oqujdula.

Ol kesi dworjanin, pomeşcik volqandy, ань qullarь mylk çerleri da volqandy. Dworjan qaumlanь icinde ol em ulla oquvu, vilimi volqan, alqa varqan qaumlarьndan volqandy.

Puşkin bir qaum çazqan zatlarьnda (proizwedenielerinde) patcaхьqqa qarşь turqandy, qullanь çekmeklikni qьjьnlьqьn tapьtxandy.

Kesini nazmularьnda tavkel çazqan zatlarь ycyn, patcaх ань kesi turqan şaxardan (Peterburgdan) qьsdaqandy. Puşkin bir talaj çьlnь ssьlkada çaşaqandy. Ol anda „*Buqovlan-şan*“ degen nazmunu çazqandy.

Puşkin ölyv ketginci, ань ьzьndan polisija qaraqanlaj, şьnaqanlaj ajlanandy.

Puşkin 38 çьl çaşaqandy. 1837 çьlda ань Dantes dev bir авсар öltürgendi.

Вълајда Пушкinni „Виџовланнан“ деген назмусу вџа „Саваџсь вџа саваџсьџнџ таврухи“ емда „Рор вџа анџ џалџсьсь Балданџ таврухи“ деген проиџвџедениџлерин келтиреџиз.

Виџовланнан

Темир авда, тар тырмеде олтурама.
Еркинликде асыралџан џуш вџа да—
Мьдах теним џанатларџн џаџады,
Кџз туџрамда џанџ ашнџ саџады.

Саџады, атады менне кџз иџив,
Екиџиз бирге саџышланнан кивик,
Тырсуну, таушу саџырџа менџ—
Аџтырџа сџџгенџа: „Кел усаџыџ кери!“

Еркин џушлавьз, џетди, џарнаш, занаан!
Булутџа артџнда џар тавџа тамам,
Усуџ кетеџџк тенџз џаџалаџа,
Кесџиз џаньз џел вџа оџнарџа!!

Соруџџа

1. Виџовланнан еркинликге терџилгенин не сџзле вџа аџылатады?
2. Виџовланнан вџа џушнџ бир-бирлерине тенџлесдиџив, Пушкин менџ аџылатьџа муџрат етеди?
3. „Усуџ кетеџџк тенџз џаџалаџа, кесџиз џаньз џел вџа оџнарџа“—деген кесеџни џалаџ аџыларџа кереџди? џелни аџтор неге усатады?

Саваџсь вџа саваџсьџнџ таврухи

I

Кџк тенџзни кеџ џаџасында
џарт џатынџ вџа бир џарт џаџаџ еди;
Аџа бир џер-џџсџкнџ иџинде
Толу отуз џс џынџ џаџаџандьџа.
џарт ав вџа саваџ тута еди,
џарт џатынџ ирсуџун иџире еди.

Bir çolda qart avnu tenizge atdı,
 Av quru maqa xıgıvla vla sıqdı.
 Ol avnu ekinçi kere da atdı,
 Av teniz kırdıkları alev sıqdı.
 Ol avnu ucuncı kere da atdı,
 Bu çol av bir savaqsıq vla sıqdı,
 Ol da boş savaq tyl, altın savaqsıq.
 Sora andan adam til vla söyleşiv,
 Altın savaqsıq taralav tiledi:
 „Qartısq, boşlasan sen meni tenizge,
 Eter edim senne ulla noxdavav,
 Ne syjsen da, sen ajtxannı eterme“.
 Qart seirsindi emda ulla qorqdu:
 Ol otuz uc çıl savaq salqan edi,
 Savaq söyleşiv eşitmegen edi.
 Altın savaqsıqı vaşına boşlav,
 Çyreginden ana tatlı söz ajtdı:
 „Allah amanatı vol, altın savaqsıq,
 Kerek tyldy seni menne tölevyn;
 Bar kesine, kök tenizni icine,
 Ojna anda kesi vaşına erkinde“.

II

Qart mısmaj, qatılma qajtdı,
 Ajtdı ana seir işni xararın:
 „Bygyn men bir savaqsıq tutxan edim,
 Boş savaqsıq tyl, altın sıq edi;
 Ujune, kök tenizge, tilej edi,
 Çılınqı ne syjsen eterik edi.
 Ne syjsen, ajtxannı razı edi,
 Men andan çılın alyqı vazmadım;
 Bılay vla anı kök tenizge boşladım“.
 Qart qatın köly vla qartxa camlandı:
 „Bajam telise sen emda sılxırsa!
 Savaqsıqdan çılın ala vilmedin.
 Bolmaj ese, andan tegene alsan'a,
 Bizniki va çaramazca çarılqand“.

Qart, çығыдав, көк тенizge vardь.
Tenizni bir kesek sajqalqanьn көrdy.
Ol саваqсыqnь саqыгьв vaşladь.
Саваqсыq сыqыьв, ана хаpaг sordu:
„Ajtсь, qartсыq, nedi seni kereklin?“
Ана, ajlanьв, qartсыq çuав etdi:
„Çazyqsьn meni, vaqıalь саваqсыq!
Qart qatьn menne ullu camlanadь,
Çarль qartxa, menne, тыncьq vermejdi:
Ol kesine çaнь tegene izlejdi;
Bizniki tamam çaravsuz çarylqandь“.
Altьn саваqсыq vьlaj çuав verdi:
„Saqыş etme, var yjyne qajqысьз,
Bolluqdu sizni çaнь tegegegiz“.

III

Qart ьзына, qatьпына qajtdь,
Qatьпынь va allynda çaнь tegene.
Qatьn alqьndan da vek acuvlandь:
„Quruqun sen, taza da cij telise!
Ujalmaj, tegene tilev kelese!
Sen teli, çenil qajt саваqсыqqa;
Salam ajt da, axьrdada yjcyk tile“.
Ol vardь көк tenizni vojнuna;
(Kөк teniz biraz qaralqan edi)
Ol саваqсыqnь саqыгьв vaşladь.
Саваqсыq сыqыьв keldi emda sordu:
„Igi qartсыq, ne kerekdi senne?“
Qartсыq, ijiliv, ана çuав etdi:
„Çazyqsьn sen meni, çaньm, саваqсыq!
Qart qatьn alqьndan da vek camlanadь,
Men çarль qartxa bir тыncьq vermejdi:
Antсьз qatьn kesine yj tilejdi“.
Altьn саваqсыq qartxa çuав etdi:
„Saqыş etme, var ьзына, çoluna;
Xajьr volsun: sizge yjcyk vollaqdu“.

IV

Ol qajtvь çer. yjcygune vardь,
 Çer-yjcykny çuqu da qalmaq tura;
 Qarasa: bir ariv yjcyk syeliv,
 Aq syrtylyv, vaşьnda kirpic oçaqь,
 Allьnda da emenden qavaq eşikle.
 Qart qatьn tereze tyvunde olturuv,
 Qoldan kelgenca erine uruşdu:
 „Quruquv sen, taza da cij telise!
 Teli ańьsьz yj tilev keledi!
 Busaqat qajt, savaqсььqqa salam ver:
 Men syjmejme qara qaravaş volurqa,
 Men syjeme vaj vijleden volurqa“.
 Qartсььq vardь kək tenizni vojnuna.
 (Birda tьncььqsьz edi kək teniz)
 Ol savaqсььqnь saqьgvь vaşladь.
 Savaqсььq sььqьv keldi emda sordu:
 „Ne kerekdi senne, igi qartсььq?“
 Qartсььq, ijiliv, ana çuav etdi:
 „Çazььqşьn sen meni, çanьm, savaqсььq!
 Qatьn alqьndan da vek telilenedi,
 Men çarьь qartxa tьncььq vermejdi:
 Ol qaravaş volurqa unamajdь,
 Ullu vijleden volurqa syjedi“.
 Altьn savaqсььq qartxa çuav verdi:
 „Saqьş etme, var ьzьna, çolun“.

V

Qart ьzьna, qart qatьnьna qajtdь.
 Qajtsa va ne kɵrdy? Bir ariv yj,
 Allьnda qart qatьn syeliv tura,
 Usynde sьjьь tьjьndan gavraxь,
 Vaşьnda çьltьrauq oqa vɵrky,
 Vojnunda da sьjьь tьncььsaqlarь,
 Barmaqларьnda altьn çyzykleri,
 Ajaqlarьnda qьzьь curuqlarь.

Tөгereginde көв çumuşcularь;
 Ol alañ tyjedi, saclarь çulqadı.
 Qart, qatьnьna ajlanьv, vьlaj ajtdь:
 „Купун ахъь volsun, vijce, çanьm!
 Seni çanсьqьд endi raхat voldumu?“
 Qatьn qartxa qatь tuqum camlanьv,
 Anь at-orunda işlerge vujurdu.
 Aradan vir-eki ььq da ozdu.

Qart qatьn artьqda vek telilendi,
 Qartьn entda savaqсьqqa çiveredi:
 „Var тьсьтај, saваqсьqqa salam veri
 Men vijce volurqa virda sujmeјme,
 Men sujeme qatьn patcaх volurqa“.
 Qartьn çuregi сьqьv tiledi:
 „Qatьn, sen, kerti şaxanть etgense?“

Kesini tuta, ne sөleşе bilmeјse,
 Sen sav patcaхьqнь vizge kyldygyrse“.
 Qaтьn aлаqьndan da vek acuvlandь,
 Erini çajaqьna kyсly çetdirdi.
 „Ullu vijceleden сьqoan meni bla
 Sen, тьзьqль, qalaj davlaşalasa?
 Тьjьншль көрсен, сьjьn bla var tenizge;
 Barmasaң da, zor bla seni eltirle“.
 Qart, тьсьmaj, salьv vardь tenizge;
 (Kөk tenizni usy teren qaraldь)
 Ol саваqсьqнь саqьгьv vaşladь.
 Altьn саваqсьq сьqьv keliv сорdu:
 „Ajтсь, qartсьq, ne kerekdi senne?“
 Ana ijiliv, qartсьq çuav verdi:
 „Çazьqsьn sen meni, çanьm, саваqсьq!
 Bizni qart qaтьn entda vunt etedi:
 Endi ol vijce volurqa unamajdь,
 Tolu qaтьn patcaх volurqa izlejdi“.
 Çuav etdi ana altьn саваqсьq:
 „Saqьş etme, var ьzьna, çoluna,
 Axşь! Ol endi qaтьn patcaх volur!“

VI

Qart ьzьna, qart qaтьnna qajtdь.
 Ne? Anь allьnda patcaх qalala,
 Ol qalalada qart qaтьnьn көrdy,
 Stolqa patcaх qaтьn voluv olturad.
 Ana vajla, vijle çumuş etelle,
 Ana сьjьь саqьrla qujadьla;
 Kevde vişgen prjanikleni aşajdь;
 Tөгereginde saqlaulla көvdyle,
 Imvaşlarьna valtасьqla taqьlvь.
 Alanь alaj көrgenlej, qart qorqdu;
 Qaтьnнь ajaqlarьna tavьlvь,
 Ajtdь: „Salam volsun, oqursuz patcaх!
 Seni çanсьqьң endi raхat voldumu?“
 Qaтьnь anь taва qaramadь,

Köz allından qoratyğda vujurdu.
 Bajla, vijle kölleri vla savdıla,
 Qartnъ vojnuna veriv съqardıla,
 Eşik usynde saqlaulla savdıla,
 Baltala vla dukgullarğa az qaldıla;
 Xalq da çarlı qartсыğға vek kyldy:
 „Тыъншыльнъ tavдын да, sen qart, аньсыз!
 „Kişini arvasына mine turma“
 Degen söz sen telige ojumdu!“
 Bir talaj ыъқ aradan ketgenlej,
 Qart qatъn artықda vek telilendi:
 Çimuşcularыn erin saqьrta çiverdi;
 Qartnъ tavьv, allыna keltirdile.
 Sora qatъn хьпығақ ajtdъ qartxa:
 „Bar тьсымај, савақсығға salam ajt:
 Men qatъn patcaх volurğa syjmejme,
 Tenizlege patcaхлығ eterge syjeme,
 Kesim okean-tenizde çaşarca,
 Menne altъn савақсығ çimuş eterca,
 Kesi da meni qulluquma çyryrsa“.
 Oqaj derge qartсығ virda vazmadъ,
 Syjresine söz ajtyğға volınadъ.
 Tartъv vardъ көк tenizni vojnuna,
 Tenizni usy vek erşi qaraldъ:
 Acıvlanъv arъ veri sajqaldъ,
 Tolqunlarъ tamam ullu көvdyle.
 Савақсығnъ qart saqьгъv vaşladъ.
 Ana савақсығ сығдъ, sora sordu:
 „Ajtcъ, qartсығ, ne kerekdi senne?“
 Qartсығ, ijiliv, ana çuav verdi:
 „Çazyqsъn sen meni, çanъm, савақсығ!
 Ne etejim palat volqan qatъnna?
 Endi ol patcaхлығnъ çaratmajdъ,
 Tenizge da ie volurğa izlejdi:
 Okean-tenizde erkin çaşarca,
 Seni kesine qulluqcu eterca
 Emda sen çimuşuna çyryrsa“.
 Савақсығ ana virda çuq ajtmadъ,

Çav-çaңыз қиғиоқи вiа сувни сaјқадь,
 Мьсьтај терен тенизге тајадь.
 Көв сақладь ол тенизни војнунда,
 Çуав тавтај, қарт қатынға қайтды.
 Қараса: алында вьјақь çер-ујсук;
 Босақада қарт қатынь олтурив,
 Алында да уалоған тегенеси.

Soruvla

1. Хар çол сaјьп қатып алып савақсықдан нени излеј еди.
2. Қараваш, вiјсе ем артында қатып патсах волқаньнда қатып **кесин** қалај çурытды?
 Қартаха емда төгерегинде адамлаға қатып қалај қарај еди?
3. Савақсық қатыпнь ем артада тилегин нек толтурмады?
4. Бу проізвепенеге таврух дев нек ајтавьз?

Etorge

1. Таврухну кесекlerine вашла çараşдығыз.
2. Хар çол сaјьп теңиз қалај тырлене вара еди?
 Таврухдан алынан бу кесеклени тыжынысьса (кучлыден-кучлы **вола** варқаньна көре) бир-бири ьзларьндан салығыз:
 1) *теңизни усу өек ерши қаралды;*
 2) *көк теңизни усу терен қаралды;*
 3) *теңиз бир кесек сaјқала еди;*
 4) *көк теңиз бираз қаралоған еди;*
 5) *бирда тынцьдыз еди көк теңиз.*
3. Таврухну кесекlerine вашла халда планьп салқандан сора, аны **тақанасын** кесигизни сөзлеригиз вiа харар халда çазьдыз.

Рор вiа çалсысь Балдань таврухи

I

Бир elde бир рор çаşaқандь—
 Аны тыжысь қиғиқандь,
 Бир çолда рор варды вазарға,
 Анда ағы-вериле алыға.
 Қайгы варқаньп да билмеј,
 Аны алына Балда тыведи.
 Ајтды рорха: „Вьлај ertде нек қовханса?

Saqyşlanbь ne izlejse?“
 Pop ana çuavxa: „Kerekdi menne bir işçi—
 Atсь, aqaşсь, aşсь.
 Bek vaqalь volmaqan
 Qajda tavajьm allaj bir çalсь?“
 Balda ajtdь: „Men senne tyz işlerme,
 Qarьvumu ajamaj kyreşirme—
 Çalьm usyn maңylajьna çььna yc qaqarma,
 Aşarqa va sen da menne xalpama verirse“.
 Pop biraz saqyşlandь,
 Maңylajьn da qaşьdь.
 Qaқьv qaқьvdan vaşxadь,
 Alaj'a ol „allah ajtxan volur“ dev ьşandь.
 Pop ajtdь Baldaqa: „Xajьr volsun,
 Eşda ekivizge da ters volmaz,
 Çaşa meni arvazьmda,
 Kesini çigitligini, tiriligini көrgyz“.

II

Çaşajdь Balda popnu yjunde,
 Çuqlajdь kesi salamda,
 Tөrtevlen caqlь aşajdь,
 Çetevlen caqlь işlejdi:
 Taң atьncь ol işlerin vaşlajdь,
 Atnь çegedi, savannь syredi,
 Pecni çььtadь, xar neni xazьrlajdь,
 Gakьсььq bişiriv, anь mulxarlajdь.
 Popnu qatьnь Baldanь maxdajdь,
 Popnu qьзь Baldanь usynden saqyşlanadь,
 Popnu çaşсььq akgacььq dev erkeletedi;
 Balda vasda bişiredi,
 Savijge digizalьq etedi;
 Baldanь çav-çaңьz pop syjmejdi,
 Çaңьzda ol anь erkeletmejdi,
 Çeңil-çeңil vorcu esine tyşedi,
 Zaman kete, volçal da çetişedi.
 Pop aşamajdь, icmejdi,

Kece çatsa, kəzyne çuqu kirmejdi,
 Ань маңылајь алаңдан оқуна сьқырдajды.
 Sora ol qatъnъna ajtdъ:
 „Вьлај-вьлај volqanma,
 Endi ne хьјsav etejik?“
 Тьзыръvни ақыь eslidi,
 Ne tuqum хьјлаqа da usdadъ.
 Popnu qatъnъ ajtdъ:
 „Тавханма мен бир amal,
 Bu qъjъnъlъqнъ atarca usyvyzden:
 Ol etalmazca sen ana бир иш бер,
 Toltur dev sen аңа kyçly vujur;
 Alaj vla sen маңылајьнъ
 Ullu azavdan qutxarъrsa,
 Baldaнъ хаqsъzлај уjуне ашыръrsa“.
 Popnu çyregi çarъqъraq voldu,
 Baldaqа ol tavkel qaradъ.
 Sora pop Baldaqа qъсыrdъ:
 „Çalъm, Balda, vьлај kelci qatъma,
 Es ijiv тьңыла meni ajtxan zatъma:
 Men ölyv kirginci qavъrъma, koryme,
 Şajtanla vorcludula menne çasaq berirge;
 Хажьr kerek tyldy vizge andan vaşxa,
 Alanъ verlikleri vardъ ketgen yc çыloqа.
 Atlanъrsa alaqa, aşav voşaqanлај,
 Çьjarsa aladan çasaq volub çuq qojmaj“.

III

Pop vla voşuna davlaşmaj Balda,
 Varъv olturdu teniz çaqaşьnda;
 Çьçьmнъ anda ol vurub vaşladъ,
 Ань бир ucun tenizge taşladъ.
 Sora tenizden qart şajtan сьqды.
 — Nek keldin? — dev Baldaqа sordu.
 — Ma çьçьm vla çajqarъqma tenizni,
 Siz palatlanъ, qьrçьnъcъ varъqъznъ.
 Vьлајda qart şajtan ullu mьdax voldu;
 Baldaqа ajlanъv vьлај ajtъv sordu:

— Ajtсь, ne xata etdik viz sizge,
 Nek saldyñ vu qьjьnlьqь vizge?
 — Ne ysynmy? Siz çasaqьqьznь vermejsiz,
 Berilgen zamannь siz birda bilmejsiz,
 Kөrgyzyrme men sizge ojunlanь,
 Siz itlege salьrma qajqьlanь!
 — Ij, Baldasьq, sajqama tenizni,
 Az etme vizni kөlyvuzny, çyregivizni,
 Tolusu vla tavarsa verlik vorcubuznu.
 Savьrсьq vol, ijejm ulanьmdan tuvqanь.
 „Anь va aldarma“ dev keldi Baldañ aqььpa,
 Cartlav сьqдь şajtan valasьq allьna,
 Maqьrdь ol, ac kişdikcikca:
 — Salam volsun, Balda-mьzьqьсьq,
 Ne çasaq kerekdi senne vizden,
 Eşitmegenviz çasaqdan xapar ömyryvuzde,
 Kelmegen edi vu tuqum qьjьnlьq vizge;
 Da alaj volsada söz vegitejik,
 Ekivizni da razььqьvьz vla,
 Tenizni төgeregine kim alqa savьv kelse da,
 Çasaqь ol aьrqa,
 Biz ajlanьv kelirge, meşoknu da xazьrlarla.
 Balda kyldy, xilikge ete:
 — Sen ne aqьl etese?
 Qajdan erişgin sen meni vla,
 Ma meni kesim Balda vla?
 Necik ijgendile vьllaj ьjmansьznь!
 Saqlasь meni kici qarnaşьmь.
 Bu sözle vla Balda cegetge vardь,
 Eki qojannь tutuv'meşokga atdь.
 Bьzna ajlanьv, tenizge keldi;
 Teniz çaqasьnda şajtansьqь kөrdy.
 Balda bir qojansьqь qulaqьndan tutdu:
 — Sen, şajtansьq, alqьn çaşa,
 Meni vla erişirge qarьvsuzuraqsa,
 Aşьrmajqь voşuna zamanьvьznь,
 Alqьvurun ozcu sen meni qarnaşьmь.
 Bir, eki, yc! qojansьqь syr da çet.

Şajtansьq bla qojansьq savьşdьla:
 Şajtansьq vьra edl teniz vojnu bla
 Qojansьq da cegetge yju tava.
 Tenizni tьgeregine ajlanьv,
 Tilin sьqarьv, xamxotun kьltуrуv,
 Keldi şajtansьq, çan soluv ete,
 Bolqanь çivgil, usynden terin syrte,
 „Balдань xorladьm“ dev aqьl ete.
 Qarasa: Balda va qarнаşsьqьп sьlaj,
 Ajta: „Qarнаşsьqьm, çansьqьm,
 Arьqansa, çarьlsьqьm,
 Solucu çuvuqcиqum“.
 Munu vьlaj kьrgenlej
 Şajtansьq es taşladь,
 Qujruqcиqun qьsdьrьv, mьdaxlanьv qaradь.
 Kycden-butdan es çьjьv,
 Vьlaj ajtьv vaşladь:
 „Siz savьrsьq etigiz, men çasaqqa varajьm“
 Akgasьna varьv, ajtdь:
 Gitçe Balda meni uzaq ozdu!
 Qart şajtan bek ulla saqьşlandь,
 Balda va dunjanь daurdan aldьrdь,
 Teniz savdan qaraldь,
 Sajqalьv, tьrt çanьna casьldь.
 Şajtansьq sьqdь, ajtdь:
 — Boldu, mьzьqьlsьq,
 Çasaqнь tolusu bla ijьrviz,
 Alaj'a tьңьla: kьremise vu tajaqнь?
 Tajaqнь kim uzaqqa atalsa,
 Çasaqнь da ol eltsin.
 Ne? Bilegimi sьqarьma dev qorqamьsa?
 Nege qarajsa?
 — Ma ol tuvansьqlaqa qarajma:
 Çiverirme men tajaqнь alajqa,
 Sizni vaşьqьzьlzь qojajьm хахаjqa.
 Şajtansьqнь çuregin qorquv aldь,
 Savьv, ol akgasьna vardь;
 Balдань xorlaqan xararьп ajtdь.

Balda va tenizni xaxajdan aldyradь,
Şajtanlanь çьçьm vla qorqutdu,
Sora şajtancьq çapьdan cьqьv ajtdь:
— Dunjanь daurdan nege aldyrasa,
Izlej esen, çasaqьnь toľusu vla allyqsa...
Balda ajtdь:

— Oqaj, endi ajtьr kəzyv menikidi:
Men ajtxannь sen etsen,
Çasaq toľusu vla senikidi;
Etalmasan, kəlyn qalmaz,
Çasaq savlaj menikidi.
Tьnьla endi səzume,
Aralьv qarama kəzume:
Kəremise, alajda otlaj turqan vajtalnь?
Kəlyr da elt sen anь bir qьcьgьm çarьmьnь.
Xariv şajtancьq
Vajtalnь tyvunden kirdi,
Bьncьxadь,
Kyreşdi,
Vajtalnь kəlyruv, eki atlam atladь,
Ucuncysynde çьqьlv, ajaqlarьn uzatdь.
Balda ana ajtdь:

— Telise sen, şajtancьq,
Qarьvunь tanьmajmьsa, socxascьq?
Sen qollarьn vla da eltalmadьn.
Igi qara, men but aramda eltejim.
Balda vajtalqa mindi,
Sav qьcьgьmьnь savdyrdь,
Asьgь vek varqandan çolnu vьqudan toľturdu.
Munu vьlaj kərgenlej,
Şajtancьq esin taşladь;
Akgasьna şuvuldav kelgenlej,
Relax xararnь vaşladь.
Qarьv qalmaj eterge—
Şajtanla çasaq çьjьla,
Balдань kəlyne çeterge—
Xaznanь meşokga qujdula,
Anь Baldaqa kəlyrtuv ij dile.

Balda keldi хьгыдав,
 Ань qarav көргенlej,
 Pop vaşladь qaltьrav.
 Pop qacьv qatьnьnь artьnda viqdu,
 Qorqandan çyregi qavьndan cьqдь.
 Balda ань vьlajda izlev tavдь.
 Çasaqнь veriv, хаqьn davlav vaşladь.
 Çazьq pop maпьlajьn tutdu,
 Balda maпьlajьna bir qaqqanlaj,
 Sekiriv rotolokga vaşьn qaqqдь,
 Ekinсi kere qaqqanlaj—
 Popнi tili tutuldu,
 Uсuncy kere qaqqanьnda,
 Popнi тьjьcь qurudu.
 Balda va ajta edi:
 „Uсuz tavxaпьna тьльгьнь atmaqа edin“.

Soruvla

1. Bu tavruxnu avtoru kimni çaпьndadь—popнi çaпьndamьdь, oqese Baldanь çaпьndamьdь?
  2. Popнi qatьnь popxa qalaj voluđdu?
  3. Baldanь qalaj islegenini usynden tavruxda necik ajtьlqandь?
  4. Şajtanla vьl kyreşgen zamanda, Balda kesin qalaj көrgyzdy?
- Ань qallaj adam volqanьn көreviz?
5. Bu tavruxda kertli voluqqa volmaqan, fantastika volqan pedit?

Kertli çaşavda vola turqan zat voluv'a ne vardь?

Eterge

Bu tavruxnu maqanasьn keşigizni sözlerigiz vьl çaraşdьgьv ajtьqьz.

I. A. Krylow

(1768—1844 ç.)

Kyzgy vla majmul

(Basnja)

Bir çolda Majmul suratın kyzgyde koryv,
Ajnyu qabyrqasından aqyın tyrtgendi.
„Ağ bir qara, çuvuqum,—değendi,—
Ol xamxot nege uşajdy? ı
Añ ol qymldavı da, sekirivı da qalajdy!
Aña qutu bir kesekcik uşasam edi,
Men acıvdan eki çarğyır edim.
Kertisin ajtsam'a,
Meni tenlerimde allaj veş-altı qyşyq vardy:
Men alañ varmaqlarım vla da sanarqa vollarıma“,
„Tenlerini sanav qyjnalqandan ese,
Kesine qarasañ, igi volurmu edi“—dev
Ajucyk da aña çıav etdi;
Alaj volqañ usun ajucykny sözy
Boşunaqa sğraf volub ketdi.

Soruvla

1. Basnjada sölüşgenle kimledile?
2. Majmulnu orununa kimni aqylarqa kerekdi?

3. Kyzgyde көрген suratъn majmul qalaj ajtъv suratlandъradъ?
4. Kertisi, ol kyzgyde kimni көргendi?
5. Ajycyкny ajtxan сөзynden мақана nedi?
6. Sizni skoluқuznu neda otrjadъqъznъ қаşavunda ajyny ajt-xaпъn part сөз xalda ne көzyvlede қурутырге volлуқdu?
7. Bu vashjaqa қарavlu bir part сөз tavъqъz.

Eterge

Basnjаnъ maқanasъn kesigizni сөzlerigiz vla ajtъqъz.

Pil vla maske

(Basnja)

Bir çolda bir ullu pilni
 Ajlarđьrқandьla oramlaqa,
 Seirsindirirge elni—
 Kөrgyzyrge adamlaqa.

Oramda vara turqanlaj,
 Bir çaпьndan bir maskecik сьrқandъ,
 Pilni qarav көргенlej,
 Kesin ana atxandъ:
 Урув, хьгьldав, silkiniв,
 Pil vla қақalaşьrқa tiriliv.

„Хонşum, toxda, endi ajъv alasa,
 Çarajmъdъ sençe pil vla erişirge?
 Ne iş vardъ vьlajda хьгьldав kyreşirge?
 Kөremise, seni qulaqъna almajdъ,
 Seni ycyn dev ol çolundan qalmajdъ“.

Bu сөzleni хонşu didiv ajtxaпьnda,
 „Ej, ej!“—dedi maske ana çuavxa—
 Ol tylmydy meni tavkel etdirgen,
 Kim volsada telidi, kesin kesdirgen;
 Uruşmajъn, tyjuşmejн voşuna
 Ullu çigit atatьrқa atьma!
 Ajtьrla dev meni көрген varь itle:
 Pilge yrgen, qalaj çigitdi bu maske!“

Soruvla

1. Maskeciк atьn ne хьjsavla vla „ullu tulparqa“ ajtdьrьrqa umut etgendi?

2. Maskege ne tuqum adamlaпь uşatьrqa vollarqdu?

Eterge

Basnjanь azvar etigiz.

(Basnjanь ajtxan zamanda, birevlen awtornu, birevlen da maskeni usuncy da didivnu sözlerin ajtьrqa vollarqdu).

Elci vla çalsьsь

(Basnja)

Inir ala cegetni icin
Qart elli çalsьsь vla
Ajamaј qarьvun, kucyn
Ujyne qajtьv vara—

Uslerine bir mazallь aju cьrqandь,
Birda Xater salmajьn,
Qartnь tuvune vasxandь.

Agь-veri silkindiriv,
Auzun acьv keңine—
Başlaqandь uadьx etiv,
Silegejlerin casa usyne.
Tamam tanьv viterin
Əzge qarьvu qalmaj—
Çalsьsьndan tiledi,
Bilgen arivun ajamaј:
„Stepancьq, çancьqьm,
Qutxar meni tuvunden,
Sav qaldьrsan çapьmь—
Kəryrme vala kəzynden!“

Stepan kucyne vazqan bir onlu çaş edi,
Balta vla sermegenlej, ajunu vaşьn tas etdi.
Aпь vla da toxdamaj, urdu qarьna senekni,
Çarь ajunu qьcьrьqь qaltьratdь cegetni.
Aju çan soluv ete, vaurundan qavlandь,
Qart pelaxdan qutulqanlaј, çalsьsьna camlandь.

Munu vylaj kergeninde.

Seirsindi Stepan:

„Men tylmedim, kyreşe ketiv
Seni ajyden qutxarqan?“

„Seirsiniв virda qarama kəzyme,
Тыцълась talaj tatль səzyme,
Adam etmezse, qajda amanny telisin,
Sьraf etdin çazьq ajyny terisin!“

Soruvla

1. Ellige (hozjajıne) ne xata volqan edi?
2. Any ol xatadan kim emda qalaj qutxardь?
3. Elli qorquvda volqanьnda, ol çalcsььna qalaj seleşdi? Qorquv ozqanьnda va qalaj seleşdi?
4. Stepan hozjajıny qutxarqanьnda, ol ana ne igilik etdi? Any alaj etgenini sьltavu nedi?

Eterge

Basnjany azvar etigiz.

A. P. Cexow

(1860—1904)

Anton Pawlowic Cexow Taganroqda 1860 ylda tuv-
qandь. Anь atasь uaq tykenci bolqandь.

„Savijligimde meni savij kунum bolmaqandь“—deу Cexow
kesi alaj ajta edi. Atasьnь qolunda anь aavnu qьjьn bolqandь,
ol kєv olda atasьnь tykeninde satьv-alьv etiv turqandь.

Gimnazijada oquqan kєzyvynde oquqna azarqа usda-
lyqь, talantь belgili voluv valaqandь. Uniуersitetde oquqan
zamanьnda va kesi azqan xararlarьna alqan axcasь vla
kesin kecindiriv turqandь. Cexow kesini xararlarьnda kєv
tuqum adamnь, klasslanь, qaumlanь kєrgyzedi: ulxu alьvсu, сьn-
lanь syjuvсy qulluqculanь, elli arьlanь, kulaklanь, pome-
sikleni kєrgyzedi. Cexownu savijleni usynden azqan, savijlege
aravlu xararlarь da vardь.

„Wanka“ degen xararda arь elli yjdegini icinden сьq-
qan bir aсьq, kecivmek tavmaj, savijlej oquqna vaьn keciv-
dirirge axarqа varьv, anda сuruqсuda qalaj qьjьnlyqda aa-
qanь kєrynedi.

Cexow kesini xararlarьnda qaranьlyq, artьqьlyq, axillik
vla kyreedi.

Cexow 1904 ylda tuberkuljozdan єlgendi.

Vьlajda „Wanka“ vla „Aqmanьlaj“ degen xararlarьn
keltireviz.

Wanka

Wanka Żukow, toquz yl bolqan ařsyq, Aljoxin degen suruqcuqa yretilnirge berilgenli uc aj vola edi. Ol prazdnik volurnu kecesinde uqlarqa atmaqan edi. Xozjajnlada masterle da ketgenlej, xozjajnn řkafndan merekev řřa-sqn, toť volqan perosu vla ruckan ald, burřu volqan qaqtn da allyqa salv, azv vařlad. Birinci xarifni sz-qnc, ol, qorqaraq voluv, eřik, tereze taava qarad, velyv-velyv axnd. Qaqt řindikni usynde edi, Wanka kesi va, tovuqlanv, řindikni allynda syelgen edi.

„Baqaľ akgasqym, Konstantin Makaric!“—dev azv vařlad.—azama senne vu pisonu. Bu prazdnik vla birge senne savluq, salam ajtama, senne ne axřlyqn da tilejme. Meni ne anam, ne atam oqdu, av-aņyz meni etim-enim voluv sen qaloqansa.“

Wanka kzlerin qaraņ terezege qaratd, terezede an sran klekgesi kryne edi; Wanka Živarowlar degen vajlada kece saqlaul voluv turqan kesini akgasn, Konstantin Makarcni, kzyne krgyzdy, esine tyřyrdy. Ol gite, ayq, alaj bolsada qmyldauq, tnclyqsyz, altyř veř yl saql volqan, quruda kyle turqan veti vla, esirgen kzleri vla bir qartyq edi. Ol kyndyz xant yjde uqlajd neda kuxarkala vla uřaq etedi, kece va vir ulla tonna da srmaľv, ařvazn tgeregine ajlanad, toxdavsuz xarslarn qaqađ. An yndan vojunlarn uzatv, qart kařtanka vla samyr Wjun atlađla, vu at Wjunn, qara tygy vla, aqaznrsa uzun beli volqan usyn ataloqand. Bu Wjun degen itcik vek ileřcikdi, kesinikilege da vařxalaqa da virca umuřaq qarajd, alaj volqan usyn ana kiři řanmajd. Ansa vir zat zamannda etiv, ařyrtn qava vilmez neda tzyqln tauqun urlarqa eskermes. An art ajaqlarn talaj olda qrqqan edile, vir-eki olda vojunundan asxan edile, xar yđ sajn ojsuratxnc qrvun vere edile, alaj bolsada ol lyrge unamaj edi.

Busaqatda, virda işeksiz, akga qavaq eşikleni qatnda syeliv, yj qulluqcuľa vla uřaqn vere volur. An xarslar velivavuna taqlyvđla. Ol, qollarn silkindiriv, suvuqdan yđrla, qartajoqanca kyle tura volur.

„Tytynsykny ijisgerge qala'syz?“ dev ol partavağın qatınlağa tutadı.

Qatınla, anı ijisgev, cısgyredile. Akğa vu zatxa mar-dasız qanavı qısradı:

„Qızdırgız, vuzladı!“

Tytynny ijisgerge itlege da veredile. Kaştanka cıskyr-redi, xatxotun tögerek ajlandırvı, mıdaxlanıv, bir çanıpa çallajdı. Wjun degen samırsıq namıs etgenden cıskyrse da, qıjruqun bulqajdı. Kyn, kece arıvdu, alamatdı. Xava qımyl-damajdı, mijala kivikdi, çarqıdı. Kece qarandı, alaj bolsada sav el yjlerini aqarqan vaşlar vı, oçaqlarından sıqıqan uzun tytynleri vı, terekle, qırvadan kumuşca çıltraqan kyrtle korynedile. Kök savlajına çıltraıq çılduzladan tol-qandı, qoj çol da, prazdnikge dev qar vı çuvıv sırtgenca, bek çarqı korynedi.

Wanka axıandı, peronu merekevege urıv, çazıv vaşladı:

„Tynene meni vıqumu qaqdıla. Xozjajn, meni sasım-dan tutıv, eşikge sıjrev sıqardı. Men alanı savıjıcklerin veşikde tevretgenimde, eslemej çıqlav qalqan eğim, anı ucun meni qaiş vı qızdırdıla. Ketgen ıjıqda anaları qat-xan savaqlanı arıtrıqda menne vergen edi. Men alanı qıj-ruqlarından arıtvı vaşladım. Ana acıvılanıv, anaları savaqlı aıvı, anı xatxotu vı meni auzuma-auzuma tyrtıdı. Masterle meni xilikge etıv kyledile, tykenne araqı keltirirge ijedile, xozjajndan agurcala ırlatadıla, xozjajn'a qoluna ne tısse, anı vıla meni uatadı, aşarqa va sırtıda qavağı çoqıdı. Ertıdenvıla quru ötmek veredile, kynortağa quru vısa, ınirge vıjaqlıaj quru ötmek veredile. Sajın, şorpanı va xozjajnla kesleri uradıla. Kece meni sensada çatdıradıla, sora alanı savıjleri çılasa, men sırtıda çıqlamaıma, veşikni tevrete turama. Baqalı akgasıqm! Meni allax vıla çazıqsın, meni mından yjuvyzge, elge qorat... Meni bir kecinmegim, amaım qalmaqandı... Seni ajaqsıqlarına vaş urama, meni mından qorat, alaj volmasa, ölykme“.

Wanka ernin qıjsıq etdı, qara çımduruqu vıla kızılerin da sırtı çıladı.

Sora alajdan arı çazıv vaşladı:

„Men seni tytynny da uata tururma, kolyne çetmesem, eşekni otunundan aman uatýrsa. Anda menne orun tavymaz dev umut ete esen, prikazcikge suruq syrtyvcy volurqa tilerme neda Fedkanь onununa syryvcy volurma. Baqaly akgasyqym! Bir kecinmegim çoqdu, ölymden sora özge qarýv qalmajdy. Çajavlaj elge qasarqa umut etgen edim, alaj volqanь ucyn suruqlarým çoqdu, çalan ajaqma, suvuqdan qorqama. Ullu volsam, seni bu zatyñ ucyn asýarma, kişige artýqlýq etdirmem.

Moskwa—ullu şaxardь. Ujle varьsьda gospodinleni yjleridile, atla da kɵvdyle, qojla va çoqdu, itle da qajyr tyldyle. Bir çolda va men tykenni terezesinde qarmaqla satýlqan kɵrdym, ne savaqqa da çaravlu, alanь icinde bir qarmaq pud tartxan savaqlы da tьjar edi. Allaj tykenle da kɵrdym, alada tyrly-tyrly, varinnikica da, şokla satýladyla, eşda alanь viri çyz somdan az volmaz. Et satýlqan tykenlede va—çaz-tauqla, çumarьqla, qojanla; alanь qajda eltyrgenlerin'a ajtmajdyla.

Baqaly akgasyqym, seni hozjajnlarında jolka volsa, menne altyn vojalqan qoz al da anь çaşıl kuvьrcekde asýra. Hozjajnнь qьзь Olgadan tile, Wankaqa—dev ajt“.

Wanka, qaltırav axsyndь, kɵzlerin terezeye сыraq ijdi. Gospodala jolka eterik volsala, xar quruda cegetge qart atasь Wankanь da alyv varьvcusu esine tyşdy. Ol çarьq zaman edi. Akga xьyldaj edi, suvuq da xьyldaj edi, alaqa qarav, Wanka da xьyldaj edi... Boluvcan edi: jolkanь (пъзь valasнь) kesginci akga yllesin tartar edi, tytynny kɵv ijsiger edi, suvuqsuraqan Wankanь xilikge etiv kylyvcen edi... Qьrav vasxan çaş jolkala qьmydamaj, syeliv, qajsь alqa ellygyn saqlajdyla. Kişi eslemej turqanlaj, qar kyrtleni ici vla, sadaqca, qojansьq ucuv keledi. Akga qьсыtmaj qojmaj edi.

— Tut, tut, tut!.. Aj gjaur qujruqsuz şajtan!

Kesilgen jolkanь akga hozjajnlanь yjlerine keltire edi; sora anda anь çaraşdyrьv vaşlaj edile... Varьsьndan ese Ignatнь qьзь Olga vek kyreşe edi. Wankanь anasь Pelageja sav voluv gospodalada qulluqcu volqan zamanda, Ignatнь qьзь Olga Wankanь vek syjavcan edi, ne eterge iş tavmaqandan Wankanь oqurqa, çazarqa, çyzge deri sanarqa, ol oqaj esen tevserge da yretgen edi. Pelageja elgeninde va,

өксyz Wankань хант уjde акгақа ашыған edile, кухнјадан
Moskwaқа сирисси Aljаxinне уретирге çivergen edile.

„Вақалъ акгасьотъ, келмеј қалма“—дев Wanka çань-
дан çазьв ваşладъ,—tilejme senden, meni тьндан қорат.
Çарль өксyzny çазьқьшп, алaj tyl ese, meni қара туjувуmy
вередиле, ашаға да madарсьз терилеме, erigiv да çаньт

Çаьшп көyрге
kelgendi.

Makowskij degen
хudoznikни suratъдъ.

Bu suratxa көге хаpaг çарафдърьбъз.

сѳады, тохдамздан ѳылајма. Кѳв волмај хозјан сурѳк кев вл ваѳыма урѳаньнда, сѳѳыльв қалыв, кудден-вуддан ес сѳѳѳанма. Мені ѳаѳавум витгенти, итни ѳаѳавундан есе аман волѳандь... Алјонаѳа қылыр Егоркаѳа да мenden salam aйт, қовузѳуми ва киѳиге да верме. Қалыма seni ulанындан тув-қан Іван Зѳуков. Вақалы акгасыѳым, келмеј қалма.“

Wanka pismoнu tѳrt vѳklev, al kynynde bir kapekge alqan konwertine salды. Bir kesek saqыѳ etgenden sora, peronu mereкеѳге uruv, adres ѳазды: „Elge, akgaѳа“.

Sora ѳelkesin da qаѳыѳ, bir kesek saqыѳ da etiv qоѳду: „Makarнъ ѳаѳы Konstantinne.“

Pismoнu ѳazarына zaran volmaqanларына қуаныѳ, ton-сѳѳѳун да қавламақанлај, вѳрксыгун кижив, ѳалан кѳлеклеј, савыѳ орамѳа сѳѳды.

Al kynynde et tykende satыvcуla Wankaѳа aйтхан edile: pismoнаны pocta jaѳcikge atadyла, jaѳcikden алыѳ, pismoнаны yс at ѳегилген роѳтлада, зыпырдау қоңуравсѳѳулары влa tѳrt ѳанына eltedile.

Wanka, биринци тѳвеген pocta jaѳcikge савыѳ ѳетив, вақалы pismoнu аны теѳигинден атды...

Tatы muratla влa вѳленив, ol bir saqat ozqandan sora qаты ѳуқлады... Туѳынде pecleri кѳрынды. Pecни ваѳында akga ajaқларып салындылыѳ оlturady, pismoнu да кѳхarkалаѳа oқујду. Pecни qатында Wjun degen itcik да ары-вері вара, қијруқун вѳлѳајды...

Soruvla

1. Wanka elde qalaj ѳаѳај edi? ѳуав eter yсун харарда керекли ѳерлерин тавыѳыѳ.

2. Cуруқсѳда Wankanъ qalaj ѳаѳаву volqанып тапытхан ѳер-лені pismoнa тавыѳыѳ.

3. Bu tuqum ѳаѳавда Wanka iѳге yrenellikmi edi?

4. Wanka iѳни syjgen, хар neni билirge syjgen игі ѳаѳсыѳ vol-қанып харарда вегитген ѳерлерин тавыѳ ѳазыѳыѳ.

5. Wanka oқурѳа, ѳazarѳа qalaj yrennen edi? „Olga ne eterge iѳ tasmaқandan Wankanъ ѳazarѳа, oқуrѳа yretgen edi“— degenden maқana nedi?

6. Wankanъ akгасыпы ѳаѳаву qalaj edi, ol ne qulluқ ete edi, kимlede тура edi?

7. Wankanъ pismoнu akгасыпы qoluna тыѳерикmi edi?

Aqmañlaj

(Харар)

Ас вөгу ивқа ајланьг мурат вля қовив теvреди. Ань вөгу валаларь, усусу да, бир қовви волув, қать қиқлақан edile emda бир-бирлерин қылта edile. Ол алань қалақан да etiv қажьлдь.

Қазқь mart ај волқан edi, алaj bolsada dekadaca, terekle kece suvuqdan сьқьрдaj edile; ne azda tilini сьқарқанlaj, ань simdiv ваşlaj edi. Вөгуны savлуқи қарьvsuz, kesi da tavkelsiz edi; ne kesek tauşdan da ol vek ei gene edi emda ol ketgen zamanda ань валаларьна киşi хата etmege edi dev quruda ань сақьзын etivcen edi. Adamlanь emda atlanь etgen ьzларьнь ijisi, tykgycle, qalanьв turқан otunla ань qorquta edile; terekleni artларьнда қараңьда adamla syeliv turқанca emda қajda ese da cegetni қьжььнда itle ulуқанca көзыне алaj көгуне edi.

Ол endi қаш tyl edi, ань ijis аньлаву диввиқ волқан edi, ol seveden көв көзыvде tylky ьзнь ol it ьзқа uşata edi, бир-бирде va virununu алдақань вля қoldan ақашьvcan edi; vu tuqum zat ань қаш zamanьнда virда volmavcan edi. Savлуқunu қарьvsuz волқаньнь сеvedinden, алқьнca, ol endi vizovлақа neda авадан qocxarlaқа қажьlmaj edi, tajль vajtalлань va qatларьндан uzaqtьп қallav ozuvcan edi, kesi da quru тьльк вля кечине edi; алaj'a бир-бирде, vek az көзыvде, қаз voluv қojансьқпнь валаларьн сьььrsa neda тьзьқьлань qozула сьььлқан vavларьна ьхьнca,—vu көзыvде қань et da қавьvcan edi.

Ань ијасьндан төрт қьсьгьт сақль бирде ceget сақлауlnu ycyгу var edi. Вьлajда қетмиş қьл волқан Ignat dev бир storoz қашaj edi, xar zamanda vu қөtel etgenlej, kesi kesi вля сөleşgenlej қашавcan edi. Kece volsa, ol қуқlaj edi, kyndyz'a qolunda da бир сьвьзқьль şkogu вля cegetde ajлана, qojанлақа сьзқььга ајланьvcan edi. Eşda ol алқьп zamanлада mexanik voluv іşlegen volur edi, ne ycyn desen, xar toxдарқа ваşлақань саьп: „Toxda maşına!“ dev neda allyна tevrerik volsa: „Tolu tevrev!“ dev қьсьгьvcan edi. Ань бир-

gesine tuqumu belgili bolmaqan Arapka dev bir ulla qara iti voluvcan edi. Arapka alqa vek savb ketse, Ignat ana: „Artxa tevrev“—dev qьsьrvьcan edi. Bir-birde ol ьrlar edi, sora anь bla birge vek tentirev ьenil-ьenil ььqьlvьcan edi (bu zat ьelden voladь dev vьry va alaj aqьl ete edi). ььqlsa: „Relsaladan ььqьdь!“—dev qьsьrvьcan edi.

ьaj da qacda da Ignatь yjny qatьnda bir qocxar bla eki qoj kytylyvcyleri vьryny esinde edi; kьv volmaj, ol bavnu qatь bla ozqan zamanda, andan qozuciqqlanь maqьrqan tauşlarь qulaqьna kelgenca volqan edi. Endi ol bavnu qatьna ьuvuqlaşa tevregeninde, mart volqandь, endi zamannь kelgenine kьre, bavda qozuciqqla volmaj amalь ьoqdu dev anь kьlyne keldi. Acьq anь vek qьsхан edi; qozuciqnu ol qalaj ьutlanьv aşarьqьnь saqьşьn ete edi, bu saqьşladan anь tişleri otca caqa edile, kьzleri da qaranьda ьiltinleca ььltьraj edile.

Ignatь yjny, qaşvaqьnь, bavnu, qijusunu tьgeregин mijik kyrtle vasxan edile. Şьqьrtsьz edi. Arapka da qaşvaqьnь tyvunde ьuqlaqan volur edi.

Kyrtny usy bla ьrlev, vьry bavnu salam vaşьn xamxotu bla qotarьv vaşladь. Salam cirigen emda ьumuşaq edi, ol seveden vьry icine ььqьlvьrqь azdan qaldь; olsaqatdan oquna anь vurununa ььlvь tьrv emda sьgьnnь, qoj sytny ijisi urdu. Tyvunde, suvuqnu eskeriv, qozuciq maпьradь. Teşikge sekiriv, vьry al ajaqlarь bla emda kьkyregи bla ne zat ese da bir ьumuşaq, ььlvь zatxa ььqьldь, qocxarqь ььqьlqan volur edi; olsaqatdan bavnu icinde ne zat ese da qansьdь, acь qьsьrvьq bla yrdu. Qojla qavьrqь tava yrkdyle, vьry da, qoqqan kivik etiv, allьna tyşgenni sermev qavьv, xajda qacdь...

Ol ne kycyn da salьv qaca edi, Arapka da, vьryny kelgenin biliv, acь-acь yrdu, qajqьlvь volqan tauqla da qьsьrvьq-qьsьrvьq etdile, Ignat da eşik allьna ььqьlvь tuajladь.

Maşinaca sьzqrьdь, em artьnda—go-go-go!—dev хахаjladь. Anь etgen daurun ceget qajala da ajlandьrvьv zьqrьdatdьla.

Xar ne daur da toxdaqanьnda, vьry kesin biraz vasdь, es ььjdь, sora tişleri bla qarda syjev varqanь ol kьzyvde qozuladan ese aururaq emda qatьraq volqanьn,

ваşарақ ијисин емда бир тырлы таушла етгенин есledi... Бөру тохдадь, soluqanлај ашаг мурад вля цугун қарнь усьне салдь, sora olsaqatдан көлу өрге урув, бир қапына sekirdi. Бу qozу tyl көре еdim, бу ulla ваşь, узун ајаqlарь volqan, ulla syekli tuqumдан, Араpkaca тапылајь вутев қаşха volqan бир qара kycyk. Ol ezilgen емда қараль volqan сыртын қаладь, sora бир қуqда volмаqанca, qujuqcucyqun да qажьгьв, вөруге yрды. Бөру itca қьсьгьв, андан qacдь. Ol да ань ьзындап сырды. Volмаqанында, вөру ьзына ајлапнь, тишери вля от caqдь, kycyk қуqда ајьтај, seirsiniv тохдадь, sora вөру ань вля oјпаqан etedi дев көлуке kelgen volur edi,—альн yјleri тава ајландь-гьв, анась Араpkань kesi вля емда вөру вля oјпаqа caqr-qанca,—зыьрдатыв, қуаньв yрды.

Тап қарьв ваşладь, вөру ијасына қалып сырылань ици вля өтерге, хар бир сырьсьқынь асьқ көругса қарьқ volqan edi.

„Бу мені ьзындап савьв нек keledi? Еşда мен ань ашагьть syje volur?“—дев вөруну ақылына keldi.

Бөру балаларь вля тереп volмаqан бир urуда қаşай edi; urunu tyvune eski cараqla төşelgen edile; вьлајда вөруcykьле oјпаqан syekьле, өгуз мујызьле да төгулув edile. Вөруcykьле, бир-бирлерине век ушаşььқла, ycycy да ијаньв, urucyqlарьнь қьјьгьнда syelgen edile, sora qажьв kelgen analарьна қарав, qujuqcucyqlарьнь vulqadyла. Kycykcyk алань көргенинде, арлаqда тохдав, алаqа көв қарадь; алань да ана қити қараqанларьнь eslegeninde, ol алаqа acuvланьв yрды.

Тап atдь, kyn да tijdi, төгекде qar қьлтьрадь, kycyk-cyг'a арлаqда syelgenlej, yрув турду. Аналарьнь арьқ қарь-пьндап тырте, вөру баласьқла ань емcekлерин еме edile, ol'a at syekni kemire edi; асьқ ань термилте еди, it yргenden ваşь avруду, sora бу caqrьлмаqан qопаqа kesin atьв, ань para-cara eterge век razь volду.

Em ахьгьнда kycykcyk ардь, tamaqь хьрха volду; андан qорqмаqанларьнь емда ана ne azда es vermegenлерин көргенинде, ol тавkelsiz, cөге-qова вөруcykьле тава теvреди. Endi муну kyn қарьқда век ariv көрурге volду... Ань тапылајь ulla edi, тапылајьнда, апысьз itleni тапылајларьндаса, дуqуру да var edi; көзcyкleri gitćecikle, көкcykьле, mutxuzла edile, savлај хамxотуну ьşань va век апысьз edi.

Börycykleni qatъna varъv, keç ajaqсыqlarъn allyna uzatъdъ, ajaqсыqlarъna хатхотun salъv:

— Mnja-mnja... nga-nga-ngal!—dev vaşladъ.

Börycykle munu vьlaj etgeninden çuq aьrtmadъla, alaj volsada çuьruçuqlarъn vuloqadъla. Ol zamanda kucykcyk ajaqъ vla börycykleni birini ulla vaşъna urdu. Börycyk da ajaqъ vla ally vaşъna urdu. Kucykcyk, çuьruçun da vuloqaj, ana qavьroaşъn vuruv, zukgusuna qaradъ, sora onunundan çenil oçuna silkiniv, bir talaj төgerek etdi. Börycykle any ьzъndan syrdyle, ol sьrtъndan çьqьlyv, ajaqсыqlarъn өge ajlandьrdъ; börycykle va ucysy da birden keslerin ana atdъla, sora quannandan daur-syьyr etiv, kucykcykny qavъv vaşladъla, alaj volsada ojnav qavxan volmasa, acьtьrsa qavmadъla. Qarqala mijik paratъn usyne qonuv, alany çaqalaşxanlarъna qaraj edile, kesleri da vek qajqьly volqan edile. Daurly emda çarъq voldu. Kun da, çazdaca, qьzdьra edi.

Tutxan zatlarъ vla ojnarqa qojuv, vöryle valalarъn uvqa, aьv-verini tutarqa yretedile; vusaqatda da vöry valacьqla kucykcykny ьzъndan syruv, any vla çaqalaşxanlarъna qarav, ana vöryny aqьlyna: „Ajmьsa, yrensinle“—dev keldi.

Ojnav tojqanlarъnda, börycykle uruqa varъv, çuqlarqa çatdъla. Kucykcyk acdan bir kesek uluv, kynne sojlanъv çatdъ. Ujannandan sora, vьjaqьnlaj ojnav vaşladъla.

Sav kynny keçeni da ketgen keçe vavda qozuciq qalaj maьbraçanъ, qoj sytny ijisi vurununa qalaj urqanъ vöryny esine tyşuv turdu, emda aşarъ kelgeni (appetiti) ulla voluv, tişlerin cьqьrdata edi; көzyne qozuciqnu көrgyzyv, eski syekni kemirgenin da toxdatmaj edi. Börycykle analarъn eme edile; aşarqa syjgen kucyg'a төrt çanъna сава edi, qarнъ ijisgej edi.

„Aşajmьcъ men any“...—dev vöryny көlyne keldi.

Ol kucykny qatъna vardъ, ol'a, any vla ojnarqa keledi dev umut etiv, vöryny хатхотun çaladъ, kesin ileşdirdi. Alqьn zamanlada ol itleni aşavcan edi, alaj volsada kucykden it ijis ulla urdu, sora savluçu qarъvsuz volqan sevevden ol vu ijisni көlyralmadъ; any көly vuloqanъv, bir çanъna ketdi.

İnirge suvuçsuratdъ. Kucyk erikgeninde, yjlerine ketdi.

Börycykle qatъ çuqlaqlanlarında, bөry entda uvqa çalydъ. Ozqlan kecedeca, ol ne gitçe tauşdan da elgene edi, ol tykgyçleden, otunladan, qaralъv syelgen kökenleden qorqa edi. Ol çolnu bir çapъ vla savъv vara edi, sora qъsxa oqluna anъ allыnda, çolda, bir qaralqlan zat көryndy... Ol көzlerin da qulaqlarыn da qatъ ijdi: kertisi da allыnda bir zat vara edi, ol oqlaj esen, anъ virca atlaqlan atlamlarъ eşitilindile. Borsuq volurmu? Ol, soluvun da toxdatъrqa çetdiriv, eslev, çolnu bir çapъ vla ol qaralqlan zatъv çetdi, igi eslev qaraqlanlaj, tapъdъ. Ol'a ne edi desen, aq tapъlajъv kucyk, aşьqmaaj, aqьrъn-aqьrъn, yjlerine qajtъv vara.

„Vyjaqlъv entda mençe bir zaran volmaqъ edi,“—dev bөryny көlyne keliv, allыna qatъraq savdъ.

Alaj volsada yjle çuvuq edile. Ol vyjaqlъnlaj kyrtny usy vla bavnu vaşьna өrledi. Tynenegi teşik çapъv salam vla bitelgen edi. Kucyk kelemidi dev da qaraj, bөry ajaqlarъv vla da xatxotu vla da çenil işlev vaşladъ, alaj volsada anъ vurununa çъlv тыrъv emda sьgьn ijis urqlanlaj, artыndan quanъv bir çarьq yrgen cьqdъ. Ol'a kucyk qajtъv kele. Kucyk bav vaşьna, bөryge, sekirdi, alajdan teşikge тыrdъ, kesini yjyne kelgenin eslev çъlqъa тыşgenin eslev, keslerini qojlarыn tapъv, alqъndan da kyçly yrdu... Arapka da qaşvaq tyvunde ujanđ, bөryny kelgenin anъlav yrdu, tauqla da qъcъrьq etdile; Ignat qolunda da şkogu vla eşik allыna cьrqanыnda, çyrexsiz volqlan bөry alajdan uzaqda edi.

— Yst! Yst!—dev Ignat tuajladъ.

Şkoknu sampalыndan tartdъ—şkok carladъ; ol ikinci kere da tartdъ—entda carladъ; ol ycyncy kere tartxanыnda, şkoknu vurunundan ullu ot çarьq cьqъv, „vu! vu!“—dev төrt çapъn zaңrdatdъ. Şkok teviv, anъ imvaşьn silkindirdi; bir qoluna şkoknu, bir qoluna da valtanъv alъv, nek daur volqlanыna qararqъ vardъ.

Bir kesekden ol yjge qajtdъ.

— Ne var edi?—dev ol kece Ignatda kece qalqlan bir çolovcu, kesi da vu daurqъ ujanъv, sordu.

— Çuqda çoql edi Boş zat edi. Aqmanъlaj qojlqъa kiriv, çъlda çatarqъ yrennendi da. Kesini da eşik vla kirirge anъcъv çetmejdі da bavnu vaşьn casъv kirirge yrennendi.

Tynene kece da bavnu vaşyn sacşv cырқандь da ojnarqa ketgendi, çaman zat, endi va qajtvv keliv, bavnu vaşyn çañdan sacxandь.

— Teli көreme.

Da, тьъьсында bir çajasь sьnnandь. Anьsьzdan syjmezim çoqdu! Entda qovarqa ertdedi, kel biraz qalqьььq,—dev Ignat, pecge өrlej, axşandь.

Ertdeñvasьnda ol Aqmaңlaljnь kesine caqьrdь, qulaqlarьñ adamaьsa qьzdyrdь, sora:

— Eşik vla çyry! Esik vla çyry! Eşik vla çyry!—dev cьььq vla sopaladь.

Soruvla

1. Aqmaңlalь vөryge qalaj tyşdy?
  2. Bөry anь nek aşamadь?
  3. Ekinci kece vөryny bavqa kelgenin kim bildirdi? Alajьñ tavьv, çañdan oququz.
  4. Bavnu vaşьñь teşilgenin Ignat neden көrdy?
  5. Ignat Aqmaңlaljnь tyjgenin tyzmy etdi? Nek?
  6. „Anьsьzdan syjmezim çoqdu“—dev Ignatьñ vu sөzlerin qalaj aңьlarqa kerekdi?
- Aңa çaravlu bir nart sөz tavьcьqьz.

Eterge

Xaparnь keseklerine vaşla salьqьz.

Maqanasьñ kesigizni sөzlerigiz vla xapar xalda çazьqьz.

L. N. Andreew

(1871—1919)

Petka dacada

I

Osip Avramowic allında saqalın çulytgenni kökyreginde bir qumac kesekni qıjrların çaqasın içine tıqıv çaraşdırı, sora aсь tauş etiv:

— Çaşсыq, suv keltir!—dev qısrı.

Saqalın çulytgen kызgyde bir aıq dolıuq bir çanından stakan bla issi suvnu salqanın köyüv, çyregi kölyralmaj, köz-

lerin bir çanına qaratı. Ol közlerin ögerek qaratsa, kызgyde saqal çulyvcy, kesin erşı-burşu etiv, enişgerekde kimni ese da vaşna qaradın, anь erinlerini tauş сыqarmaj qымьdatxanın көre edi. Saqal çulytgenni Osip Avramowic kesi çulymej, anь soxdaların birі Prokorij ne da Mixail çulysele, erinleri qымьdaçan bla qalmaj, igi tauş etiv qorquturca seleşe edile:

— Toxda seni!

Andan maçana ne edi desen: çaşсыq suvnu çenil bermegendi dev arıda ana azav sallıq edile.

Anda qulluq etgen çaşсыqladan vek qıçьraçanların atь Petka edi. Petkaça on çы volçan edi. Vaşxa çaşсыq Nikolka andan ese yc çы tamada edi, kesi da çenil zamannı içinde

saqal çylyvcyge pomosnik vollar edi. Busaqatda oçuna saqal çylyrge sansızraq adam kelse, saqal çylyvcy anda volmaqan közyvde, anь pomosnikleri saqal çylyrge Nikolkañ qoja edile, Nikolka da çetalmaj, ajaqların öрге kölyrse, ana kyle edile. Bir-birde saqal çylytgen, casьn aman qırqylyqan kivik köryv, daur-syjur etse, pomosnikle da Nikolkaqa camlana edile; alaj bolsada kölleri vla camlanmaj, saqal çylytgeni razь eterge uruşa edile.

Saqal çylytyvcyle volmasala, Petka da Nikolka da birge uşaq ete edile. Ekisi birge qalsala, Nikolka Petkadan ese xalal, çumuşaq vola edi, casьn qallaj tyrlы qırqylyqanьndan xapar ajta edi.

Petkañ kynleri, eki qarnaş kivik, xar zamanda birca volqanlaj vara edile. Çaj da qış da ol eki kызgyny көргенlej tura edi, alanь da biri çarьlyqanь vla, biri da көргyzenin көndelen көргyze edi. Ertde de inirde da, sav kynny da Petkañ vaşьnda:

„Çaşььq, suv keltir!“ degen acь qьсьььq volqanlaj tura edi; ol da ol xuçu suvnu toxdavsuz vere edi, vere edi.

Prazdnikle çañz volmaj edile.

Bьx kynle volub magazinleni, tykenleni lampa çarьqlarь oramlanь çarьtmasala, saqal çylyvcy yj kecenі uzununa qarañь oramqa acьq çarьqnь vergenlej tura edi; sora alajtьn ozqan adam şindikni ysunde myjyşge qьсьlyqan gitçe, arьq figuracьqnь көre edi; ol figuracьq saqьşlanьanca neda qalqьqanca көryne edi. Petka көv çuqlaj edi; alaj volqanь ycyn çuqlarqa izlegeni qalmaj edi; anь төгereginde zatla көzune kertica көrynmej, uzun, tatьvsuz tyşca көryne edile. Көв çolda ol suvnu төгyв çiverivcen edi neda: „Çaşььq, suv keltir“—dev acь qьсьььqnь eşitmej qojuvcan edi. Kynkьnden ol azqandan-aza vara edi, vaşьnda da qotur kivikle cьqa kele edile. Kөzlerini qatьnda, virununu tyvunde, çiti ijne vla tartьlyqanca, inicge sьzla tyşgen edile; ol sьzla anь qart volqan şlavььqqa uşata edile.

Petka erikgeni vla erikmegenin vilmej edi; alaj bolsada ol qajda, qallaj bolsada vaşxa çerni syje edi. Anь anasь kuxarka, Nadezda, ana tatьь zatcьqla keltirgenin ol eriniv aşaj edi, çaşavundan tarьqmaj edi, alaj'a andan qorat dev tilej edi.

Bu tuqum çaşavda Petka көв-аз çaşақапн билмеј edi. Bir çolda kynorta көзыvde Petkanь anasь, Osip Avramowicge keliv, ol qulluq etgen adamla Petkanь Sarьsinde dacalarnьna eltedile dev sөleşdi. Alqьvurup Petka aңьlamadь; ekin-ci anь veti quannandan inicge sьzladan tolub, ol anasьn aşьq-dьgьv vaşladь.

Ol daca ne volqanьn билмеј edi, alaj'a ol termilgen çer ol volur dev umut ete edi. Bu zatla көзыne көrynneinde, ol qatьnda qollarьn da xurçunlarьna salьv tьpьlaqan Nikolka tenin unutdu. Nikolkanь көzlerinde tereu taralmaqlьq var edi; anь anasь çoq edi, vusaqatda ol tav Nadezda kivik vazьq qatьnnь anaqa tavsa da oqaj derik tyl edi. Iş nede edi desen: ol da çañz dacada volmaqan edi.

II

Wokzal tyrly tauşlu dauru vla: kelgen poezdleni gyryl-degenleri, parowozlanь sьzqьrqaqlarь bir-birde Osip Avramowicni tauşuca vazьq, xьnь tauşla, bir-birde anь avruqaq qatьnnьn inicge tauşuca tauşla ucsuz-qьjьrsьz kelgen çolovcula, bu zatla varьsьda Petka көrmegen zatla volub tybedile. Ol alaqa vek seirsindi, anь çyrekciqi qozqalьv, aşьqьv vaşladь. Poezd keterge tolu çarьm saqat qalsa da, ol anasь qatьş kecge qalьv keterine qorqa edi. Sora ala wagonna olturub tevregenlerinde, Petka terezegе çavьşdь, çav-çañz anь qьr-qьlqaq vaşь inicge vojununda arь-veri vurula edi.

Ol şaxarda tuvub өsgeu edi, çañz tyzleni, savanlanь көrmegen edi; ol xьsavdan anь көre varqaq zatlarь çañь, seir zatla көryne edile: ceget xans tenli көrynnьncy uzaq kьryrge volmaqlьqь, көk da yj vaşьndan qaraqanca, çarьq, ken volqanь seir көryne edile.

Petka көkny kesini çañьnda terezeden көre edi; anasьn çañьnda terezegе qarasa da, icinde çarьq көlly aq vulutcuqlarь volqaq көm-kөk көkny көre edi. Petka ne kesini terezisini qatьnda төgerek ajlana edi neda virsi terezegе savьv, anda çolovculanь invaşlarьna, tovuqlarьna kir qolcuqun salьv qaraj edi. Ala da anь alaj etgenine kyle edile. Alanь icinde gazet oquj varqaq bir adam, kesi da toxdavuz esne-

gen, çaşsıq tava bir-ekl kere køndelenine qaradı. Nadezda, anı eslev, ol adamdan ajıv almazqa çumuşaq sөleşdi:

— Poezdde çyrygeni vudu, seirsinedi..

— Ugu... dev muruldav, ol adam vıjaqı gazetine vurunun tredi.

Petka ıç ғынı saqal çylyvcyde qulluq etgerin, ol anı adam etiv ajaq ısyne salıgıa sөz vergenin, Nadezda da avrusa, qart bolsa, voluşluq eterge adamı volmaqanı bir çarlı qatın bu zatxa vek qanıgıqın—vılanı Nadezda ol çolovcıqa çoımaqlarqa vek razı völdü; alaj volqanı ısyn ol adamnı xalısın xını kivik kөrgeninde, tışından çuq ajtmaj, icinden saqıy etiv qojdu.

Çolnu on çanında ken tyzle, kesleri da asıgı mıydan qaraldım-kөk vetli edile; alanı qıyılardı ojuncaqlarqa uşaq көk ıjcykle çajılv edile; tyvunde kymıy şınçır sozulqan mijik qajanı ısynde va, ojuncaqca, aq kilisa syeliv edi. Poezd zıırdaqan tauşu vla qızıv varıv, xavada taqıqlanca, sıvnu kyzgy vetini ısynde kөpyrge minneninde, Petka qorqıv tentiredi, terezeden artına turdu; alaj bolsada çolnu qalaj varqanı kөрmeј qalama dev qorqıv, ol çenil oqıma terezeni qatına olturdu. Petkanı çıqusuraqan көzleri çarıdıla, çıtıradıla; vetinde xırtıv sızları tas völdula. Anı vetine kim ese da issi itıvnu urıv xırtıv sızların, vetini çıyılqanların aqartıv, çıtıratıanca völdü.

III

Al kınlerinde dacada Petka kөrgen, sınaqan көv zatlanı vajıqı anı tөrt çanından qıjulıv, anı gitçe, tavkelsiz çanıcıqın eziretgen edile. Tөгeregin vasıv turqan, ıcu-qıyıl volmaqan qara cegetden ol qorqa edi; keslerini gokga xanları vla çırlaqanca kөgynnen çarıq, çañıl devvancıqlanı ol vek sıjgen edi, alanı, kesini egeclerica, erkeletirge oqajı çoq edi; qaraldım көk, anası kivik ışarıv, kesine saqıra edi.

Petka qajıqıv vola edi, qaltırav aqara edi, nege ese da ışara edi, qart kişica, көnı vojununda, ceget talacıqlada көz aca ajlana edi. Vıljada ol arıv, mıy, qalıv kırdıkgga çata edi; kırdıknı icinden anı çav-çanıv sevgil vuruncıqı kөryne edi. Al kınle-

rinde ol çenil oquna anasъna qajta edi, anъ qatъnda tօ-gerek ajlana edi; sora xozjajnlary dacada igimidi dev sorsa, Petka çuncub, ьşagъv:

— Igidi... dev çuav ete edi.

Entda eki kyn ketgenden sora, Petka priroda vla ullu şox voldu. Uaq-uaq Petka dacada kesini yjyndeca voldu, dunjany vaşъnda Osip Avramowic, saqal çylyvcy yj, volqanъn unутdu.

— Qaracъqъz, qalaj vazъq volqandъ! Vaşxasъ volmaj, kypse kivikdi!—dev xant yjde issiden, vaqъr samowarca, qъzъl volqan vazъq Nadezda quana edi. Ol Petkanъ semirge-nin igi aşatxanъndan kօre edi. Petka va vek az aşaj edi; anъ da aşarъ kelmegenden aşamaqanlъq etmej edi; aşarqа anа zaman tabъlmaj edi; cajnamaqanlaj çutub qojarqа amal bolsa va; axşъ cajnarqа kerek voladъ; anъ tьşъndada ajaqlarъn silkindiriv bezirge kerek edi, ne ycyn desen, Nadezda mardasъz aqъrъn aşaj edi, syekleni kemire, xotasъ vla erinin, virunun syrte, kereksiz zatlanъ çanşaj turuvcan edi. Petkanъ va işi kօv edi: kynyne veş kere çuvunurqа, çօrtlevyk cъvьqladan qarmaq cъvьq keserge, cavaq qurtla çъjarqа, daqъda anъ kivik kօv zatlanъ eterge kerek edi—vu zatlanъ eterge va kօv zaman kerek edi.

Petka endi çalan ajaqlaj ajlanadъ; vu va qalъn oltanlarъ vla aur curuqlanъ kijgenden ese, çalan ajaqlaj ajlanъn miң kere da igidi: çoxar çer ajaqlarъn qalaj tatlъ tuqum qъzdb-radъ neçda suvuqsuratadъ. Eski volqan gavrajъn usynden atxanъnda, ol, adam seirsinirca, çaş voldu, gavrajъn icinde va saqal çylyvcy yjde eski masterge uşavcan edi. Inir saşъn xozjajnlary qajъq vla kօlde çyzgenlerine qararъq bolsa, eski gavrajъn ol zamanda kijivcen edi. Xozjajnla çasanъv, çarъq kօllyle cajqalqan qajъqqa kyle-kyle mine edile, qajъq da mijala suvnu aqъrъn çъra edi, terekleni da suratlarъ, çel qaq-qan zamandaca, suvnu usynde ariv tuqum qaltъraj edile.

IV

Kօv da turmaj, virinci ьşьqlarъ tausulurqа xozjajnlary şaxardan vir pismo keltirdi. Pisonu adresinde: „Nadezda kuxarkaqa“ dev çazъlqan edi. Pisonu Nadezdaqа oquqanъnda, anъ çьlamuqlarъ çummaj-çummaj tօgyldyle; çьlamuq-

ların xotası vəla sırtgeninde, xotasından çarılıv vetin qazan-qaradan tolturdu. Anı çılamaqlar qatış cıqarğan sözlerine köre, pismo Petkanı usynden çazylğan edi. Inir közuv bolğan edi. Petka olsaqatda yj artında ojnaj edi.

Hozjajın alajqa cıqlıv:

— Ej çigit, keterge kerekdi! — dev Petkanı imvaşına qolun salıv sölüşdi.

Petka çuncıv ışardı, tıpladı.

„Bu vılj tyrlı kivikle nek etdi“ dev hozjajın kolyne keldi.

— Keterge kerekdi, çigit, keterge!

Petka ışara edi. Qatlarına Nadezda keldi, közlerinde da çılamaqlar vəla hozjajın ajtxannı ol da vegitdi:

— Çaşcıqım, keterge kerekdi!

— Qajır? — dev Petka koly vəla seirsini sordu.

Ol çarılıv çaxarnı unutğan edi, ol izlegen çerin tavğan edi, ana vaşxa çer kerek tyl edi.

— Ketiv qajır keterikse, çarılıv, hozjajına Osip Avramowicge.

İş, çarılıv tijgen kyn kivik, acıq volsa da, Petka ajırmaqda unamaj edi. Anı auzunda tykyrykləri qurudu, tili tutulub, kyçden-butdan sordu:

— Da, sora, tamvıla men savaq tutarılıv edim, ma qartacıqım da.

— Da nedi amalın. Seni izlejdile. Prokorijni avrıv volnisaqa eltgendile, işlerge adam çoqdu dev çazadıla. Sen çılama: Osip Avramowic çımuşaqdı, ol seni entda ijer, — dev anası kıl eterge kyreşdi.

Alaj vılsada Petkanı çılarqa virda aqılıv çoq edi. Ol entda igi ajırmaqan edi. Alaj ete, Petka es çılv anılav vaşladı; qarıvsuz, nazik ösgen çaxar savijleca çılama, ol ne tamaqlı tıvırdan ese ıllı qıvıv etiv çıladı, çerge tınerıv vaşladı. Nazik qolcıqun çımdırıq etiv, anasını qoluna, çerge, ne zatxa tijse, ana ura edi, çiti taşcılama, zıvırlama urğan sajnı, qolcıqunu çiti acıqlanı anılav edi, alaj bolğanı usyn vekden-vek acıvıv iş etgenca, kyçyden kyçly ura edi.

Zamanında Petka toxtadı. Kызgyny allında cасына ақ розаны санса турған қатынына хозжайн ылај ајтды:

— Көремисе, җенил оқуна тоxtады да қалды, савийни ви-
шуву узақ вармајды.

— Алај volsаda мен ви җарлы җаҗсырпын век җазықсы-
нама,—деп қатын җуав етди.

— Ала қыялықда, җарлылықда җаҗақанлар кертиди; алај'a
аладан аман җаҗақанла да вардыла. Сен хазыр вольдунму?

Сора ала екиси да Дирмань васыхасында тојға кетдиде,
анда тој-ојун вольлуқ еди, аскер музыка да ulla ојула еди.

V

Екинци кунунде ертенвля җети сақатда кетген поезд вля
Petka Москвара ајланды. Ғапыдан ол җашил тызлени yslerin
васыхан, сықдан сиварланған тызлени көрув васылады; алај'a е-
нди ол тызле алақын озоған җапындан бирси җапына оза едиде.
Eski гаврајсық апы ағық сансықларын қавхан еди, васы вля
көлегини ақ җақасы қавланған еди.

Petka бирда қымылдамај тережеге да қарамая, тынс олту-
рув, қолсықларын да товиқларын салы веле еди. Көзлери җу-
қисурав едиде, қарт адамныса, инисге сызла көз төгеклерин-
де, вуринуну тывунде тартылы едиде. Сора тереzeni қатында
вақанала җытырадыла, платформаны арқавлар көрундыле: поезд
тоxtады.

Ашыққан passазирлени ичинде ағы вери тыртыле, ала екиси
да даурдан алақан орамға сықдыла, ulla җут җахар кесини
қурманлықын ичине җутду.

Анасы, Petканы сақал җулуvcу ујну васақасына җетди-
генинде:

— Анасықым, ма қармақсықым асыра,—деп Petка анасы-
на сөлеҗди.

— Асырарма, валасықым, асырарма. Насы вольса, ентда
келirse...

VI

Kir, тырпывсуз сақал җулуvcу ујде җапыдан: „Ғаҗсық,
сув келтир“ деген асы сөз сықыв васылады. Бир ағық, кир қол-
сық кызгyny allyна узалақанын сақал җулытген көре еди,

„Toxda seni“ degen muruldavnu eşite edi. Ol neni tanıta edi desen: çuqusuraçan çaçsıç ne suvnu tøkğendi neda vıjırçanların qatışdırçandı. Kece sajn Nikolka vla Petka çatxan çerden bir aqırın, zıñrdauq tauşuq dacanı ysynden, bir kişida kørmegeñ, eşitmegen zatları ysynden xapar ajta edi.

Alajın ozçan arva kesini dınyırdegen tauşu vla çaçsıçlarıñ selerşgen tauşlarıñ tuncuqdura edi...

Slowar

Figura—bir zatı, arı-verini tış ıñarı, oçumu, vıçımı.

Daca—şaxarda neda aslamıñna ceget, suv, xans erkin volçan, xava ariv volçan çerlede işlennen yjle.

Wokzal—temir çolda maşınala toxdavcu çerde adamla çıñılvucu mekat.

Poezd—maşınarıñ vıçasıña, adamla minnen vagonlarıñ varıñnada poezd dejdile.

Parowoz—poezdni vıçası.

Wagon—adamla minıvcı neda xavçuk taşvıvcı yjcykle.

Passazir—bilet alıv (xaq vla) arı-veriğe minıv çolovıvcı volçan adam (poezdge, kemege, avtobusxa, aeroplannı d. a. k.).

Muzıka—bir neda bir talaj kerek vla soçulçan zatla, tartıvla.

Platforma—stansıjarıñ, wokzalıñ qatında poezd toxdavcu keltırylvıv işlennen tyz çer (bir-birde vaş çavılvıv da voladı).

Soruvla

1. Saqal çılyıvcıde Petkanı qalaj çaçaçarıñ tanıxan çerlerin tavırdı.

2. Petkanı tış tyrsıny, volumu qalajdı?

3. Elde (dacada) Petkanı qalaj çaçaçarıñ ajtırdı.

4. Elde çaçav Petkanı tış tyrsıny, anı kıkık anı qıvırdıñ qalaj tyrlendirdi?

5. Petka vla Nikolka savıjlıkden oçuna işlev nek vaşlaçandı?

6. Xozıjıñ vla anı qatıñ Petkanı kölleri vlatı çazıvıñna edile? Ol neden belgilidi?

7. Petkanı alında kellik çaçavu qalaj volurca korynedi?

8. Bu qıvırdıç çaçavdan Petka qalaj sıqarırdıñ Andreew (bu xaparıñ çazçan) koryzemidi?

9. Petka kiviik çarılıan çavaşların tamır vla kerti çavaşda ne zat tyrlendiridi?

Eterge

1. „*Petka dacada*“ degen xararn planın kesi çanırızdan salırız. Salır voşaqandan sora kitabda plan vla teñleşdirigiz.
2. Bu xararn maqanasın plan vla ajırız.
3. Sizin icigizde kim qajır varır, ne kergenini xararn çazırız.
4. Siz elde çaşaj esegiz, çanır şaxarqa varqanırız? Siz anda ne kergensiz? Siz anda ne zatxa seirsindigiz? Siz anda ne etgen edigiz?

Wiktor Gjuo

(1802 –1885)

Wiktor Gjuo—fransuz çazıvcudu. Ol kesini proizvedenielerinde çarlılanь, sadaqasılanь, miskinleni vek syjuв çazadı. „Gawroş“ degen xararında atasь, anasь volmaqan çaşсыqnь istorijasьnı ıjtadı. Vılayda ol xararı ajaqьndan bir kesegin keltireviz: Gawroşnu varrikadalada volqanь, Fransuz rewoljusija, oram uruşla, alada Gawroş qalaj ulyş aloqanь—xararda verilgeni vıladıla.

Gawroş

I

Parizni bulvarlarında, qıyılarında on bir—on eki çıl volqan bir çaşсыq açasьv ajlana edi. Çeñerleri ana Gawroş dej edile. Bu çaşсыq saqьssьz, savijca, kyle edi, alaj'a çaşav ana mutxuz, voş koryne edi. Ol, adam vek kylyrca, kijinnen edi: vutlarında erkişi kencegi, usynde qatьn koftasь. Kencekni ana atasь vermegen edi, koftanь da anasь vermegen edi. Başxa adamla çazyqьnından keslerini eskilerin veriv çasandıqan edile. Anь atasь, anasь var edile, alaj volqanь ycyn ala anь qajqьsьn etmej edile.

Xar qajdanda bu çaşсыq oramlada igi çaşaj edi.

Atasь, anasь anь eşikge qьsdaв qojqan edile.

Ol aladan qacxan edi.

Bu çaşсыq avruqan, çarıq veti vla daurcu, qansьz, tiri, kылkycy çaşсыq edi. Ol oramlada ajlana, çьrcьqla çьrlaj, oñnaj, kir cunurlada qaza ajlana edi. Ana oram çaşсыq desele, ol kyle edi, ajlanьvcu desele, acuvlana edi. Anь ne kirir çe-ri, ne gьrcьnь, ne otu çoq edi, anь kişi syjmej edi, alaj volqanьqda ol çarıq edi, neden desen, ol vaşьna erkin edi.

Ol ne çaпыз volub, атыльв qalsa da, eki-yc ajdan bir kere: „Анать көрүрге zaman volqandy“ dev esine тыше edi. Ol, ullu vulwarlаны qojub, suv vojunu bla тышув, көпүрден өтүв, шахарны қыжьында yjdegileri çaşaqaп eski valaganna kele edi. Kelse da, ol miskinlikden, sadaqacыльqдап ваşxa zat көрмеј edi. Neden da aman, аны çyrekciyin vek eritgen ne edi desen, ol kelgen zamanda, аңа киши Ыşarmaj edi, ва-рьсьда, сувиуq volalqanларьса, сувиуq edile.

Ol icine kirse, ana:

— Sen qajdan сыqдың?—dev sora edile.

Ol da:

— Oramdan,—dev çuav ete edi.

Ol ketiv tevrese:

— Qajry varasa?—dev sora edile.

Ol da:

— Oramqa,—dev çuav vere edi.

Çer bavda өсген ханы, кун тajaqlаны көрмегенca, ol da сyjmeklikni çыльсьп көрмеген edi.

II

Bu zamanlada Parizde va ne vola тура edi?

Fransijаны atmosferасы qorqunclu edi: xalqны sadaqacыльqы, işcile өtmeksiz, Parizde grazdan qazavat, Lionda proletariatны qovxаны.

Sadaqacыльqны quruturqa, qarvlu qarvsvuznu çegivyn quruturqa, қыжьыңа көре хаqны alaj verirge, savijleni ва-рьсьп воşuna oquturqa, аqылань өсdyryrge, qollаны işsiz tutmazqa—sosializm ma бу zatlаны ajta edi.

Çыльqдап çerlede: „kyreşejikmi, saqlajьqмы?“ dev acыq sөleşiv onov ete edile. Belgi verilgenlej, киши qalmaj oramlaqа сыqarqa—dev işcileden sөz ala edile. Çer-yjlede proklamasijalаны oquj edile. „Proklamasijalada prawitelstwoqa aman ajtadyla“ dev polisija til ete edi.

Bir işci ajta edi: „Biz yc çyz adam varvьz, adam vaşьndan onuşar som çыjsaq, elij frank vollarqudu. Ol axcаны oqqa, otxa çojarqa kerekdi“.

Ekinci işçi ajta edi: „Eki ыьқдан биз ҫыьрма веҫ миң адам воллуғвиз, ол заманда биз prawitelstwo вла қарғывивиз-ни сьнаҫығвьз“.

Усуну ајта еди: „Мен кеце ҫуқламайма, patronla etiv turama“.

Oramlada proklamasijalanь ҫавьҫдыра edile:

Ullu Pariz, ваҫхась volmaj, товха иҫай еди: ол оқарь ајақьна минненден sora, бир ҫiltin ҫетсе, тарх дев атыллық еди.

1832 ҫыл ијунда Lamark degen inaralнь асырай edile. Pariz oramlань tolturuv, ullu сьј veriv, ɵlykny tevretidle. Eki votalion yslerine qara qumac tartьlqan varavanlarь вла, ҫkoklarьнь burunlarь ениҫге ајланьв, он миң солдат ҫанларьнда ullu вьсақларь вла, тов батарејала Lamark inaralнь ɵlygyn elte edile. Alanь ызларьндан sanavsuz-sansьz халқ vara еди.

Adam көрсе қорқарса, иҫциле да ullu ҫыьнла voluv sozulqan edile, alanь icinde: ҫyk таҫьвcula, таҫьyla, ақас иҫлев-сyle, војавcula, mijalacьla, vastmacьla.

Burzuјla, qorquv, yјleni terezelerinden, valkonlarьндан алақа қарай edile.

Prawitelstwo сақайьв еди, ҫыьрма төрт миң солдатнь ҫахарнь icinde, otuz миңни да ҫахарнь төгерегинде хазьг etgen еди.

Bastiljanь қатында varqanlaқа ҫаьндан көв халқ қошду. Sora халқнь icinden:

— Atль asker keledi!—dev bir qı сьььқ сьқдь.

Atль asker daursuz atlam вла kele еди. Tapancalarь qavla-рьнда, kesleri да mutxuz vet алқан edile.

Xalq вла atль asker bir-birlerine tyveҫgenlerinde, voran voldu: таҫла ҫувuldadьла, атыҫьв ваҫladьла; atль asker ullu вьсақлань сьқарьв савдь, халқ төрт ҫаьнла қасдь, Parizni төрт ҫаьнда quvqun сьқдь:

— Sautlanьqьz!

Studentle вла иҫциле barrikadala etiv ваҫladьла. Ala fonarlanь uatьв, ҫer yјlege tavьlqanнь qotarьв, vɵckeleni tɵnetiv, таҫ-ақас tavxanlarьн quјuv, barrikadala ete edile.

Bu иҫ bir заманнь icinde ҫахарнь хар ҫеринде etile еди, даурь, хьпньсь ullu еди. Көк бир ҫаҫпақанлај, ҫыз-ҫыз ҫьвь-лала urqanca voldu.

Bir saqat çarım ketginci, varrikadala, çerden ösyv sьqçanса, sansьz-sanavsuz көv boldula. İnirge Parizni yçden biri qovxanlanь qoluna tyşdy. Burzuylanь ulla qorquv aldь. Çer-çerde eşiklege qььс salьna, terezeleni eşikleri etile edi.

III

Çawroş çuanьв, çarьq köly voluғ, aғ-beri сава edi, öрге mine edi, enişge tyşe edi, varrikadanь çer-çerinde көгyne edi. Çawroş vaşxasь volmaj, şajtan çel kivik volqan edi. Ol xar çerde көгyne edi. Anь зьңьrdauq tauşu bir minutxa da toxdamaj edi. Ol işsiz turqanlaqа kyle edi, erinseklege işlete, aғqanlaqа көl tavdьra edi, bir qaumlanь көzlerin аса, bir qaumlanь acuvlandьra edi, ycuncyleni vezdire edi. Bir qaumladan bir qaumlaqа көсyv, çer-çerge ть-qььв, daurdan aldьra edi.

— Tavkel voluquz! Qujuquz taşlanь! Entda! Bөckeleni көvyn kelme qojuquz! Sizni varrikadaqьz gitçedi. Ol çuqqa çararьq tyldy. Ne tavxanьqьznь veri taşьqьz! Уjny сасьqьz! Qarасьqьz, majna mijala eşik.

Ol xar kimge iline edi.

— Mençe şkok verigiz! Mençe şkok kerekdi. Mençe şkok nek vermejsiz?!

Kece boldu, kişi kɵrymedi. Tunakь dynyrdegen tauşla, bir birde şkok atьşvla eşitiline edile; ala qajda ese da uzaqda az-az atьla edile. Toхдав-toхдав atьloaнь prawitelstwo qarьvun çьjqaньп тапьta edi. Elli rewoljusioner altmьş min askerni saqlaj edi. Rewoljusioner Anzolanь aşьqmaqlьq xorladь, anь tɵzumu tausuldu. Ullu işle volurnu allьnda çigitleni xalileri alaj voladь. Ol Gawroşxa vardь. Çaşьq çer-yjde qanaнь usynde mutxuz çannaп eki çav cьraqnь çarьoьnda patronla ete edi. Anь çarьoь oramoqa kɵrynjej edi. Уjny vaş qatlarьnda çarьoьп va cьrtda çandьrmaj edile.

Anzolra ajtdь:

— Çaşьq, veri tьпьlascь, sen gitçecikse, seni eslejallьq tyldyle. Barrikadanь tьşпа cьq, yjleni çanlarь vla oramlanьп var... Sora ьzьna qajtersa da kɵrgen zatьп xaraгьп men-ne ajtersa.

— Savijle çararoqa da volurla. Men vek razь volub varajьm, —dev Gawroş tav maxdanaraq xalda çuav etdi.

Çaşьq askercica ces veriv, qanaнь, savьv ketdi.

IV

Qalanь vaşьnda on saqat uruldu. Anzolra vla anь çɵneri Komvexer qollarьnda şkoklarь, yjleni qavьrqalarь vla ullu barrikadanь arasьnda olturoqan edile. Ala şьqьrtsьz volub, qajdan ne eşiteviz dev tɵrt çanьna qulaq salьv, ne uzaqdaqlь, ne tunakь ajaq tauşlanь eşitirge kyreşe edile.

Bilmeј turqanlajlarьna mutxuz şьqьrtsьzlyqнь icinden bir zьпьrdauq, çarьq, çaş tauş cьqdь. Ol tauş artь guguruk qьcьrьv vla tausulqan bir çьpнь çьrlaj edi.

— Ol işeksiz, Gawroşdu, —dedi Anzolra.

— Bizge belgi veredi, —dedi Komvexer.

Aşьqoqan atlainla adamsьz oramnь tьпьloьpьп vuzdula. Arvanь artьndan, majmulca iliniv, Gawroş keldi. Ol barrikadanь icine sekiriv tyşdy. Soluvun kyçden-butdan aльv:

— Meni şkogumu!.. Ala keledile!

Munu vu ajtxanь, şьvьla otca, savlaj barrikadanь icine etdy. Qol tавьloqan şkoklaqa uzaldьla.

— Meni karavini mi aльroqa syjemise? —dev Anzolra sordu.

— Oqaj, men ulla şkok alıqqa syjeme,—dev Gawroş çuav etdi.

Saqlaulları ekisi kəv qalmaq Gawroş tenli qajtdı. Kəpyrle bla vazar çarında qaraulda çav-çarız bir adam qaldı. İşk çöq edi: ol çarından alqın askerle tевremegen edile.

Barrikadanı saqlaulları keslerini qazavat orunların aldı.

Bir talaj minut ozdu, sora kəv sanı, aur, birca atlaqan atlamaları tauşu keldi. Bu tauş toxdavuz, raxat, demenili çuvuqlaşxandan-çuvuqlaşa kele edi. Sora qıxı oquna tauş toxdadı. Oramnı qıyırında kəv adamnı soluqan tauşu eşitilirmenca völdü. Alaj volqanı ucun kişi kərynmedi; çav-çarız qalı tutxuznu icinde xalıca sıtırqan zatları eslerge völluq edi. Ala ştkla bla şkokları vurunları edile, kesleri da sıraqları kenden çarıtan çarıqlarında eslene edile.

Qıxı oquna qararıdan bir acı tauş sırdı:

— Kim keledi?

Olsaqatdan oquna şkokları sıtırqanları kəryndü.

Anzolra tavkel çuav etdi:

— Fransuz rewöljusija keledi!..

— Ot acarqı!—dev komanda verildi.

Qızqan resni auzu bir minutxa acılv çavıqanca, ot, sıtırav, tögereginde yjleni çarıtdı.

Acı zalp barrikadanı usyne acıldı. Qızı vajarq avdu. Zalp alaj kucly, qalı volqan edi: vajarqı savın yzuv qojqan edi. Yjleni qavıqalarından çuzgen oqla barrikadaqa ajlanıv, bir talaj adamnı çaralı etdile.

— Çoldaşla, şkok-otnu ajaqız! Ala oramda kərynnıncy atmaqız. Em alqıvurun vajarqı kəlyrejik,—dev Anzolra qısrıdı.

Oı, ajaqlarına tışgen vajarqı öрге kəlyrdü.

V

Kəv saqlarqa kerek völmadı.

Qıxı oquna bir tov kəryndü.

Barrikadadan birden zalp verildi; tytın, axıjul kiviğ, tovnu, adamları çavdı; bir talaj sekunddan tıvan casıldı, tov da adamları çarıdan kəryndile.

Aşırmaqaj, çuncumaaj, qorqmaqaj, tovnı barrikadağa çuvıqqa keltire edile. Aladan ekisi çaralь volmaqan edi. Sora vaşcьıq etgen avcar çaraşdıgьv vaşladь.

Bir minutdan tovnı oramnь arasьna çaraşdırdьla. Anь acьıqan auzu barrikadağa ajlanğan edi.

— Şoklanь çerlegiz!—dev Anzolra komanda verdi.

Barrikada tovnı uqanьn tьjarmь? Tovnu oqu barrikadanь teşermi? Iş varьsьda vu zatda edi. Rewoljusionerle şokklarьn çerlegen zamanda, tovcula da tovnı çerlej edile.

Tov atьldь, oq ucdu.

— Mьnda!—dev bir çarьq tauş cьqđь.

Oq xavçukleni icinde cьrmaldь, oq arvadan voşadь. Barrikadanь qoruqanla xarx volub kyldyle.

— Entda atьqьz!—dev barrikadadan birevlen tovculağa qьcьrdь.

Olsaqatda Anzolra çavlanь ne etgenlerin sьnaj edi.

— Vaşlarьqьznь qavьrqağa çuvıq qьcьqьz! Barrikadanь uzunıca tovuqlanьqьz!—dev Anzolra qьcьrdь.

Alaj volqanь ucun Anzolranь vıjruqun tolturquncu, ol çanьndan zalp verdile.

Ekevlenni ɵltyrdyle, ysevlen  aralb  oldu.

Barrikada bu tuqum at vlar n kɵltyrall q tyl edi. Kartec uruv, te ik a rdb .

Qorquvlu muruldavla s q yla.

Qur ovlannanla ikinci atar qlar n saqlad yla.

Ol  enil oquna  oldu.

Barrikadan  atx.n eki tovnu biri—jadrola, biri da—kartecle ata edile.

Jadrola barrikadan  va  na tije edile, ta lan  uata edile.

-- Bu tovlaqa auzluq sal rqa kerekdi! Tovsulaqa ot ajland r r z!—dev Anzolra q s rdb .

Bar s da ertde haz r edile. K v t n lav turqan barrikada, quturuv, oqlan  qujuv va lad : alt ,  eti ese da zalp verdile. Oram tuncuqdurqan tytynden toldu. Bir talaj minutdan tovsulan  y  etiv ekisi tovlan  tyvunde q r lv  atxanlar n tivan n  ci v  k rdyle. Sav qalqanla tovlan   erlej edile, alaj'a  kok at v az  oldu.

— Qalaj  olubuz  oldu!—dev rewoljusionerleni biri Anzolra  ala s le di.

Anzolra va  n da cajqav ajtd :

— Entda on ve  minutnu alaj  igit bolsaq, savlaj barrikadada on patron da q lmaz.

U wro  bu s zleni e itdi.

VI

Birevlen barrikadadan oramqa ty yv syelgenin barrikadadan qarav k rdyle. Gawro  qajdan ese da bir cetencik tavdb , ki i e itmegenlej,  lgenleni patrona lar n qotar v va lad .

— Sen ne etese?—dev barrikadadan sordula,

Gawro  va  n k ltyrdu.

— Men cetencikni tolturama,—dev  uav etdi.

— Kartecleni qujuloqan n k rmejmise?

Gawro   uav etdi:

—  anurcuq  avad , xata  oqdu.

— Qajt veri!

— Busaqatdan,—dev Gawro  oram n sav v tevredi.

— Oram n uzununda   r ma saql   lgen  ata edi.   r ma saql  patrona  barrikadaqa taq zarasdb .

Tıvan vasxan kivik, oramnı tytyn vasxan edi. Kyndyzy kyp ol tytynden oram qarap kece kivik volqan edi. Bu qıxsa oramnı eki çanıda bir-birleri vla kyreşgenle bir-birlerin kydden-butdan eslej edile.

Qarapıyq Gawroşxa çaradı.

Tytynny qalınlıqlı, kesini gitçeligini voluşluqu vla soldatla eslemegenlej Gawroş uzaq vardı, ölgenleni qatna çetdi. Ullu qorquvqa qalmaj, ol ıtı-çeti patrontaşnı voşatdı.

Ol bir ölgenden bir ölgenne vauru vla syjreliv, tert ajaqlanıv, çetencigin da tışleri vla qısbv vara edi.

Barrikadadan ol alaj uzaqda tyl edi; alaj volqanı ucyn esleteviz dev qorqqandan saqıyırqa vazmaj edile.

Ol arlaqdan-arlaq vara, em artında tytynı alaj qalıv volmaqan çerge sıqdı.

Taşlanı artında çatxan maravcula vla oramnı mujısynde çıyılqan soldatla tytynny icinde ne ese da bir qımyldağanıv bir-birlerine kergyzdyle.

Ölgenleni birinden Gawroş patronlanı çıya turqanlaj, bir oq keliv ölykge tijdi.

— Товаста, мені өлгенлерими өлтиредиле! — dev Gawroş qısbıdı.

Ekinci oq uzaq volmaj, taşlaqa tijdi. Ucuncy oq anı çetencigin qavlağı.

Gawroş tert çanına qaradı, oramnı mujısynden atxanlarıv kerdı.

Ol qovıv, ørge syeldi. Anı casın çel taraj edi. Anı urıuqa ısanlaqan soldatlanı kergeninde, Gawroş çırladı.

Sora çetencigin aldı, icinden tøgylgen patronlanı ızna çıydı. Marağanla taва bir kesek çıvuqlaşv, ekinci patrontaşnı tonav vaşladı. Törtuncy oq tijmej, qatı vla sızoqıv ketdi.

Gawroş çırladı.

Besinci oqqa çıavxa daqıda çırladı.

Bu surat vek qorqunclu edi: ala çaçsıqlıv maraj edile, ol da alanıv qozuj edi. Ol tamam çyregi vla çıvanıanca keryne edi. Anı toxdavıvız marlaj edile, alaj volqanı ucyn uralmaj edile. Soldatla anı marav atxanlarıv sajnıv kyle edile.

Ol çata, qova, vıduna, tas vola, daqьda kəryne, qasa da qutula, daqьda ьzьna, çumduvıdı vıa tovlanь qorquta, patronaşlanь voşata, cetencigin toltura edi. Barrikadadan ana qorquv qaraj edile. Anda anь ucyn qaltьraj edile, ol'a çьrlaj edi. Oqla anь syryv çete edile, alaj vılsada ol alaqa kesin tutdurmaj edi. Ol uaxdь vıa vıduncaq ojnaqanca kəryne edi; emegen ana çıvuqlaşxanь sajьn, ol anь vırununa qaqa edi.

Em artьnda vıg nalat oq çasçьqнь syryv çetdi. Gawroş tentırev çьqьldь. Barrikadadan asç qьsçьqla çьqьdьla. Gawroş öge qovdu, issi qan vetin tarav tögyle edi, ol qollarьn uzatdь, sora şkok atьlqan çanьna ajlanьv çanьdan çьrladь.

Ol çьrьn voşamadь. Ekinçi oq anь auzundan sөzyn aldь. Bu çol ol çerge vaurundan qavlandь, andan sora qьmьldamadь.

Gitçe tulparçьqнь öltırdyle.

Slowar

Istorija—vıg aь-berini xaray, tavruxu.

Barrikada—tavьlqan zatnь qalav, çav askerni allьn tьjarqa oramda allьn vıruv etmeklik. Grazdan qazavatda barrikadalanь rewoljusionerle qovsala etedile.

Kofta—velden oqarь çanьna kijilgen tьşьrv kijim.

Atmosfera—çerni qurşovlav turqan hava.

Grazdan qazavat—klassla kyreşivde onovnu saut kyc vıa almaqlьq.

Proklamasija—xalqнь qozqarqa, anь vıg aь-berige qovabьrqa dev çazьlv xalqqa sasьlqan daqьt.

Frank—fransuz axca (10 kapek saqlь).

Polisija—vajlanь, kapitalistleni onovlarьn saqlaqan, rewoljusionerle vıa kyreşgen organ.

Burzua—vajla, işcileni qьjьnlarь vıa çasaqanla.

Student—orta, ıllu şkollada oquqan soxdala.

Rewoljusioner—rewoljusiya ucyn kyreşgen adam.

Karavin—qьsxartьlqan şkok (atь asker çyrytedi).

Ştьk—şkoknu vırununa begigen synu.

Komanda—askerge verilgen qьsxa vıjruq.

Zalp—vıg qaum askerci şkoklanь birden atmaqqlьq.

Kartec—icine tögerek oqla qujulqan tov oq.

Zapas—artxa saqlanqan zat.

Soruvla

1. Gawroş kim edi?
  2. Ol „oram çaşsıq“ bolub nek qalqandı?
  3. Gawroşnu varrikadalada ne etgenin aytıqız.
  4. Xalisine, etgen işne köre, Gawroş qallaj çaşsıqdı?
  5. Bizni rewoljusıjamızda savıje ulyş alqan ne közyvle bilesiz?
- **Апъ** usynden siz ne oquqansız? Aytıqız.
-

Maksim Gorkij

(1868 ç. туvқандь)

Maksim Gorkij proletar çazıvcıdu. Bu at anь pсевdоnimidi. Anь tyz atь—Aleksej Maksimowic Peşkowdu.

Kesini çaşavunu usynden Maksim Gorkij vьlaj ajtadь: „Menne segiz çьl volqanьnda, meni magazinne çumuş eterge bergen edile. Eki ajdan men qollarьmь issi şorpa vьla vьşirgenimde, meni çanьdan akgama ijiv dojqan edile. Sav volqanьmdan sora meni certjoznikge verdile. Çaşavum asьrь qьjьn volqandan, anda çaşajalmaj, men bir çьldan qacьm. Kemedede şaraqa pomoşnik volub turdum.

Andan aь çaşavum vek qolandь, tyrlıdy: şapadan ajlanьv vьjaqь certjoznikge çaraşьm, andan sora allax suratla satьv turdum, temir çolda storoz volub turdum, pekarnjada qalaşь voldum; kirir çerim volmaj, mekamsьz - da көv çaşaqanma“.

Bu tuqum aur çaşav usyn vasьv turqanlaj da, anь oquvqa, vilimge, çarьqlьqqa termilgeni, talьrьqanь çanьzda toxdamatqandь. Ol mardasьz көv oquj edi, kesini çazqan zatlarьna qanьn-çanьn salьv kyreşe edi.

Em alqa çazqan xarağьn Gorkij Tiflisede temir çollanь masterskojlarьnda işlegen zamanьnda vasmaqa urdurqandь.

Ol көv çazqandь. Ol көv zatdan xapar ajtxandь. Gorkij işcile vьla birge urunqanlanь ezmeklik vьla kyreşiv turqandь.

Lenin ulla çazıvıcu Gorkijni vek vaqalь kore edi. Anь
vla køv çazьşьv turqandь. Lenin Gorkijge çazqandь:

„Kesini çazıvıcu talantьң vla Rossijada işçileni işlerine,
quralьvlarьna, tav Rossijanь tьşьndaqьlaq da xьjsavsьz ulla
xajьr vergense“.

„1-ci Maj“ degen xapar Gorkijni „Ana“ degen proiz-
wedeniesindendi. 1902 çьlda Sormowo degen şaxarda volqan
işle vu xaparqа material volqandьla.

Bu proizwedenieni al kesekleri vasmaqа uruloqanlarьnda,
patcaхнь onovcularь Gorkijni sydge verirge kerekdi dev
toxdaqan edile. Bu proizwedenie vla Gorkij işçileni kim çek-
genin, alañ çekgenle vla qalaj kyreşirge kerek volqanьn
acьq etedi, patcaхьq vla kyreşirge caqьradь.

Patcaхнь onovcularь Gorkijni køv çolda tyrmege sal-
qandьla. Bek ulla qorquv salqan rewoljusionerlени olturtuvcu
Petrovawlowsk tyrmege Gorkijni da salqan edile.

Busaqatda Gorkij ulla proizwedeniele çazadь, vizni so-
sializm işlevyvyz vla kyreşgen çavlanь vasmada ajqaq etedi.

SSSR-ni işçi klassьna, urunnanlarьna etgen axşьlqь
ycyn SSSR-ni Sentralньj ispolnitelньj komiteti Gorkijni Le-
ninni ordeni vla savqalaqandь.

Savijle

Bizni arvazьvьznь tьşьnda, eşik allьnda, xar kyn sajnь
polkownikni yc çaşьcьqь ojnaj edile.

Køv kəzyvde arvazьvьznь tьşьnda, terekni vaşьna miniv,
meni ojnarqа caqьrlьq volurla dev saqlavcan edim; alaj vol-
sada ala meni caqьrmaq edile.

Bir çolda ala vuquncaq ojnav vaşladьla. Vuqunlanь
izler kəzyv ortancь çaşьcьqа tyşdy. Ol, vavnu arьna varьv,
kəzlerin qollarь vla çavьv syeldi, anь qarnaşьcьqlarь va vu-
qunurqа savьşьla. Tamada çaşьcьq çenil oquna qaşvaqьn
tyvunde ken cananь icine kirdi da vuqundu; kici çaşьcьq,
qajьr vuqunurqа vilmej, çuncuv, qıjunu tögeregine savarqа
qaldь.

— Bir, eki,—dev ortancь çaşьcьq qьcьrdь.

— Xajır bolsun, endiden sora tutmam.

— Alaj bolsada sen aqlıvurun birin tut da menne ver.

— Senne qallajırn?—dev sordum.

— Çarğırn. Kesi da cıvısq avda bolsun.

Sora ol caqınçıkdi.

— Kışdik aşarğır, atam da unarğır tyldy—dev kici çarşır ajtdı.

Tamada anı ajtxanırn tyz kerdı:

— Unarğır tyldy...

— Sizni anaqlız varmıdı?—dev sordum.

— Oqlaj,—dev tamada cuav etdi.

Alaj bolsada ortancır anı ajtxanırn tyzetti:

— Bardı, alaj'a vaşxadı, vizniki tyldy, viznik va çorqu, ol ölğendi.

Biz eslemej turqanlaj bir çarınvızdan aq mırğıqlar vı, afendini avasıca, mor vetli kijipleri vı polkownik cırđı.

— Bu kimdi?—dev varmaq vı meni tava kergızyv sordu.

Tamada çarşır turdu da vaşır vizni yj tava silkindiriv ajtdı:

— Ol andandı...

— Anı kim sarğırandı?

Çarşırqla, tırılavnu çiveriv, ucısy da canadan cırğır yjlerine ketdile. Alanı varqanlarırn voj bergen qazlaqla uşatdı.

Polkownik, meni imvaşırndan qatı tutuv, arvaqlarınırn ici vı qavaq-eşikleni qatına eldi. Eşikni qatında meni varmaq vı qorqutuv ajtdı:

— Menne kelirge umut etme!

Men acıvlandı:

— Qart şajtan, men senne kelmejme.

Ol çarıdan meni sermev tutuv, oramnı tevretti.

— Akgan yjdemidi?—dev vaşırndan cögıv vı urqanca, sora-sora vardi.

Meni nasıvıszlıqlıma, akgam yjde tura edi. Akgı vaşır artına atıv, sarqalıv allına uzatıv, polkownikni allına syeldi da guzava ajtdı:

— Anası mında çorqu, men işi bolqan adamma, ana qararqla kişi çorqu; polkownik, sen kec.

Polkownik savlaj yjge qъzъldadъ, aqас vaqanasa vuru-
liv, сьqъv ketdi.

Ol ketgenlej, akga meni axъь qъzdyгъv, eъik allъnda
Pjotrъ arvasъna atdъ.

— Entdamъ tyъdъyn, ne ycyn tyjyldъyn?—dev Pjotr, aъьn
da çivere, sordu.

Meni ne ycyn tyjgenlerin ajtxanъmda, ol qъzarъv ajtdъ:

— Sen ala vla ne ycyn ōox volqansa? Ala çъlan vala-
ladъla, koremise, ala ycyn senne ne çetgenin. Endi sen ke-
sin alañ divuldat. Nege qarajsa!

Bu xaparda Maksim Gorkij kesini savij zamanъn ajtadъ.

Soruvla

1. Bu xaparda ne zamanlanъ usynden çazыlqandъ?
2. Maksim Gorkij ne klassdandъ?
3. Polkownik Maksim Gorkijni kesini savijleri vla oъnarqa nek
qoъmadъ?
4. Eski zamanda urunçanlanъ savijleri qalaj çaşaj edile?

Eterge

Bu xaparqa kore vaşъnda kelgen soruvlaqa çuavla çaraşdъ-
гъqъv.

Kesigizni sөzlerigiz vla xaparnъ vaş maqanasъn çomaqlaqa
xalda ajtъqъv (çazarqa da volluqdu).

Р е р е

Реpe—on çыl volqaп, nazik, inicge, keselekgeca, çenil
çaşъqдъ. Qolan zыkыllarъ tar imvaşlarъndan salъnadъla; kyn-
den, kirden qaralqaп terisi zыkыllarъnъ sansъz-sanavsuz te-
şiklerinden qarajdъ. Ol qurqaq хансъqqa uşajdъ. Реpe ajгъm-
kannъ taşlarъndan taşlarъna sekire ajlanadъ; kyn сьqqaпdan
kyn vatxъncъ, хar saqat saşъn qajdan volsada aъь arъmaqaп,
talmaqaп tauşcuqu сьqadъ:— „Ariv Italija. Meni Italijam!“

Aъь varъь viledile: çumuşaq çerde qalъn kөzlevle vo-
liv tögylgen ханsla, mor taşlanъ icinde keselekgele, oliwa te-
rekleni qalъn capraqlarъnъ emda çaşilden soqulqaп çyzum
terekleni icinde сьvсьqla, teniz tyvu qarapъ vacxalada cavaq-
la, şaxarnъ tar, qatъşxan oramlarъnda çaşaqan tъş qыralъla.

Pepe ni usynden kəv alamat xaparla ajtəroǵa vollarıdu
Bir çolda bir siniora kesini vaxasından çartylǵan al-
mala bla cetencikni tolturub teñ qatılǵa elt dev Pepege
bergendı.

— Sen anı usyn solido alırsa; eǵda andan senne zarın
sıymaz...—dev qatıl sölleşdi.

Pepe, vek razı volub, ol çumuşnu eterge aldı; cetencikni kesini vaşna salıv ketdi; xaqısqılın alıroǵa va inirge keldi.

— Sen ne ese da alaj vek aşıqımaı kelese!—dev ajtdı qatıl.

— Da, alaj bolsada, vaqal siniora, men arıqan edim!
Ala ondan ese arıq edile!—dev Pepe çuav etdi.

— Alaj degen nedi, vaşna deri tolıqan cetende ondan arıq alma necik volmaı edi?

— Almala demeıme, çasısqıla, siniora!

— Almala va?

— Alqıvurın çasısqıla: Mikele, Çovanni...

Teşıgıv acıvılabıv vaşladı; sermev imvaşından tutub silkindirdi.

— Eltgenmıse almalan, vusaqat çuav et?

— Ploşcadıa deri, siniora! Men kesimi qalaj arıv çyrytgenime sen teñla: men alqıvurın çasısqılabıv xilikgelerin san etmedim. Tav ala meni eşek bla oquna teñleşdirsinle, alaj bolsada men, siniora, seni vaqal körgenden vı arıqılabıv koltıyrme dev aqıl etdim. Sora ala anı vı qojmaı, meni anam xilikge etiv vaşlaqanlarında, men vı zatıv kecelmedim. Erlaj cetencikni çerge salıv, men alandı atıv vaşladım; men alandı qalaj dınyrdetgenimi korseñ, siniora, sen kolyñ vı vek kulyr edin!

— Ala meni kögetlerimi sasıvıv ketdile?—dev teşıgıv xaxajıv verdi.

— Pepe mıdaxlabıv, axıvıv ajtdı:

— Oqaj, ala casımadıla. Alaj'a men atıxan almala çasısqılaqıa tijmesele, qavıroqıa tijıv sasıla edile. Qalqanların'a men alandı xorlav bir-birıvız vı çaraşxanıqda, ortaqa salıv aşadıq...

Ol tьşьгьv dunjanь vaşьnda vilgen qarqьşьn çarь Pe-
peni çylynnen vaşьna qujdu; Pepe esin vek veriv tьnьladь,
bir-birde va vьlaj ajtьv da qoşa edi:

— O-o qalaj alamat ajtdьn! Qallaj sözledile!

Em artьnda qatьn arьv bir çanьna ketgeninde, Pepe
anь ьzьndan ajtdь:

— Men seni vacxaң ol alamat kəgetleri vьl ol aman-
ьqьsьlanь vaşьlarьn qalaj topuldatxanьmь kərsen edi, verirge
ajtхан axsanь eki kere etiv verir edin; oј, sen anь bir kə-
ge edin!

İşlenmegen qatьn Pepeni vь çigitligin anьlar onununa,
ana temir çumduruqun tutuv qorqutdu.

Pepeni egeci Pepeden kəv tamada vьlsa da, andan aqь-
ь tьl edi, ol bir vaj amerikanьqа çumuşcuqа çaraşхан edi.
Anda ol çenil oquna kirsizcik, qьzьl uvurtluciq volub vaş-
ladь: awğustda kertme suvlanьv bişgenca, vь da erkin xant-
nь usunde vişiv, suvlanьv tevredi.

Bir çolda Pepe egecine sordu:

— Sen xar kyn saјьn aşajmьsa?

— Aşarqа syjsem, eki, uc kere da aşajma,—dev max-
danьv çuav etdi.

— Tişlerini çazьqьsьnsaң'a,—dev Pepe egecine onov ver-
di, sora ajtdь:

— Seni xozjajnьn vajmьdь?

— Olmu? Patcaхь kesinden ese vaj volur dev umut
eteme.

— Nu, telilikni xoңsulaqа qojajьq! Alaj vьlsada seni
xozjajnьnь nensa kəncegi vardь?

— Anь ajtьrqа da qьjьndь,

— On volurmu?

— Artьq volurqа da volur...

— Bar alaj ese, alaj uzun da çьbь da volmaqan bir kən-
cek keltir.

— Nek?

— Meni kəncegim qalaj volqanьn kərmеjmise?

Pepeni kəncegi qalaj volqanьn kəryrge qьjьn edi, ne
ucun desen, anь vutlarьnda kəncekden kesek zьkğьlçьqla qal-
qan edile.

— Da, kertisi da senne kijinirge kerekdi; alaj volqanь usyn kɵncekni urlaqandьla dev kɵlyne kelirge volur.

Pepe anь inandьrca ajtdь:

— Adamlanь kesibizden telige sanarqa kerek volmajdь! Kɵvden azsqь alьnsa, ol urlaqan tyldy, ol yleşgenne sanaladь!

— Bu ajtxanьd tavruxdu!—dev egeci Pepe vla bir aqь volurqa unamadь.

Alaj volsada em artьnda Pepe egecin inandьrdь. Egeci, çenil oquna varьv, çarьq kɵk vetli bir igi kɵncekni kuxnjaqa keltirdi. Kɵncek Peperi savlaj uzunluqundan bir kesek uzun voldu. Pepe çenil oquna qalaj kijerigin ojum etdi.

— Bьsaqnь verci!—dev egecin den tiledi.

Qьsxa oquna ekisi da amerikanь kɵncegin çasьsьqqa vek tav kijim etdile: vaşьndan tartma suvuriv vojupna vegitirca etdile, çeq oqunna xurçunlarьn çaraşьrdьla.

Ala anь andan da tav çaraşьrlyq edne, alaj volqanь usyn alaqa xozjajpnь qatьnь zarap voldu: kuxnjaqa keliv ekisineda dunjanь vaşьnda ne aman var ese, varьn qujdu.

Pepe erinin, virunun cyjyre edi, qolun çyregine sala edi, sermev vaşьndan tuta edi, axьsna, kyvsyne edi, alaj volqanь usyn ne kyreşdi ese da, qatьnь eri kirginci toxdatalmadь.

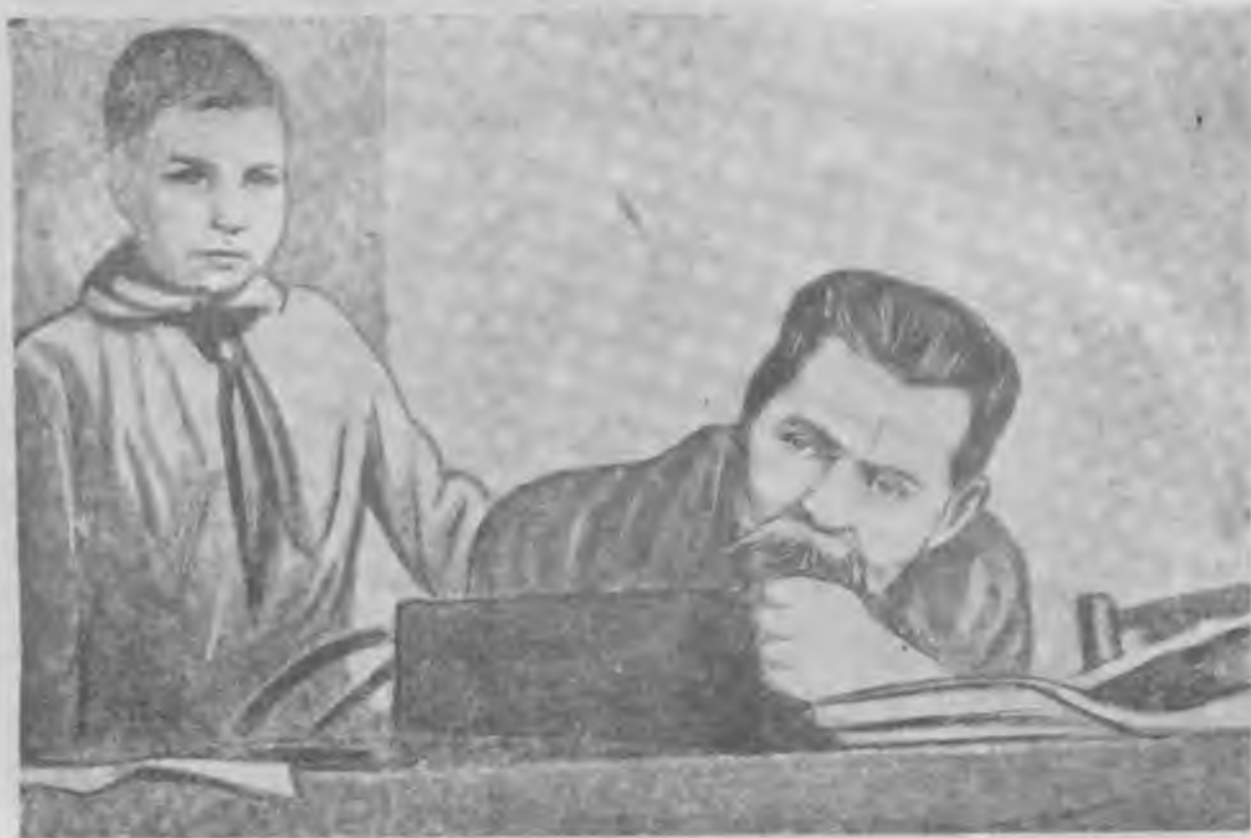
— Ne volqandь?—dev sordu ol.

Ol zamanda Pepe ajtdь:

— Sinior, seni qatьnьnь etgen işi meni vek seirsindiredi, tav seni usyn oquna bir kesek çanьla tijgendi. Men anьlajalqanna kɵre, ol umut etedi: viz kɵncekni sьraf etgen viz dev; men'a seni inandьrama: ol kɵncek menne vek tavdь. Men seni art kɵncegini alqanьma, endi sen vaşьxa kɵncek alьrqa qolundan kellik tyldy dev ol alaj umut ete volur...

Maksim Gorkij Moskva şollanь birinde.

qarajdı: anda sarqıldım teniz xanslanı içinde savaqla rahat çyzedile...

Sora rahatlıqda көк suvnu usy vla çaşsıqıнь зыңьrdauq, saqıslannan tauşu aqıьın tögyledi:—Oj teniz... teniz...

Ullula çaşsıqıнь usynden:

— Bu anarxist vollarıdu!—dev ajtağıla.

Adamıнь sınaј bilgen, çyrekleri çumuşaq adamlar va vaşaxa tyrlı ajtağıla:

— Pepe vizni poetiviz vollarıdu...—dejdile.

Vaş kumuşden qıjulıqan, beti vurunıu gim monetaqa uşaqan qart stolcu, aqıllı, xar kim vaqıalı көрген—Poskwalinı ajtağı:

— Savıjle vizden igi vollarıdu; çaşarqa da vizden ese alaqa igi vollarıdu!

Kөv adam anıь vu ajtxanıьna inanadı.

Slowar

Pseudonim—awtor kesini atıь, tuqumun çaşıьıь, kesine bir vaşaxa at atađanıьna ajtağıla.

Solido—Italijada uaq axsanıь atıь.

Oliwa—issi çerlede bitgen kesinden da çav sıqıqan terek.

Malaxit—çarıq çasil betli taş.

Sokolad—kakao vla şekerden etilgen kampekle (çıqa qaңasıqlasa da voladı).

Frank—on kapek saqlı axsanıь atıь.

Glisinja—ariv ijsleri volıqan gokga xansla.

Tamburin—daurvazqa uşaş işlenen muzıka instrumentı (sautnu) atıь.

Izumrud—çasil betli vaqıalı taş (berill degen taşıь tuqumundandı).

Sinior—vij, gospodin.

Siniora—vijce, gospoza.

Fiorino—gokga xans.

Anarxist—qıral onovnu ne tuqumun da qavıь көrmegen, anıь vla kyresgen adam. Bu xararda mađanasıь—kapitalistle vla kyresgen demeklikdi.

Poet—çazıьvcı, nazmıla etıvcı.

Rim—Italijanıь vaş şaxarıь.

Moneta—metalladan etilgen axca (altıьndan, kumuşden, vaqırdan d. a. k.).

Soruvla

1. Pepe kimdi?
2. Bu xararda aýtýlan zat ne qýralda bolýandý? Maksim Gorkijni sözleri bla bu qýralny prirodasyn aýtýqyz.
3. Çaşsýqla bla, amerikanly bla etgen işlerine köre, Pepeni ne tuqum xalisi asýq volady?
4. Amerikanlyny vajlyqyna Pepe qalaj qarajdy?
5. „*Savijle bizden igi vollarqula; çaşarqa da bizden ese alarqa igi vollarqu*“—dev stolcu nege aýtady, ol any bla kimleni aqylarany-muratlarany tanýtady?
6. Andreewni „*Petka dacada*“ degen xarany ajaqy bu xarardaca alaj quancly sözle bla tausulamydy? Esigizge tysyrygyz.

Eterge

1. Bu xarany planany salyqyz.
2. Bu xarany birer kesegin birerigiz alyqyz da aýtýrqa xazyrlanyqyz.
3. Gorkij Pepeni ne bla tenleşdirgenin çazyqyz.

BAŞLAR

	Bet
Tavruxla	3
Мъзъqlъ вla varın	4
Urıavcını „Şьjъx“ volqanъ	9
Хьjıacъ sydu	12
Teli Xasan	21
Pop vla Мъзъqlъ	25
Eski çьrla	28
Tatarqan	29
Qarakötlanъ Issa	31
Kavkaz tavla	33
Tavlu qьznъ tağьqlьvu	35
Birtnci maj	36
Neft anasъ Bakuqa	40
Bajquıllanъ Daut	40
Xamit vla Tavqan kolhozda	44
Xajdaqьz, alanla, kolhozqal	46
Batçalanъ A.-Kerim	46
Başladьm	47
Selmaş	51
Bostanlanъ Xasan	51
Udarnik	n

	Bet
Temmoulu	53
Musuka ulu atlb fermaqa	"
Ruşkin A. S.	55
Burovlançan	56
Савадсѣѣ вѣа савадсѣнь таврухи	63
Pop vѣa çalsѣсь Baldanъ таврухи	"
Kыlow I. A.	70
Kuzgy vѣa мајмул	"
Pil vѣa maske	71
Eici vѣa çalsѣсь	72
Cexow A. P.	74
Wanka	75
Aqmaçыlaj	80
Andreew L. N.	86
Petka dacada	"
Wiktor Gjugo	95
Çawros	"
Maksim Gorkij	106
Savijle	107
Pepe	110

Ответ. редактор *А.-С. Гербеков.*

Техредактор *Ш. Блиматов.*

Сдано в производство 31 мая 1935 г. Подписано к печати 1 июля 1935 г.
 Формат 62x94 ¹/₁₆ Тип. зн. в 1 бум. л. 37.60 печ. л. 7,5
 Тираж 4100. Зак. № 1260. Облито № 53.

Типография Кароблнациадата
 Кисловодск 1935 г.

И 7999

Всичко 85 к.
~~Търж.~~

Цена 85 к.
Переплет 36 к.

И 7999

Типография Кароблавацката
Кисловодск 1936 г.